

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ORTA ASYA'DA İSLAM'IN
SİYASALLAŞMASI: ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra PULAT

BURSA - 2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ORTA ASYA'DA İSLAM'IN
SİYASALLAŞMASI: ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra PULAT

Danışman:
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

BURSA - 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye’de ve Balkan Ülkelerinde Özelleştirme Uygulamalarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 71 sayfalık kısmına ilişkin, 27/06/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11’dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02/08/2019

Adı Soyadı: Esra PULAT
Öğrenci No: 701116012
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında 701116012 numaralı Esra PULAT'ın hazırladığı "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da İslam'ın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 02/08/2019 günü 10:30-11:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ... (başarılı/başarısız) olduğuna ... (eybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. O. Gürsel İyler

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi

Doç. Dr. Sevin KATA

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Özlü

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../08/ 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya’da İslam’ın Siyasallaşması: Özbekistan Örneği” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarım, kaynaklarımla usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve imza

02.08.2018
E.A.

Adı Soyadı:	Esra PULAT
Öğrenci No:	701116012
Ana Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Programı:	Tezli Yüksek Lisans
Statüsü:	Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Esra PULAT

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: VIII + 71

Mezuniyet Tarihi: ... / 08 / 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ORTA ASYA'DA İSLAM'IN SİYASALLAŞMASI: ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ

Bu çalışma kapsamında, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da ve Özbekistan özelinde İslam'ın siyasallaşması olgusu, din-siyaset ve uluslararası ilişkiler ekseninde temellendirilmiş, bu duruma sebep olan iç ve dış faktörler analiz edilmiş, Özbekistan özelinde dış politikada siyasal İslam'la mücadele için izlenen yöntemler açıklanmış ve bu açılardan literatürde oluşan boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Yapılan çıkarımlar neticesinde, siyasal İslam'la mücadelenin sadece ulusal güvenlik ve güç kavramları çerçevesinde ele alındığı; din, ekonomi ve temel hak ve özgürlükler gibi konuların göz ardı edildiği anlaşılmıştır. Bunun sonucunda kişilerin radikal gruplara yönelmeye devam ettiği ve dinin muhalif gruplar tarafından mevcut iktidarları devirmeye yönelik bir araç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda, söz konusu olgunun ve örneklemin realist teori bağlamında ele alınması uygun bulunmuş ve kuramsal çerçeve olarak realizm kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Din-siyaset ilişkisi, siyasal İslam, Özbekistan.

ABSTRACT

Name and Surname: Esra PULAT

University: Uludag University

Institution: Social Science Institution

Field: International Relations

Branch: International Relations

Degree Awarded: Master

Page Number: VIII + 71

Degree Date: .../ 08 / 2019

Supervisor: Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR

POLITICIZATION OF ISLAM IN CENTRAL ASIA AFTER THE COLD WAR: THE CASE OF UZBEKISTAN

Within the scope of this study, the phenomenon of the politicization of Islam in Central Asia and Uzbekistan in the post-Cold War period is based on the axis of religion-politics and international relations. The methods followed for the study were explained and the gaps in the literature were tried to be filled. As a result of the conclusions made, it was stated that the struggle against political Islam was only handled within the framework of national security and power concepts; religion, economy, fundamental rights and freedoms. As a result, it has been determined that people continue to turn to radical groups and that religion is used by opposition groups as a tool to overthrow the existing powers. In this context, it was found appropriate to deal with the phenomenon and sample in the context of realist theory and realism was used as a theoretical framework.

Keywords: The relationship between religion and politics, political Islam, Uzbekistan.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL İSLAM'IN TEORİK ALT YAPISI

1.1 DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ.....	4
1.2 DİN VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER	7
1.3 İSLAM -SİYASET İLİŞKİSİ.....	14
1.4 SİYASAL İSLAMİ AKIMLAR.....	18
1.4.1 Radikal İslami Akımlar	18
1.4.2 İlimli İslami Akımlar.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA'DA SİYASAL İSLAM

2.1 ORTA ASYA'DA İSLAM'IN SİYASALLAŞMASINI ETKİLEYEN İÇ VE DIŞ FAKTÖRLER.....	27
2.1.1 Küresel Ve Bölgesel Güçlerin Müdahaleleri	28
2.1.2 Demokratikleşme Sorunları ve İç Faktörler	32
2.2 ORTA ASY'DAKİ BÖLGESEL RADİKAL SİYASİ AKIMLAR.....	35
2.2.1 El Kaide	35
2.2.2 IŞİD	37
2.2.3 Taliban.....	40
2.3 ORTA ASYA'DAKİ FETÖ FAKTÖRÜ	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ÖZBEKİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA SİYASAL İSLAM

3.1 ORTA ASYA'DA İSLAM'IN SİYASALLAŞMASI BAĞLAMINDA ÖZBEKİSTAN'IN DIŞ İLİŞKİLERİ.....	46
3.1.1 Özbekistan-ABD İlişkileri.....	48
3.1.2 Soğuk Savaş Sonrası Özbekistan- Rusya İlişkileri.....	52

3.1.3 Özbekistan'ın Komşu Ülkeler İle İlişkileri.....	55
3.2 ÖZBEKİSTAN'DA RADİKAL İSLAMİ HAREKETLER	58
3.2.1 Özbekistan İslami Hareketi	58
3.2.2 İslami Kurtuluş Partisi(Hizb-Ut Tahrir)	61
3.3 ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA SİYASAL İSLAMLA MÜCADELE	63
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	72

KISALTMALAR

Kısaltma	Açıklama
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçin Ortaklık
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı
GUAM	Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
IŞİD	Irak Şam İslam Devleti
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
ÖİH	Özbekistan İslami Hareketi
Vb	ve benzeri

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) liderliğindeki Kapitalist Blok (Batı) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) liderliğindeki Komünist Blok (Doğu) arasında gerçekleşen ideoloji ve üstünlük mücadelesi Soğuk Savaş dönemini oluşturmuştur. Bu dönem, iki blok arasında bölünmüş ve cepheleşmiş yeni bir uluslararası düzen meydana getirmiştir. Yeni düzenin temel özelliği blok liderleri arasında sıcak çatışma olmadan blok dışında kalan ülkeler üzerinde ideolojik ve ekonomik hegemonya kurma mücadelesi şeklinde yürütülmesidir. İki kutuplu uluslararası sistemde blok lideri süper güçler etrafında konumlanan diğer ülkeler de ekonomik, siyasi ve ideolojik kampaşmada taraf olmuşlardır.

Soğuk Savaş sonrası dönem ise uluslararası ilişkiler tarihi ve literatürü açısından önemli bir sürece işaret etmektedir. Uluslararası sistemde köklü değişikliklerin meydana geldiği bu dönem, bütün coğrafyalarda önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Uluslararası ilişkiler iki kutuplu bir yapıdan çok kutuplu ve aktörlü bir yapıya bürünürken daha önce ortaya çıkmamış durumda olan etnik, dini ve kültürel kimlik çatışmaları da dünyanın farklı coğrafyalarında gündeme gelmiş ve yeni uluslararası sistemin temel sorunları haline almışlardır. Soğuk Savaş sürecinde ideolojik olan çatışmaların ekseni, Soğuk Savaş sonrası süreçte dini ve etnik bir eksene kaymıştır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, bağımsızlığını ilan eden eski Sovyetler Birliği ülkeleri dini ve etnik temelli kimlik çatışmalarının yoğun şekilde yaşandığı yerler olmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde her türlü dini faaliyetin yasaklanması ve baskı altına alınmasının ardından, Soğuk Savaş sonrası süreçte dini ideolojilerin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle etnik çatışmalarda farklı dinsel inançlara sahip olunması çatışmaların dinsel yönünü artırmıştır.

Ayrıca Sovyetler Birliği sonrası kurulan yeni devletlerde seküler-milliyetçi iktidarların başa gelmesi ve bunların da Sovyetler Birliği'nden kalan dini baskılayıcı politikaları devam ettirmeleri özellikle siyasal alandaki İslami kesimleri baskı altına almaları; tepki olarak İslam'ın hızla politik alanda araçsallaştırılmasına, yani siyasallaşmasına zemin hazırlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası süreçte küresel ekonomi ve siyaset için önem kazanan Orta Asya bölgesine dair literatürde birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Öte yandan, bölgede siyasal İslam'ın yaygınlaşması konusunda yeterli sayıda bilimsel araştırma yapılmadığı, literatürde bu hususta boşluk olduğu görülmektedir. Orta Asya'da İslam dininin siyasal hayatta bir doktrin olarak kullanılması ülkelerin iç siyasetlerinde olduğu kadar bölgesel ve küresel ilişkilerinde de önemli bir konu olmuştur. Bu bağlamda, bölge politikalarını ve sorunlarını anlamada Özbekistan'ın örneklem olarak kullanılabilceği anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş'ın ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan, iç ve dış politikasında devletin güvenliğini ve bütünlüğünü temel alırken buna en büyük tehdit olarak da bölgedeki siyasal İslamcı güçleri görmüştür. Başta Özbekistan İslami Hareketi olmak üzere bölgedeki cihatçı örgütlerin güçlerinin sınırlandırılması ve Özbekistan sınırlarından uzak tutulması Özbekistan'ın dış politikasının temel önceliklerinden olmuştur.

Realist teorinin uluslararası ilişkileri açıklamak için kullandığı temel kavramlar “millî çıkar”, “ulusal güvenlik”, “güç mücadelesi” ve “güç dengesi”dir. Uluslararası ilişkileri devletlerin çıkar ve güç mücadelesi olarak gören realizm bu mücadelede din olgusundan ziyade askeri güç, ekonomik güç gibi sert güç unsurlarını öne çıkarmaktadır. Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlerde İslam'ın radikalleştirilmesi ve silahlı gruplarla tehdit oluşturulması neticesinde devletin istikrarı için ciddi tehlikelerin olabileceğine dair öngörülerle hareket eden Özbekistan, İslam dini üzerinden meşruiyet iddia eden gruplara karşı komşu olduğu ülkelerle de işbirliği yaparak siyasal İslam ile olan mücadelesini sürdürmüştür. Özbekistan'ın siyasal İslam'ı bekası ve ulusal güvenliği açısından bir tehdit olarak algılaması ve politikalarını bunun üzerine kurması, realizm tarafından öne sürülmüş olan yukarıdaki kavramların yanı sıra temel aktörün devlet olduğu ve en önemli önceliğinin güvenlik olduğu argümanları ile açıklanabilir. Dolayısıyla bu çalışma realist teoriyi benimsemiş ve Özbekistan'daki siyasal İslam analizini bu teorik çerçevede yapmıştır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde siyasal İslam'ın teorik altyapısı açıklanacak, bu bağlamda din-siyaset, din-uluslararası ilişkiler, İslam-siyaset ilişkileri kapsamlı olarak analiz edilecek ve siyasal İslami akımlara değinilecektir. Bu kapsamda, siyasal İslami

akımlar radikal ve ılımlı siyasal İslami akımlar olarak ikiye ayrılacak ve temel özellikleri, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

İkinci bölümde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da siyasal İslam'ın durumu üzerinde durulacak, bu durumu etkileyen iç ve dış faktörlerden bahsedilecek, dış faktörler olarak küresel ve bölgesel güçlerin müdahaleleri, iç faktörler olarak ise demokratikleşme vb. sorunlar ele alınacaktır. Sonrasında Orta Asya bölgesindeki radikal İslami akımlardan bahsedilecek ve bunların başlıcaları olan: El-Kaide, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) ve Taliban üzerinde durulacak, son olarak da Orta Asya bölgesindeki Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) faktörü incelenecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise, Soğuk Savaş sonrası dönemde Özbekistan'ın iç ve dış politikaları bağlamında siyasal İslam açıklanacak, bu kapsamda Özbekistan'ın ABD, Rusya ve diğer bölge ülkeleriyle olan ilişkileri detaylandırılacak, Özbekistan'daki radikal İslami hareketler ve bunların en önemlileri olan Özbekistan İslami Hareketi ve İslami Kurtuluş Partisi (Hizb-ut Tahrir) genel özellikleri ve eylemleri bazında analiz edilecektir. Nihayetinde, Özbekistan dış politikasında siyasal İslam'la mücadele için ne yapıldığı, bu kapsamda hangi uluslararası ilişkiler teorisine göre hareket edildiği ve gelecek için hangi yöntemlerin öngörüldüğü irdelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL İSLAM'IN TEORİK ALT YAPISI

İslam'ın siyasi bir doktrin olarak öne çıkması veya siyasallaşması, literatürde 'siyasal İslam' olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal İslam, bir toplumun veya bir ülkenin siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatını şekillendirmek için İslami referanslara başvurmasıdır (Yakış, 2012: 64). Toplumların yaşamında önemli bir yer tutan dinlerin siyasallaşması hemen hemen her toplumda görülebilen bir olgudur. İslam dini de kabul gördüğü toplumların kültürlerinin ve toplumsal yaşantılarının önemli bir parçası olarak toplumların siyasi yaşamında önemli bir referans noktası olagelmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde siyasal İslam'ın teorik alt yapısı ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Din ve siyaset ilişkisi, din olgusunun uluslararası ilişkilerdeki yeri, İslam'ın siyasetle ve uluslararası ilişkilerle ilişkisi irdelenip siyasal İslami akımların teorik ve politik referansları ele alınacaktır.

1.1. DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

Din, yerleşik toplumların görülmeye başlandığı tarihlerden bu yana hem otoritenin kaynağı hem de toplumlara harekete geçiren ve mobilize eden bir fenomen olarak siyasetin içerisine sirayet etmiştir. Ayrıca ilk toplumların yerleşik düzende yaşamaya başladığı bu tarihler din kaynaklı savaşların da başladığı tarihlerdir. Kendi tanrılarını ve putlarını merkeze alan kabileler arasında çıkan savaşlar, daha önce oluşmuş aile, devlet, özel mülkiyet, anaerkil ya da ataerkil toplum düzeni gibi kavramlar, ortaya çıkan etkileşim sayesinde kaynaşarak dünya üzerinde başka kavramların oluşmasını ve sistemleşmesini sağlamıştır. Din, tarihin her döneminde neredeyse toplumdaki ve sistemlerdeki her mekanizmaya ve faktöre sirayet etmiş bir faktördür. Din ile ortaya çıkan tarihsel süreçlerde devrimler olmuş, krallıklar yıkılmış; siyaset ve din ilişkisi neticesinde kanunlar, reformlar, akımlar başlamış ve neredeyse koca bir dünya siyaset tarihi şekillenmiştir.

Dünya siyaset tarihinde din olgusu ile sürekli ilişki içinde olan iktidar mücadelesi de din olgusu kadar önemlidir. İktidar mücadelesinin sergilenebileceği en meşru ve doğru yer siyaset meydanıdır. Her türlü meşru ya da gayrimeşru, legal veya illegal

İktidar mekanizmaları siyaset sayesinde kendi zeminini ve sistemini meşrulaştırıp mekanizmalarını günlük siyasetin içerisine sokabilmiştir.

İktidar mücadelesi, din ve siyaset üçgeni güç mekanizması üzerinden gerçekleşir. Siyasetçi, politikacı, kral veya yönetici güç olgusundan hareketle iktidar mücadelesi vererek savlarını din olgusu ile meşrulaştırarak siyasetini oluşturur. Burada asıl itki “üç” kavramıdır. Ünlü filozof Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci* kitabında güç ile ilgili şöyle bir cümle kurmuştur: “İnsan kendi kendini küçültmüştür. Sahip olduğu iki yönünü, değersiz ve zayıf olanıyla güçlü ve hayrette bırakanı birbirinden ayırıp iki alan oluşturmuştur ve birincisine “insan”, ikincisine de “Tanrı” demiştir (Nietzsche, 2017: 117). Filozof bu alıntıda iki olguya dikkat çekmiştir: İnsan ve Tanrı. Aslında burada din ve siyaset ilişkisinin ortaya çıkış sebeplerinden birisi anlatılmaktadır.

İktidar mücadelesi, din ve siyaset üçgenini açıklarken aynı zamanda iktidar konusu kontrol mekanizması olarak değerlendirilebilir. Din, politikacıların elinde olduğu zaman kitleler üzerindeki kontrol mekanizması artar. Tarihsel süreçte neredeyse hemen her toplumda karşılaşılan bu durum, bilgi toplumu sürecinde ve globalleşen dünyada önemini az da olsa yitirmiştir. İnsanların dünya görüşünün oluşmasında dine bakış açıları çok etkili olmuştur. Din olgusu; bilimsel ve entelektüel hayatın oluşumunda, insanî faziletlerin ve faaliyetlerin gelişmesinde ve bunun sonucunda yeni medeniyetlerin kurulmasında önemli bir yer tutmuştur (Adıgüzel, 2015: 50). Bilgi toplumlarında, din üzerinden yapılan siyaset ve iktidar mücadeleleri yerini başka kavramlara bırakmıştır.

Tarihe baktığımızda Haçlı Seferleri, buna iyi bir örnektir ve tarihteki en önemli olaylardan birisidir. Hristiyanlık üzerinden yapılan siyaset, savaşı meşrulaştırmıştır. Orta Çağ'da savaşı meşrulaştırmanın en temel yollarından birisi dindir. Din, cihat, kutsallık kavramları üzerinden yürütülen politika; toplumlar üzerinde etki yaparak binlerce kişinin savaşı meşrulaştırarak ordulara katılmasını teşvik etmiştir:

“Bireyler ferdî yaşam biçimlerinde dini temel alarak inanç karakterli sosyal örgütlenmelere de gitmektedirler. Tüm toplumlarda görülen din eksenli cemaatler, din kavramının toplumsal yapı üzerindeki karakteristik özelliğini göstermektedir.” (Adıgüzel, 2015: 49).

Dinden alınan referanslarla oluşan savaşlarda birçok tarihsel olay meydana gelmiş; sosyolojik, siyasi ve kültürel açıdan dünyada büyük yankıları olmuştur:

“Dinsel pratiklerin toplumsal hayatta hissedilmesi tarihsel ve sosyolojik bir gerçekliğe dayanır. Bireyler inanç ve tutumlarıyla kendilerini topluma kazandırmaya çalışmışlardır.” (Adıgüzel, 2015: 49).

Birçok coğrafyada devletlerin düzenleri ve yapıları değişmiştir. Aydınlanmanın gerilemesi ve cihat kültürü üzerinden din siyaseti birçok düşünce akımının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Din ve siyaset ilişkisinde, düşünce akımları bu ikili arasında büyük bir role sahiptir. İkisini birbirinden uzaklaştırma ve yakınlaştırma, eleştiri veya sahiplenme, öncü ya da gerici gibi ikili ilişkiler oluşturarak bir sentez görevi görür. Haçlı Seferleri’nden sonra kiliseye karşı yürütülen politikalar kilisenin eleştirilebileceğini göstermiş ve Avrupa’yı temelden sarsacak olan reform hareketlerini başlatmıştır. Düşünce akımlarının bir sentez görevi görmesi neticesinde Protestanlık mezhebi tarihteki yerini almıştır. Protestanlık mezhebi tarihte kilisenin eleştirilmesi, din üzerinden yapılan siyasete getirilen eleştiriler ve gerektirdiğinde karşı duruşlar ile bu mezhebin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Almanca kökenli olan Protestan kelimesi bile başkaldırı, karşı durmak anlamlarına gelir ve Avrupa’da nüfusun büyük bir kısmı Protestan mezhebine mensuptur.

Din ve siyaset eksenli ilişkilerde dinin kurumsallaşması Westphalia Antlaşması’na denk gelir. Avrupa devletleri arasında yapılan yoğun savaşlar ve etkileşimler bu antlaşmaya zemin hazırlamıştır. Dinin kurumsallaşması açısından din baskısının azaltılması ve dini doktrin ve mekanizmaların siyasete etkisinin azaltılması Westphalia Antlaşması’nın tarihteki önemini vurgulamaktadır. Din kaynaklı siyasal çatışmalar ve savaşlar günümüzde halen devam etmektedir. Fakat Westphalia Antlaşması, antlaşmanın ilk uygulandığı tarihten bu yana din kaynaklı çatışmaların ve savaşların azalmasına yardım etmiş, din ve siyaset ilişkisini modern çağda belirleyen öncü unsurlardan birisi olmuştur.

Tarihten bu yana, din ve siyaset ilişkisi açısından yaşanan tarihi olaylara yüzlerce örnek gösterebiliriz. Ancak günümüz modern çağında, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana din eksenli sorunlar ve bu sorunların siyasete etki etmesi sebebiyle birçok tarihi olay ve savaş meydana gelmiştir. Özellikle Soğuk Savaş Dönemi’nde ve sonrasında birçok savaş din kaynaklıdır. Buna verilecek en güzel örnek İsrail’in kuruluşudur. Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra, imparatorluğun elinden çıkan

Orta Doğu toprakları bir cadı kazanına dönmüş ve o tarihten bu yana sürekli olaylar meydana gelmiştir. Filistin meselesi, İsrail-Arap savaşlarının ilk çıkış noktası buradandır. Yahudi-Müslüman çatışmaları, devletlerarasında karşılıklı din ekseninde kutuplaşmalar, bütün dünyanın gözünü çatışmaların yaşandığı bölgeye yoğunlaştırmıştır. Neticede Orta Doğu'nun ortasında bir İsrail Devleti kurulmuştur. Buradaki önemli nokta dinin etkisi azalsa da sembolik ve psikolojik gücünün kitleler ve siyaset üzerindeki etkisidir.

İnsanların kimliklerini kendi tarihsel, sosyal ve kültürel kodlarına karşın, siyaset ve toplum arasındaki ilişki karşılıklı ve kurumsaldır (Adıgüzel, 2015: 51). Bu tarihsel, sosyal ve kültürel kodların en temelinde yatan olgu din olgusudur. Modern yaşamda, yaşamın içindeki kodların temelini din ve mezhepler oluşturur. Toplumlarda bu kodların ortadan kaldırılmaya çalışılması veya kodları direkt olarak yok etme politikaları toplumlarda yabancılaşmayı doğurarak başka politik, dini ve siyasi meseleleri ortaya çıkarır.

1.2. DİN VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Din olgusunun devletlerin ve ulusların siyasal yaşamlarındaki yeri tarih boyunca önemli olmuştur. Devletlerin iç siyasetlerinde dinin iktidar ve güç olgusuyla ilişkisi ve uluslar için gerektiğinde mobilize edici etkisi yukarıda vurgulanmıştır. Bunun yanında, din olgusu ulusların birbirleriyle ilişkilerinde de etkili olmuştur. Şöyle ki tarih boyunca küçük topluluklar ve kabileler halinde yaşarken bile insanlar sürekli olarak etkileşim ve ilişki halinde olmuşlardır. Toplulukların birbirleriyle olan bu ilişkilerinde din olgusu her zaman önemli bir yer tutmuştur. Tarih öncesi dönemden günümüze değin din, aynı toplumdaki insanların ilişkilerini düzenlediği kadar toplumlar arası ilişkilerde de düzenleyici bir rol oynamıştır. Aynı kökenden gelmeyen insanların ve toplulukların bir arada yaşaması ve sorunların çözümü çoğu zaman din olgusu sayesinde mümkün olmuştur (Diamond, 2005: 371).

Din olgusu, kültürün önemli bir parçası olarak tarih boyunca toplumlar arasında yakınlık veya uzaklığı, çatışma veya uzlaşmayı belirleyen olgulardan birisi olmuştur. Günümüzdeki anlamda modern ulusların ve ulus devletlerin ortaya çıkması ise Aydınlanma ve Reform gibi gelişmelerle bağlantılıdır ve bu yüzden seküler bir nitelik taşımaktadır.

Orta Çağ Avrupa'sında kilisenin baskıcı ve tutucu uygulamalarına bir tepki olarak 1517'de Martin Luther'in öncülüğünde başlayan Reform Hareketi, siyasetin dinden uzaklaşmasına ve Kilise'nin zayıflamasına olanak tanımıştır. Reform, ayrıca sekülerizm ve reel-politiğin önem kazanmasına zemin hazırlamıştır (Şahin, 2007: 15–18). Reformun ardından 1648 yılında, Otuz Yıl Savaşları sonrasında Avrupa'nın büyük güçleri arasında imzalanan Westphalia antlaşmaları, başta Avrupa olmak üzere uluslararası sisteme bir düzen getirmiştir. Westphalia Antlaşmaları, günümüzdeki anlamıyla uluslararası ilişkiler disiplinin ortaya çıkışı anlamına gelmektedir. Bu antlaşmalar ile oluşan düzen ise Westphalia düzeni olarak adlandırılmaktadır.

Westphalia düzeninde diplomasi kurumu köklü dönüşümler geçirerek dinin etkisinden kurtulmuş ve dini devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmesinde bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Yine bu dönemde dinin devlet politikalarının çıkış noktası olmasının aksine devlet din ve dini kurumlar üzerinde belirleyici olmuştur. Westphalia düzeni, bir uluslararası sistemin inşa edilmesine zemin hazırlamış; bu sayede uluslararası ilişkilerde uluslar ve ulus devletler etkin/başat aktör olma konumuna yükselirken uluslararası ilişkilerin bir disiplin halini almasının önü açılmıştır (Eralp, 2003: 45). Ulus devletlerin ortaya çıkışı ise teritoryal, kendi içinde egemenlik hakkına sahip ve sistemde bağımsız bir aktör olarak devletin dönüşümüne kapı aralamıştır.

Westphalia ve sonrası süreçte din, uluslararası ilişkiler disiplininin çoğunlukla dışında kalmıştır. Fransız Devrimi ile birlikte ulus devletinin mutlaklığı, ulus kavramını gittikçe öne çıkarırken din hem iç hem de dış siyasette önemini gittikçe kaybetmiştir. Uluslararası ilişkileri açıklayan teoriler de dini manevi bir olgu olarak görerek değerlendirme dışında tutmuşlardır. Uluslararası ilişkilerin temelini ulusal çıkarlar olarak gören realist teoriler de uzlaşma ve ekonomik anlaşmalar olarak gören liberal teoriler de dini değerlendirme dışı tutarak seküler bir yol izlemişlerdir.

Uluslararası ilişkileri sistem bazında kaotik, aktör bazında devlet merkezli ve temel olarak da güç mücadelesi olarak değerlendiren realizmde, din olgusu çoğu zaman değerlendirme dışı tutulmuştur. Realizmin devlet merkezli bakış açısının dini değerlendirme dışı tutulmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira realizmin merkeze aldığı devlet, Avrupa'da yaşanan reform, aydınlanma, Fransız Devrimi ve Westphalian düzen ile birlikte şekillenmiş olan seküler devlettir. Tanrısal ve dünya üstü etkilerin terk edildiği bu devlet anlayışında akılcı ve maddi bir zeminde ulusların çıkarları temsil

edilmektedir. Dinin ve dinsel örgütlenmenin yerini devletin bürokratik örgütlenmesi almıştır. Dolayısıyla realizmde, devlete ve güce yapılan vurgu din olgusunu temel bir unsur olarak ele almamaktadır (Thomas, 2005: 55). Bu husus, realistlerin uluslararası ilişkileri açıklamak için kullandıkları temel kavramlar olan ‘millî çıkar’, ‘ulusal güvenlik’, ‘güç mücadelesi’ ve ‘güç dengesi’ mefhumlarına bakarak daha iyi anlaşılmaktadır. Uluslararası ilişkileri devletlerin çıkar ve güç mücadelesi olarak gören realizm bu mücadelede de din olgusundan ziyade askeri güç, ekonomik güç gibi sert güç unsurlarını öne çıkarmaktadır (Thomas, 2005: 56).

Realizmin önde gelen kuramcılarında Morgenthau, uluslararası ilişkilerin temeli olarak gördüğü çıkar mefhumunu, ekonomik ve siyasi güç bağlamında formülize ederken din, kültür, ahlak gibi unsurları çıkar kavramı içerisinde değerlendirmemektedir (Morgenthau, 2005: 3). Dolayısıyla realizme göre, devletler uluslararası sistemde çıkarlarını korumak ve güçlerini artırmak amacıyla güderken, bunun dışındaki her husus amaç için kullanılan araç özelliği göstermektedir. Diğer bir deyişle, realizme göre dini devletlerin çıkarlarına ve güç elde etme amaçlarına hizmet eden bir araç olarak ele almak mümkündür (Thomas, 2005: 56). Realizmin bu bakış açısına göre, devletler çıkarlarını ve güçlerini önceleyen dış politika hedeflerine ulaşmak için dini ve diğer olguları bir araç olarak kullanabilmektedirler. Bu bağlamda, realist teorinin uluslararası ilişkileri açıklama noktasında en etkin olduğu dönem olarak görülen Soğuk Savaş döneminde ABD ve Batı Bloku ülkelerinin din olgusunu Sovyetler Birliği’ne karşı bir araç olarak kullanması dikkate değer bir durumdur. Zira Batı Bloku ülkeleri; çıkarlarına ulaşma noktasında, zaman zaman askeri ve ekonomik güç unsurları yerine din olgusunu da içeren yumuşak güç unsurlarını kullanmışlardır.

Uluslararası ilişkileri açıklama noktasında, realizmin bazı temel varsayımlarını kabul ederken bazı varsayımlarını eksik veya hatalı görerek eleştiren neorealizm de uluslararası ilişkilerin temel aktörünü devletler olarak kabul etmiştir. Neorealizmin önde gelen kuramcılarında Kenneth Waltz realizmi bilimsellik ve sistematiklik hususlarında eleştirerek daha bilimsel ve sistematik bir kuram öne sürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, neorealistler tarafından uluslararası ilişkilerin başat aktörünün devletler olduğu görüşü savunulurken uluslararası sisteme de vurgu yapılmıştır. Diğer yandan, neorealistler uluslararası sistemin kaotik yapısını kabul ederken daha rasyonel bir bakış açısı da geliştirmişlerdir. Waltz’a göre, uluslararası ilişkilerde temel aktör devletler olmasına ve

uluslararası ilişkileri de bu devletlerin güç ilişkileri belirliyor olmasına rağmen devletlerin oluşturduğu uluslararası yapı bir sistem haline geldikten sonra devletleri sınırlayıcı bir özellik de gösterebilmektedir (Waltz, 2010: 25). Dolayısıyla, neoralizmde devlet, güç ve çıkar mefhumlarının yanında sistem ve rasyonalizm mefhumları eklenmesine rağmen din değerlendirme dışı bırakılmıştır. Hatta neorealizmin realizmden daha rasyonel ve bilimsel olma iddiasını, dinin daha fazla görmezden gelinmesi olarak da ele almak mümkündür.

Uluslararası ilişkiler teorilerinden diğer bir ekolü temsil eden liberal teoride de din mefhumuna yaklaşımda realist teorilere göre çok farklılık bulunmamaktadır. Uluslararası ilişkilerde liberal perspektifin tarihi kökenleri Aydınlanma'ya kadar gitmektedir. Uluslararası ilişkileri açıklama noktasında realist teorilerden farklı olarak birey unsuruna da önem veren liberalizmde, insanın doğuştan eşit olduğu ve ihtiyaç ve hedeflerini gerçekleştirme noktasında aklıyla ve akla uygun araçlarla hareket ettiği varsayımı öne çıkmaktadır (Knutsen, 1999: 339).

Liberalizmin felsefi temelinde Aydınlanma yatmaktadır. Aydınlanma felsefesi ise temelde dinin toplumsal etkisine karşı bir düşünce ekolü olarak gelişmiştir. Özellikle Orta Çağ Avrupası'nda kilisenin baskıcı tutumlarına karşı bir tepki hareketi olarak gelişen Aydınlanma felsefesinde insan temel alınmaktadır. Diğer yandan dinlerin ilahi öğretilerinin yerine de akılcı ve bilimsel öğretiler konulmaktadır (Çiğdem, 2015: 47).

Liberal teoriler, devleti uluslararası ilişkilerin başat aktörü olarak görmenin yanında başka aktörlerin de varlığını savunmaktadır. Çok kutuplu bir bakış açısına sahip olan liberal teorilere göre uluslararası ilişkiler, devletlerin dış politikaları, bireyler, baskı grupları, uluslararası ve uluslararası örgütler gibi çok sayıda aktör göz önünde bulundurularak analiz edilmelidir (Bozdağlıoğlu, 2004: 150). Liberal teoriler, realist teorilerin aksine uluslararası ilişkileri sadece güç ve çıkar mücadelesi olarak görmekten ziyade karşılıklı bağımlılık, işbirliği mefhumları temelinde değerlendirmektedirler. Bu bağlamda liberal teorilere göre, uluslararası ilişkilerde devletlerin çıkarlarının yanı sıra uluslararası normlar, uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk olguları da önem taşımaktadır (Goldstein&Pevehouse, 2010: 102). Liberal teorilerde de din olgusu uluslararası ilişkileri açıklamada önemli bir yere sahip değildir. Uluslararası ilişkileri açıklama noktasında sıklıkla başvurulan rasyonalizm mefhumu dini kapsayan değil dışlayan bir şekilde ele alınmaktadır.

Neoliberalizmde de devletler başat aktör olmalarına karşın, çıkarlarına ulaşmak için birlikte hareket edebilecekleri bir toplumun varlığı görüşü benimsenmiştir. Neoliberalizm bazı noktalarda erken dönem Hristiyanlık öğretilerinden etkilense de uluslararası ilişkileri etkileyen aktörler arasına dini koymamıştır.

Bir diğer uluslararası ilişkiler teorisi olan *davranışsalcılıkta* ise din, hem ölçülebilmesi çok zor bir değişken olduğu için hem de disiplin yazınında önemli bir yer tutmadığı için genelde yapılan analizlerin dışında kalmıştır (Fox; Sandler, 2004: 25-31).

Marksizm ve Marksizm'in etkilediği uluslararası ilişkiler teorileri ise ekonomiyi temel kıstas olarak almaktadırlar. Uluslararası sistemin temelini ekonomik ve sınıfsal ilişkiler olduğunu öne süren Marksist teorilere göre din, ezilen sınıfların sistemle bütünleştirilmesi misyonunu üstlenmiştir.

Postmodernizm ise diğer teorilere nazaran modernizmin kayıtsız kaldığı soyut alanlarda hassasiyet göstermekle beraber manevi ve düşünsel etkenlerin analizlere nasıl dâhil edileceği konusunda kapsamlı bir yaklaşım geliştirmemiştir (Thomas, 2000: 815).

Eleştirel teoriler, uluslararası ilişkilerin devletlerarası ilişkiler olarak tanımlanmasına karşı uluslararası ilişkileri değerlendirirken devletlerin iç politik yapılarının, iktidar ilişkilerinin ve sivil toplum özelliklerinin de inceleme konusu yapılması gerektiğini savunmaktadır. Kritik teoriler olarak da adlandırılan eleştirel teoriler, uluslararası ilişkiler alanındaki bütün kuramların bazı amaçları gerçekleştirme noktasında bazı kavramları araç olarak kullandıklarını öne sürerek bu teorileri eleştirmektedirler (Hoffman, 1987: 135).

Kritik teorilerin uluslararası ilişkileri yorumlamasında temel kriter olan küresel toplum mefhumunu; küreselleşme olgusuyla birlikte gelişen pazarları, üretim ve dağıtım ilişkilerini, etkileşim içindeki kültürleri ve politik gelişmeleri içeren ve birçok aktörün bulunduğu bir toplumsal mekan tasavvuru olarak ele almak mümkündür (Ülger, 2007: 191). Kritik teoriler, uluslararası ilişkileri çok aktörlü ve çok boyutlu bir alan olarak ele almaktadır. Uluslararası ilişkileri çatışma veya uzlaşma temelinde ele alan teorileri eleştiren kritik teorilerde de din olgusu önemli bir yere sahip değildir. Kritik teoriler de eleştirdiği diğer uluslararası ilişkiler teorileri gibi dini uluslararası ilişkilerde etkili görmemektedir. Ancak kritik teorilerin kültürleri de içerecek şekilde uluslararası ilişkileri incelemesi dini de bir anlamda önemseydiğini göstermektedir. Ancak kritik teorilerde din, kültürün alt unsuru olarak ele alınmaktadır (Keyman, 2009: 250).

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemde yaşanan önemli gelişmeler mevcut teorilerin sistemi açıklama kapasitesini sınırlandırırken yeni kuramların ortaya çıkmasına ve mevcut kuramların da kendilerini güncellemelerine neden olmuştur (Gaddis, 1993: 7). İki kutuplu dünya sisteminin yerini çok kutuplu bir uluslararası sisteme bırakması ve devletler dışında uluslararası örgütler, devlet dışı organizasyonlar gibi başka aktörlerin de önemli hale gelmesi yeni yaklaşımların temelini oluşturmuştur.

Soğuk Savaş sonrası süreçte daha önce dondurulmuş durumda olan kimliksel meselelerin ana gündem haline gelmesi, kimlik mefhumunun uluslararası ilişkilerdeki öneminin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda özellikle devletlerin kimlikleri daha çok önem kazanmıştır.

Konstrüktivist yaklaşımlar, kimliğin artan önemini vurgulayarak toplumsal yapının, kültür, inanç ve normların uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletler üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu öne sürmektedirler (Lapid&Kratowich, 1996: 16). Bu teoride dini ve inancı da içerecek şekilde kültürün devletlerin kimliklerinin şekillenmesinde oldukça önemli olduğu ve devletlerin davranışlarında belirleyici olduğu varsayılmaktadır. Konstrüktivist yaklaşımların uluslararası ilişkilere yönelik bakışındaki yenilik, kimlik olgusunun uluslararası ilişkiler aktörlerinin tercihlerinde ve davranışlarındaki etkisini incelemeleridir (Katzenstein, 1996: 26).

Konstrüktivist yaklaşımlara göre, devletler kimliklerin geçirdikleri tarihsel süreçlere, içinde buldukları kültürel, siyasal ve toplumsal koşullara göre değişim gösterebilmektedir (Katzenstein, 1996: 27). Dolayısıyla devletler uluslararası ilişkilerde kendi kimliklerini nasıl tanımladıklarına bağlı olarak davranışlarını şekillendirmektedir. Diğer bir deyişle devletlerin iç politikalarındaki kimliksel özelliklerinin dış politik davranışlarında da etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın 1979'da gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından İslamcı bir kimliğe bürünmesi dış politikada da İslamcı bir dış politika izlemesine; benzer şekilde Küba'nın 1959 yılındaki sosyalist devrimin ardından sosyalist bir kimlik kazanması ile birlikte dış politikada da sosyalist bir politika izlemesi, konstrüktivist yaklaşımların üzerinde durdukları kimlik merkezli yaklaşımın etkisini göstermektedir (Khan, 2004: 2).

Konstrüktivist yaklaşımlarda kimliğin kazandığı önemle birlikte kültürün önemli bir etken olarak ele alınması dinin uluslararası ilişkilerde önemli görülmesi anlamında önemli sayılsa da din boyutu yeterince önemsizlenmemektedir (Fox; Sandler, 2004: 29).

Uluslararası sistemin devlet merkezliliği konusunda katı düşünen konstrüktivizmin ana akımı, dinsel ve kültürel etkenlerin önemini yadsımamakla birlikte bu soyut etkenlere dayalı bir teorileştirmeye karşı çıkar (Vendulka, 2003: 81).

Uluslararası ilişkilerin teorik olarak din olgusuna mesafeli oluşu Soğuk Savaş'ın sonuna kadar sürmüştür diyebiliriz. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle tarihsel bir süreç sonlanmıştır. Soğuk Savaş boyunca uluslararası ilişkileri açıklayan teorilere Soğuk Savaş sonrası yeni teoriler de eklenmiştir. Bir kere Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte reel sosyalizm ve Marksist teoriye dayanan uygulama ve pratikler büyük darbe almış ve tekrar sorgulanmaya başlanmıştır. İki kutuplu bir uluslararası sistemden çok kutuplu ve çok aktörlü bir sürece geçilen bu dönemde dünyanın farklı coğrafyalarında kimliklere dayalı çatışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Samuel Huntington'ın Soğuk Savaş sonrası süreçte oluşan teorilerden birisi olan *medeniyetler çatışması* tezinde; dünyada yaşanacak çatışmaların medeniyetler arasında yaşanacağını, bunun işaretlerinin ortaya çıktığı, ideolojik veya ekonomik nedenlerin geri planda kalacağı savunulur. Dünyayı medeniyet havzalarına ayıran medeniyetler çatışması tezi medeniyeti karşıt kültürler olarak ele alır. Gelecekte dünyada hâkim olacak medeniyetleri Batı medeniyeti; Konfüçyus, Japon, İslâm, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika medeniyetleri olarak öne süren medeniyetler çatışması tezinde bu kültürler ve kimlikler arasında çatışmalar olacağı belirtilmektedir (Huntington, 1995:15). Huntington'ın tezi incelendiğinde sayılan medeniyetlerin dinlerle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Huntington'ın medeniyetler çatışması tezi birçok akademik çevre tarafından eleştirilmiş olsa da özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra bu tez ciddi anlamda gündeme gelmiştir.

Batılı gelişmiş devletlerin kendi coğrafyalarından uzak bölgelerdeki hedeflerini ve politikalarını gerçekleştirmeleri bağlamında bu tez sıklıkla gündeme getirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası Batı'nın tehdit algısının komünizmden İslami radikalizme kayması uluslararası ilişkilerde din olgusunu öne çıkaran bir faktör olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin askeri müdahalede bulunduğu ülkeler tarih boyunca İslam medeniyetinin önemli parçaları olan ülkeler olmuştur.

Milenyum Çağı ile birlikte küreselleşme olgusunun dünya kamuoyunda olduğu kadar uluslararası ilişkilerde de etkili olması ile birlikte kalıplaşmış düşünceler ve teoriler de sorgulanmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş süresince çokça başvurulan teoriler

artık etkilerini yitirmeye başlamışlardır. Küreselleşme ile birlikte uluslararası terörizm gibi kavramların ortaya çıkması, ulus devletlerin mutlak egemenliğini sarsacak biçimde ülke sınırlarını aşan dini aktörlerin uluslararası politikada yer almalarına imkân sağlamıştır.

Dinî söylemin ulusal ve uluslararası alanda etkili olabilmesinin sebeplerinden ilki, günümüzde ulus devletlerin ekonomik ve siyasal anlamda kendi seküler programlarını halka benimsetme güçlerinin azalmış olmasıdır. İkincisi, mekân algısının giderek önemini yitirmesidir.

Benedict Anderson'un hayali cemaatler olarak adlandırdığı, üyelerini birbirlerini tanımadan bir diğeriyle aynı topluluğa ait olduğunu hissedene, belirli bir coğrafyada yaşayan insanların oluşturduğu, kültürel bağlar üzerinden kurgulanmış ulus tanımı, bu sefer de ulus aşan ve toprağa bağlı olmayan fakat yine ortak topluluk hissi içeren bir kimlik etrafında şekillenen *hayali dinî cemaatler* şeklinde kurgulanabilmektedir (Benedict, 2006: 11). Üçüncü neden ise, dini aktörlerin iletişim teknolojisindeki gelişmelerle internetteki çevrimiçi siteler ve uydu yayını gibi imkânları kullanarak ülke sınırlarına takılmadan çok sayıda insana ulaşabilmeleridir (Shani, 2009: 311). Günümüzde uluslararası ilişkilerde tek aktör olarak devletlerin kabul edilmesi görüşünden uzaklaşmaktadır. Uluslararası örgütler, devlet dışı organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları gibi pek çok aktörün de uluslararası ilişkilerde etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu düzlemde baktığımız zaman günümüzde dini grupların, din üzerine kurulmuş örgütlenmelerin de uluslararası ilişkilerde aktör olarak görülebileceği açıktır. Örneğin İslam İşbirliği Teşkilatı, İslam ülkelerini ve topluluklarını bir araya getiren hem ekonomik hem de dini özelliğe sahip bir uluslararası örgütlenmedir. Sadece ekonomik konularda değil siyasi ve dini konularda da politikalar oluşturan İslam İşbirliği Teşkilatı ve benzeri örgütler uluslararası ilişkilerde etkili olabilmektedir (MFA.gov.tr, 2018).

1.3. İSLAM -SİYASET İLİŞKİSİ

Sosyolojik olarak kuramsal gelişme çerçevesinde üç çeşit kuramdan söz edilebilir. Bu kuramlar: büyük, orta ve küçük boy kuramlardır. Kuramların niteliği, insanlığın gelişmesi devam ettikçe değişmektedir. Bu bağlamda yapılan sınıflandırma çerçevesinde insanlığın gelişmesi ve bu çerçevede değişmesi ilgili en uygun kanunları

bulmayı hedefleyen kuramlar, büyük boy kuramlardır. Orta boy kuramlar ise, toplum birimlerini irdeleyerek ve değişimi tespit ederek sosyolojik olarak tespitler ve analizler yapmayı amaçlamaktadır ve küçük boy teoriler ise, kişi ve küçük gruplara odaklanmaktadır. İslam siyaset ilişkisinde bizi ilgilendirecek kuramlar, orta boy kuramlardır (Yıldız ve Aydemir, 2003: 9).

Orta boy teoriler kapsamında, İslam ve siyaset ilişkisini anlamak için İslam dininin içerdiği normlar ve kurallar bütününe sosyolojik olarak toplumlar üzerindeki etkisi incelenmelidir. Bu çerçevede İslam ve siyaset ilişkisi aynı zamanda ekonomik ve kültürel de bir ilişkidir. Bu bağlamda İslami norm ve kurallar sosyolojik olarak tüm toplumsal süreçleri kapsayarak önce ülke içindeki toplum birimlerini etkilemekte ve etki alanının kapsamına göre dünya siyasetini ve sermayesini de etkilemektedir.

Sosyolojik gerçeklikte, din ve siyaset ilişkisi tarihsel bir süreci belirtirken din ve siyaset ilişkisinde bazı sorunlar günümüzde bile günceldir. Bu durum, din ve siyaset ilişkileri ekseninde geçmişte yaşanan teorik veya pratik düzeydeki sorunların devam ettiğini göstermektedir ki bu sebeple İslam ve siyaset ilişkisini açıklamak için önce İslam'ın ilk ortaya çıktığı dönemi sosyolojik kavramlar çerçevesinde incelememiz gerekir (Adıgüzel, 2015: 47). Günümüzde halen siyasette büyük rol oynayan İslam dininin içerdiği normlar ve kurallar bütünü de siyasetin bir parçasını oluşturur ve orta boy kuramlar çerçevesinde değerlendirildiğinde pratik olarak siyasetin yanı sıra ekonomik ve kültürel süreçlere de direkt olarak etki etmektedir.

İslam dininin doğuşu ve yayılması ile paralel olarak İslam sadece bu dini benimsemiş ülkeler açısından değil dünya siyasetinde büyük bir önem arz etmektedir. İslam'ın doğuşu ile beraber Arap Yarımadası'nın çehresi çok büyük bir oranda değişmiştir. Cahiliyye Dönemi'nden çıkmıştır ve bu durum dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda çok büyük bir adımdır. Tarihsel ve sosyolojik perspektifle yapılan değerlendirmede Arap Yarımadası'ndaki değişim ve dönüşüm cihat politikaları ile İslam'ı başka coğrafyalara ve kültürlerle taşımıştır.

İslam'ın oluşum süreci, direkt olarak bir politik ekonomi sürecine tekabül eder. Müslümanlığı seçen toplumlar, oluşum sürecinde savaş dâhil meşru yollara başvurarak ve politik bir kategori olarak oluşan toplum bilinci ile devlet şekli oluşmuştur. Kur'an'ın ana çizgilerini; tevhit, ekonomi ve özgürlük olarak ifade edilebiliriz (Çevik; 2015: 41).

Cahiliyye Dönemi'nde, Hicaz halkının büyük çoğunluğu Mekke, Taif, Medine gibi büyük şehirlerde yaşıyor olmasına rağmen birey ve toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen toplumsal kurallar genellikle bedevi topluluklardaki benzer ilişkileri düzenleyen kurallarla aynıdır. Adı geçen şehirlerin hiç birinde İslam ortaya çıkıp Medine'de devlet kuruluncaya kadar kelimenin tam anlamıyla *siyasi bir otorite* yoktur (Çevik, 2015: 60).

İslam dini ile beraber ahlaki ve dini doktrinler çerçevesinde toplumda oluşan sosyolojik ve siyasi kurallar İslam hukukunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Oluşan İslam Hukuku Arap Yarımadası'nın tüm siyasi ve ekonomik yaşamını belirleyici unsur olmuştur. Ekonominin dini motifleri etkilediği gibi din de ekonomik yaşam üzerinde özellikle ticarete etkili olmuştur. Kabileci Arap toplumlarında ekonomik yaşamın düzenlemesi ile birlikte devlet sistemine doğru geçişler başlamış, Mekke'de gelişen ticaret ile sosyal yaşam kuralları büyük ölçüde belirlenmiştir. İslam hukukunda bireyin yaşamı düzenlenirken aynı zamanda toplumun yaşamı içinde örnek oluşmuştur. Fetih politikaları ile yayılarak tüm coğrafyaya sirayet eden din merkezli hukuk, siyasi ve ekonomik yaşamı etkisine alarak devletlerarası hukuk ve dış politika kavramlarını da oluşturmuştur. Zamanla Arap Yarımadası'ndan taşan İslamiyet'in ulaşmadığı kıta, uğramadığı devlet kalmamıştır. Ulaştığı yerlere kendi içinde sistemini, yaşam perspektifini, hukuk kurallarını da götürmüştür. Bu sayede dünyanın genelinde, hangi coğrafyada olursa olsun İslam dini, siyaseti ve kültürü hakkında genel bir yargı vardır. Mezhepsel farklılıklar ya da devletlerin kendi içinde İslamiyet'i yorumlayışı farklı olsa da bu genel yargıyı değiştiremez.

İslam'da siyaseti yönlendiren ve direkt etki yapan temel kavramlar şunlardır:

- Ümmet
- Cihat
- Fıkıh, kelâm ve tasavvuf kaynaklı mezhepler
- Dâr-ül İslam
- İmamet
- Şûra Yönetimi

Ümmet, kaynağını Allah'ın emir ve yasaklarından ve peygamberin sünnetinden alan birçok farklı kültür bileşeni ile bir araya gelen dini topluluktur. Ümmet, bir amaç için bir araya gelip toplanır. Ümmetin kaynak kişisi, Hz. Muhammed'dir.

Müslümanları, kabile ve soy kökleri gibi aidiyetlere bakılmaksızın Hz Muhammed'in getirdiği dine inanmanın bir araya getirdiği tek bir topluluk veya cemaat kabul eden 'ümme't' ifadesi, Arap toplumu tarihinde ilk kez tanık olunan bir olgudur. Zira İslam'dan önce insanlar ancak akrabalık ve soy ilişkileriyle bir araya gelirlerdi (Çevik, 2015: 64).

Cihat ise Arapçada *güç ve gayret sarf etmek* (جَاهِدَ), **mazi** fiil kökünden türemiş bir kelime olup mücadele etmek anlamında kullanılır. Dinî yorumla cihat, Allah rızası için nefisle, şeytanla ve kâfirler (Müslümanlığa ve Müslümanlara karşı savaşanlar) ile mücadele etmek anlamına gelir. Cihat, İslam siyasetinde çok önemli bir role sahiptir. Modern Çağ'da yapılan birçok savaşta bile cihat çağrıları, Müslüman dünyasının birleşme ve dayanışması ve savunulması amacıyla Müslüman dünyasını tek bir paydada birleştirmiştir.

İslam'da mezhepler, İslam felsefecileri ve tarihçileri tarafından üç ana başlıkta toplanmıştır. Fıkıh mezhepleri *sünnet* yorumları ile oluşmuş, kelim mezhepleri ise yorum farklılıklarıyla oluşmuş felsefi ve dini ekollerdir. Tasavvuf mezhepleri ise, fıkıh ve kelamdan farklı olarak gizemcilik ekolünün etkisiyle oluşmuş dinsel ve felsefi akımlardan oluşan mezheplerdir. Her Müslüman ülkenin farklı bir mezhebi, her Müslüman ülkenin içinde farklı farklı mezhepleri olan gruplar, topluluklar ve siyasi mekanizmalar var olabilmektedir. Ülkelerin siyasetinde rol oynayan ana sebeplerden birisi mezhepsel farklılıklardır ve tarihe bakıldığında Müslüman ülkeler ve Müslüman ülkelerin içinde iç çatışmaların kaynağını oluşturan sebeplerin başında mezhepsel farklılıklar gelir.

Dâr-ül İslam ise, Müslümanların ve İslam dininin etkisi ve yönettiği yer anlamlarına gelir. Bir yer kendi isteğiyle ya da yollanan davet üzerine İslam dinini seçerse orası Dâr-ül İslam olarak değerlendirilir. İslam siyasetinde rolü ise, Dâr-ül İslam olan bir yer; kurdukları ticaret, ekonomi ve siyasi ilişkilerle başka yabancı yerlerin İslam dinini benimsemesine yol açabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda uyguladığı iskân politikalarını bu duruma örnek gösterebiliriz.

Kavramsal anlamıyla imamet; rehberlik, önderlik, yol gösterici anlamlarına gelir. Tıpkı Hristiyanların lideri Papa gibi en geniş ölçüde Müslümanların lideri Halife' dir. Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde olan halifelik, Türkiye Cumhuriyeti'nin Halifelik makamını kaldırması ile son bulmuştur. İmamet sadece halifelik kavramından

ibaret değildir. Bir mezhebin liderleri olabileceği gibi küçük toplulukların ve tarikatların da liderleri olabilir.

Şûra kelimesi, danışıp görüş almak anlamına gelir. Kişi karar verirken karar sürecinde yanlış kararların verilmesini önlemek amacıyla kurulmuş bir sistemdir. Şûra, İslam ve bütün Orta Çağ dinsel düşünce tarzına egemen olmuş bir ideolojinin hükümleriyle sınırlandırılıp kısıtlanmıştır ve kök salıp gelişmesinin nedeni, din ile dünya arasında ayırım yapmayı idrak edememiş toplumlardır. Yani, şûra yönetiminde demokratik ilkelerden bahsedilemez (Çevik, 2015: 68).

1.4. SİYASAL İSLAMÎ AKIMLAR

İslamcılık, Şerif Mardin'e göre; 19. yüzyılın özelliklerini kazanan, Hindistan'da ve Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzak yerlerde şekillenen, 1870'lerden itibaren devletin merkezinde güçlenen bir ideolojik davranış kümesidir (Mardin, 1991: 12). Bu tanımdan yola çıkarak İslam'ın siyasallaşmasının ve siyasetle ilişkisinin ortaya çıktığı zamanlara dayanmasına karşın kitleleri mobilize eden bir ideolojik çerçeveye oturmasının Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başladığını söyleyebiliriz. İslamcılığın siyasi bir akım olarak öne çıkması ise 20. yüzyılın başı ve ortalarına dayanmaktadır.

Siyasal İslamî akımları tasnif etmek oldukça zordur. Teorik olarak benzer noktaları bulunan siyasi İslamî akımları, kaynaklarına göre tasnif etmek ve gruplandırmak oldukça güçtür. Ayrıca akımları politik söylemlerine göre de ayırmak pek mümkün değildir. Çünkü birçok İslamî akım, benzer söylemleri kullanmakta ve teorik olarak birçok ortak noktayı paylaşmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde siyasi İslamî akımlar, tarihsel ve güncel koşulları göz önüne alarak *ılımlı İslamî akımlar* ve *radikal İslamî akımlar* olarak iki ana grupta ele alınacaktır.

1.4.1. Radikal İslamî Akımlar

Radikalizmin çeşitli tanımları vardır:

Kültür değişmelerine ve toplumun bünyesine ait sosyal hareketlerde kökten değişmelere yer veren doktrin veya tavır (Arı, Arslan, 2005: 154); *mevcut toplumsal ve ekonomik düzenden ve statükodan hoşnut olmayan ve mümkün olan en kısa zamanda sert yöntemlerle değiştirilmesini savunma* (Ülken, 1969: 185); *köktencilik; bilimde,*

dinde, siyasette ya da herhangi bir alanda kökten yenilikler yapma (Güçlü, Uzun, 2003: 845) şeklinde tanımlanmaktadır.

Radikalizm tanımlarından anlaşılacağı üzere, köklü değişiklikler talep etmek olarak açıklanabilmektedir. Neredeyse bütün düşünce sistemlerinin, ideolojilerin ve inançların radikal yorumları bulunmaktadır. Tarihe baktığımız zaman dinlerin radikal yorumlarının sıkça öne çıktığı görülmektedir. Bütün dinlerin ve inançların radikal yorumlarıyla hareket eden çevreler hep var olmuştur.

Mevcut düzeni değiştirip yerine yenisini koymayı amaç edinen radikal dinî akımlara mensup olanlar, toplumsal problemlerin çözümünün dine daha sıkı bağlanmakla mümkün olacağını öne sürmektedirler. Buna bağlı olarak özellikle 1970’li yıllardan sonra Batılılaşma, modernleşme ve laikleşmeye karşı çıkan ve sağlam, güvenilir ve bağlayıcı nitelikteki bilgilerin, İslam dininin kutsal kitabında ve kaynak kitaplarında mevcut olduğu için hakikatin, modern literatürde değil, bu kaynaklarda aranması gerektiğini savunan yaklaşıma da *İslam radikalizmi* adı verilmektedir (Alperen, 2003: 20).

İslamî radikalizmde temel etkenlerden birisinin laiklik ve sekülerleşmeye duyulan tepki olduğu birçok uzman tarafından ortaya konulmaktadır. İslam ülkelerinde veya İslam inancına sahip insanlar içerisinde radikalizmin ve radikal akımların büyüebilmesi genellikle laiklik, batıcılık ve modernleşmeye duyulan tepkiye dayandırılmaktadır. Ancak bu hareketler tarihsel ve güncel koşullar ile beraber ele alındığında bu tepkinin farklı yönleri olduğu anlaşılmaktadır. İslam dünyasında modernleşme, laiklik ve batıcılığa duyulan tepkinin altında salt inançsal farklılıklar değil ekonomik ve siyasi etkenler de yer almaktadır.

Doğu olarak kavramsallaştırılan İslam dünyası yüzyıllar boyunca Batı olarak kavramsallaştırılan Avrupa merkezli uygarlık güçleri tarafından ekonomik olarak sömürülmüş ve sömürülmektedir. Edward Said’e göre Doğu, romantikleştirilmiş, egzotik bir mekân olarak Batı tarafından kurgulanmıştır. Sanatçılar ve bilim adamlarından siyasetçilere değin pek çok kişinin Doğu ve Doğulular hakkındaki eserlerine ve siyasal kararlarına yön veren ‘oryantalist’ düşünce, Doğu ve Batı arasında, Batı tarafından yapılan ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanır. Böylelikle oryantalizm, Batı’nın Doğu’yu hem sanat ve sosyal bilimler aracılığıyla bu ayrım çerçevesinde ele alması ve anlatmasıyla hem de sömürgecilik sayesinde onu

yönetmesiyle zaman içinde Batı'nın Doğu üzerinde siyasal ve düşünsel hâkimiyetinin simgesi haline gelmiştir (Said, 2003: 25).

Doğal kaynaklar, yer altı ve yer üstündeki değerli madenlerin Avrupa'ya aktarılması üzerinden süren ekonomik sömürü, İslam ülkelerini ekonomik olarak fakirleştirmekte ve bu fakirleşmenin sonucu olarak da bu ülkelerde şiddet, savaş ve çatışmalar son bulmamaktadır. Batılı gelişmiş güçlerin çıkarları doğrultusunda sürekli olarak işgal ve savaşlarla müdahale ettiği ülkelerde tarihsel süreç boyunca Batıcılık, modernleşme ve laiklik karşıtlığı sürekli olarak gelişmiş ve taraftar bulabilmiştir. İslam ülkelerindeki Batı değerlerine yönelik bu tepki *fundamentalizm* olarak da tanımlanmıştır.

İslam dünyasında radikal akımların kökeni tarihsel olarak Haricilere dayandırılmaktadır (Demir, 2014: 6). Hariciliğin özü İslam toplumunun doğrudan Kur'an ve onun ilkelerine dayandırılması anlayışıdır. Hariciliğe göre eğer Müslümanlar Kur'an ve onun getirdiği yükümlülükleri yerine getirmezse sonucu ne olursa olsun bu durum düzeltilmelidir (El Bağdadi, 1928: 19). Allah'ın kelmından yani Kur'an'dan başka otorite tanımıyor oluşları, Haricilerin İslam düşünce tarihine getirdikleri en önemli yeniliklerden biridir (Doğan, 1992: 9). İlk Haricilerin yaşam koşulları ve sosyokültürel yapıları incelendiğinde, bunların daha çok Arap bedevilerden ve ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan neredeyse tamamının alt sınıfa mensup topluluklardan olduğu bilinmektedir (Dabaşı, 1995: 210). Ekonomik bakımdan zayıf olmaları onları radikalliğe sürüklemiş, çetin çöl koşullarında maruz kaldıkları çevresel ve kültürel etkiler de yapılarının sert ve uyumsuz olmasına mahal vermiştir (Watt, 1981: 13).

Görüldüğü gibi Haricilerin yaşadığı dönemden günümüze yüzyıllar geçse de onların mirası üzerine kurulan radikal İslamî akımlarla aralarında çok az fark vardır. Tarih boyunca ve günümüzde radikal İslamî akımlar hep Kur'an'dan başka otorite tanımadıklarını öne sürerek İslam Devleti kurma hedefi gütmüşlerdir. Ayrıca radikal hareketlerin mensubu ve sempatizanı olan kesimler de genellikle alt sınıfsal kesimlerden oluşmuştur. Dolayısıyla Soğuk Savaş sürecinde ve sonrasında tüm dünyada ve Orta Asya'da ortaya çıkan radikal İslamî akımların teorik olarak aynı temelden beslendiklerini ve siyasi muhtevalarının benzer olduğunu söyleyebiliriz.

Genel olarak radikal İslami hareketlerde Batı karşıtlığı, İslam'ın kaynağına ve ilk dönemlerine bağlılık gibi düşünceler şiddet ve zor kullanılarak şeriat esaslarına göre kurulan bir İslam devleti kurma amacıyla birleşmektedir. Radikal İslami akımları ılımlı İslami akımlardan ayıran temel özellik şiddet ve zoru meşru görerek, şiddeti bir dini tebliğ etme ve siyaset yapma biçimi olarak kullanmalarındadır. Cihat, ganimet, fetih gibi kavramları şiddet ile özdeşleştirerek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan akımlar farklı zaman dilimlerinde olsalar da benzer özellikleri büyük oranda taşımaktadırlar.

18.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ortaya çıkan Vahhabilik akımı da Hariciyye akımıyla benzer teorik savlara sahiptir. İki akımın diğer ortak noktası da güncel radikal İslami akımların çerçevelerinin oluşumunda rol oynamalarıdır. Vahhabilik anlayışında İslam'ın kökeninde bulunmayan her şey bidat sayılarak hedefe konmuştur. Vahhabilik bugün Suudi Arabistan olarak adlandırılan topraklarda Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan isyan hareketinde motive edici düşünsel güç olarak işlev görmüştür. Suudi Krallığı'nın kuruluşunda bedevilerin din duygusuyla kontrol altına alınmasında ve yerleşik hayata geçmeye zorlanmalarında Vahhabiliğin yadsınamaz bir etkisi vardır.

Vahhabiliğin öncüsü olan Abdülvahab fikirlerini ve otoritesini kabul etmeyen kabilelere karşı *cihat* harekâtları başlatmıştır (Büyükkara, 2010: 23). Vahhabilik yoluyla savaşçı, fanatik, ancak ganimetten fazla pay istemeyen bedeviler harekete geçirilmiştir (Büyükkara, 2010: 76). Her geçen gün gücünü yitiren Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Vahhabilerin yürüttüğü silahlı mücadelenin ardından bugünkü Suudi Arabistan'ın kuruluşu gerçekleşmiştir. Suudi Arabistan'ın kuruluşunda Vahhabilerin Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizler ile iş birliği yaptıkları bilinmektedir.

Hariciyye, Teymiyye, Selefîyye, Hanbel gibi tarihi radikal akımların devamı niteliğindeki yakın dönem radikal hareketler de ortaya çıktıkları ve faal oldukları topraklar üzerinde Batı ve modernlik karşıtı saiklerle ve cihat, fetih, ganimet gibi kavramlarla şiddet eylemlerine girişmelerine karşın gerektiğinde düşman gördükleri Batılı güçlerle ittifak yapılabilecek bir esneklikte davranmışlardır.

Yakın dönem ve güncel radikal İslami akımların ortaya çıkışında ve gelişiminde Soğuk Savaş dönemi konjonktürü de etkili olmuştur. Soğuk Savaş sürecinde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı dünyanın farklı coğrafyalarındaki radikal İslami akımları Yeşil Kuşak Projesi kapsamında desteklemesi ve silahlandırması, Sovyetler Birliği'nin

Afganistan'ı işgali ve 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi de Hizbullah'ın ve diğer radikal İslami akımların yükselmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle ABD'nin Yeşil Kuşak Projesi kapsamında dizayn edip destek sunduğu radikal İslami akımlar günümüze değin gelen radikal İslami akımların gelişiminde ve küresel terörizm dalgasında belirleyici olmuştur. Sovyetler'in Afganistan işgaline karşı gelişen tepkiler Taliban'ın güçlenmesine neden olurken, ülkenin günümüze değin süren istikrarsızlığı, daha sonra ortaya çıkıp bütün bölgeyi etkileyecek olan El-Kaide, Hizbu-Tahrir gibi hareketlerin de oluşmasında etkili olmuştur. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi de İslami bir devletin kurulmasının mümkün olduğu fikrinden hareketle tüm dünyada radikal İslami akımların güçlenmesine neden olmuştur (Sarı, 2015: 101).

Soğuk Savaş sürecinde sürekli olarak yükselen radikal İslami akımlar Soğuk Savaş sonrası süreçte başta ABD olmak üzere tüm dünya için ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası çatışma düzleminin ideolojik düzlemde etnik-dini kimlik düzlemine kayması ile birlikte radikal İslami akımları ortaya koydukları şiddetten dolayı küresel terörizm veya uluslararası terörizm kavramlarıyla tanımlanmaya başlanmışlardır. 11 Eylül 2001'deki El Kaide saldırıları ve sonrasındaki süreç, bu kavramlaştırma ve radikal İslami hareketlere karşı ABD'nin askeri müdahalesinin en önemli gerekçesi olarak öne çıkmaktadır (Kutay, 2005: 96).

Günümüzde Ortadoğu, Orta Asya ve Afrika başta olmak üzere bölgesel istikrarsızlıkların ve çatışmaların artması ile birlikte dünyanın pek çok coğrafyasında radikal İslami akımların varlığı sürmektedir. Arap Baharı olarak adlandırılan isyan dalgasının Suriye'de uzun süreli bir iç savaşa dönüşmesi, Irak'ta artan mezhep çatışmaları ve istikrarsızlıklar, Kuzey Afrika ülkelerindeki siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler radikal İslami hareketlerin varlıklarını sürdürmeleri ve güçlenmeleri için uygun ortamı sunmaktadır. İşid, El-Kaide, Es-Şebab, El-Nusra gibi terör örgütleri faal oldukları topraklar üzerindeki istikrarsızlıklardan, krizlerden ve küresel güçlerin müdahalelerinden dolayı oluşan ortamda birçok insani yıkıma neden oldukları gibi ekonomik, siyasi sosyal sorunların çözülmesini de daha karmaşık hale getirmektedirler.

1.4.2. İlmî İslamî Akımlar

İslam dininin siyasallaşması sürecinde, tarih boyunca radikal akımlar ve yorumlar olduğu gibi ılımlı olarak kategorize edilen akımlar da olmuştur. İslam'ın temelde barış dini olması nedeniyle insanlara barışçıl yollarla tebliğ yapılması, radikal yorumlardaki

cihat, ganimet ve fetih gibi kavramların şiddet ve zor mefhumundan ayrı olarak ikna ve düşünsel mücadele olarak ele alınması ılımlı siyasal İslami akımların temel özellikleridir.

İlmlı siyasal İslami akımların tarih boyunca izledikleri teorik çerçevenin radikal siyasal İslami akımlardan kalın çizgilerle ayrıldığını söylemek zordur. Bu kategorizasyonlar, akımların politik ve pratik tavırlarına yönelik olarak yapılmaktadır. İlmlı siyasal İslami akımların da radikal siyasal İslami akımlarla aynı teorik temellerden beslenmekle birlikte şiddeti bir siyaset biçimi olarak ele almamaları ile ayrılmaktadır.

Batılı güçlerin İslam coğrafyasına yönelik müdahalelerinin bu coğrafyalarda yarattığı tepkiler siyasal İslam'ın radikal ve ılımlı akımlarıyla beraber bir bütün olarak yükselmesine neden olmuştur. İslam coğrafyasının Batı uygarlığından ekonomik olarak geri olması, İslam coğrafyasında yoksulluk ve açlığın yaygın olması, eğitim ve sağlık koşullarının kötü olması, işsizlik ve ekonomik krizlerin sürekliliğinin yanı sıra derin insani krizlere yol açan çatışma, savaş ve müdahaleler bu coğrafyalarda yaşayan insanları tepkili bir konum almaya iten temel sebep olmuştur. Ülkelerinde bu sorunlara çözüm bulamayan ve birçoğu büyük güçlerin etkisinde görünen liderler ve rejimler de insanların tepkilerinin büyümesine ve İslam coğrafyası boyunca siyasal İslam'ın güçlenmesine sebep olmuştur.

Radikal siyasal İslami akımlar bu ortamda çözümün kâfir olarak görülen sistem ve devletlerin tamamen devrilmesi ve yerine İslami bir iktidar ve şeriat sistemi kurulmasıyla mümkün olduğunu düşünürken, ılımlı siyasal İslami akımlar ise çözümün devletlerin ve sistemlerin tamamen devrilmesinden ziyade onların dönüştürülmesinde yani ıslahatında olduğunu düşünmektedir. Bu görüş ayrılığı da ılımlı siyasal İslami akımlarla ile radikal siyasal İslami akımlardan ayıran hususlardan birisidir. Dolayısıyla ılımlı siyasal İslami akımlar, şiddetten ziyade devlet ve sistem yapısının dönüştürülmesinde siyasi mekanizmaların kullanılmasını ve iknayı öne çıkartmaktadırlar.

İlmlı siyasal İslami akımlar da siyasal İslam'ın büyük bir yükselme gösterdiği 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında siyasi arenadaki yerlerini almışlardır. Bu tarih diliminde, İslam coğrafyasının büyük çoğunluğunu kapsayan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ardından aynı coğrafyalarda değişik mahiyette birçok yeni devlet ve

sistem kurulmuştur. Bu devletlerin ve sistemlerin kurulmasında ve sürdürülmesinde Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan müttefik devletlerin önemli bir etkisi olmuştur. Siyasal İslam'ın yükselmesi bir anlamda bu etkiye de bir tepkidir denilebilir.

20. yüzyılın ortalarından itibaren radikal akımların etkisinde artış görüldüğü gibi ılımlı İslami akımların etkisinde de bir artış görülmektedir. Bu dönemde ılımlı İslami akımlar bazı düşünürlerin fikirleri etrafında birleşmektedirler. Hasan El Benna bu anlamda öne çıkmaktadır. 1906 yılında Mısır'ın İskenderiye şehri yakınlarındaki Mahmudiye kasabasında doğan Hasan el-Benna, günümüzde de etkili bir ılımlı İslami akım olan Müslüman Kardeşler hareketinin kurucusu ve lideridir (El-Benna, 1980(a): 9).

Hasan el-Benna'nın teorik ve politik düşüncelerinde İslam dininin siyasetteki yeri, din-devlet-siyaset ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Hasan el-Benna'nın siyasi fikirlerinin geliştiği yıllarda Mısır'da ve Müslüman coğrafyasının genelinde Batıcılık ve modernleşme düşüncesinin iz düşümü olarak laik devlet düşüncesi ile İslamcılıktan beslenen İslami devlet düşüncesi arasında bir mücadele yaşanmaktaydı. Hasan el-Benna, İslam ve devlet ilişkisi hakkında şunları belirtmektedir:

İslam, insanların bütün sorunlarına çözüm getiren bir nizamdır. Bu bakımdan hem ibadet hem inançtır, hem din hem devlettir, hem madde hem manadır, hem vatan hem vatandaşdır, itaattir, yönetimdir, hem kitap hem de kılıçtır. Bunlardan biri diğerinden ayrılmaz. Allahu Teâla, Kur'an'la engellemediğini sultanla engeller (El-Benna, 1980 (b): 230).

Hasan el-Benna'nın yukarıdaki cümleleri ile özetlenebilecek İslam ve devlet ilişkisi düşüncesi, ılımlı İslam'ın tüm süreçlerinde paylaşılan ortak bir düşüncedir diyebiliriz. Benna'nın kendi söylemlerinden de yola çıkılarak Müslüman Kardeşler'in İslam'a dayalı olmak suretiyle seçime dayalı demokratik bir devlet sistemi benimsediği söylenebilir (Terzi, 2014: 38). Hasan el-Benna öncülüğünde kurulan Müslüman Kardeşler hareketi de *cihatı* siyasi mücadele olarak görmüş ve uzun yıllar siyasi mücadele vererek sonunda kısa süreli de olsa Mısır'da iktidara gelebilmiştir.

Uzun yıllar çeşitli baskılarla karşılaşan Müslüman Kardeşler ve benzeri ılımlı İslami akımlar Soğuk Savaş sonrası süreçte giderek güçlenmeye başlamışlardır. 90'lı yılların ortalarından itibaren uluslararası literatürün en yaygın kavramlarından birisi

haline gelen küreselleşme olgusuyla birlikte, sınırları aşan bir ekonomik, sosyal ve siyasi gelişme meydana gelmiştir. Küresel ekonomik sistemin dünya çapında yaşadığı dönüşüme ulus devletler tam olarak uyum gösterememiştir. Neoliberalleşme olarak kavramsallaştırılan bu süreçte özellikle İslam coğrafyalarındaki milliyetçi laik iktidarlar ile geleneksel dini iktidarlar uyumsuz görülmeye başlanmıştır. 2000'li yıllarla birlikte bu bölgelerin ve devletlerin küresel ekonomideki dönüşüm ile bütünleştirilmeleri açısından ılımlı İslam'a önemli bir rol biçilmiştir. ABD'li stratejistler ve ideologlar ılımlı İslami adeta yeniden kurgulayarak dolaşıma sokmuşlardır (Büyükkara, 2008: 174). Küresel ekonomik önceliklerle uyumlu, ılımlı İslami akımlara yönelik desteğin en önemli örneği ise Arap Baharı olarak adlandırılan isyan hareketleri olmuştur.

Tunus'ta başlayıp tüm Orta Doğu'ya yayılan ve bütün İslam coğrafyasında etkileri görülen bu süreçte ılımlı İslamcı akımlar büyük oranda öne çıkmıştır. İsyenların ardından doğan iktidar boşluğunda ılımlı İslami akımlar bir bir iktidara gelmişlerdir. Tunus'ta El-Nahda, Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketi bunlar arasında öne çıkan örnekler olmuşlardır (Laçiner; Akıncı, 2011: 106). İlimli İslami akımların bu yükselişi, radikal hareketlerin taban bulmasını engelleyecek bir gelişme olarak görülmüşse de isyanların bir süre sonra başarısızlığa uğraması ve Mısır'da Müslüman Kardeşler hareketinin askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılması bu görüşü sorgulanır hale getirmiştir (Terzi, 2014: 123).

Dünyanın pek çok bölgesinde özellikle Türkiye, Orta Asya ve Afrika'da etkin olan diğer bir ılımlı İslami akım olan Gülen Cemaati'nin Türkiye'de giderek devletin kurumlarına sızması, devleti ele geçirmeye çalışması ile Fethullahçı Terör Örgütü'ne (FETÖ) dönüşmesi ve 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan darbe girişimine kalkışması da ılımlı İslami akımlara dair bazı soru işaretlerini daha da belirginleştirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTA ASYA'DA SİYASAL İSLAM

Soğuk Savaş'ın bitişini Sovyetler Birliği'nin çökmesi resmileştirmiştir. Bundan hareketle, Soğuk Savaş'ın bitışı ile beraber sıcak çatışmalar yaşanmaya başlanmış ve yeni dünya düzeni ile ilgili teorilerin geliştirilmesi hızlanmıştır. Bu çerçevede siyasal İslam, birçok ülkenin dünya siyasetinde etkin olmaya başlayarak önce iktidarları değiştirmiştir daha sonra da ülke siyasetlerini yönlendiren temel siyaset haline gelmiştir.

Siyasal İslam'ın en belirgin faktörleri arasında din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesi bağlamındaki sorunsaldır. Çünkü din ve devletin bütünleşmemesi, İslam ilkelerine aykırıdır. Bu çerçevede siyasal İslam, din ve devlet başta olmak üzere sosyolojik ve kültürel olarak tüm bileşenleri kendi bünyesinde toplayan bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır (Zubaida, 1993: 17-19).

İslami yönetim şekillerinde din temel olgudur. Bu noktada din araç değil, amaçtır. Bu amaç doğrultusunda da İslam dini hukuki, kültürel, politik olarak tüm süreçlere tabiidir. Bu nedenle din ve devlet işlerinin ayrı tutulması, devlet işleyişinin İslam'a aykırı olmasının yanı sıra İslami yönetim şekilleri çerçevesinde de İslam'ın hukuki kaynağını da değiştirmektedir (Lewis, 1997: 46-51).

Tüm bu açıklamalardan hareketle İslam'ın siyasallaşması için en önemli gerekçe, İslam'ın sadece pasif olarak insanların dini yaşamına etki etmesinin yadsınması ve İslam'ın toplumdaki tüm mekanizmalara yayılarak ülke siyasetinde etkin olmak istemesidir. Bu durum ise en başta güç olgusunu ortaya çıkarmaktadır. İnsanoğlunun yaşam serüveni boyunca güç olgusu, en temel dinamik olmuştur. İslam'ın siyasallaşmasındaki en etkili faktör de güçtür (Roy, 1995: 59-61).

Radikal İslam grupları başta olmak üzere İslam'ın siyasette baskın olmasını isteyen kitleler ve gruplar, güç kullanarak iktidarların ele geçirilmesini savunmaktadırlar. Bu çerçevede ise her türlü yönetim şeklinde, siyasal İslam mücadelesi ve aktifliği ön plana çıkmaktadır.

Siyasal İslam birçok ülkede etkin olmaya başlasa da kırılma noktaları belirli dönemlerde olmuştur. Geçmiş dönemler incelendiğinde, 1928 yılında kurulan

Müslüman Kardeşler oluşumu, İslam'ın siyasallaşması ve etkin olması çerçevesinde gösterebileceğimiz en net örneklerden birisidir (Roy, 1995: 58-62).

Soğuk Savaş'ın bitişine kadar siyasal İslam, birçok ülkede örgütlenmiştir ve ülke siyasetlerinde etkili olmuştur. Ancak kırılma noktaları, Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelmiştir. İktidarları ele geçirerek ülkeleri yönetmeye başlayan siyasal İslam sadece siyasi alanda etkili olmayarak toplumları da dönüştürmeyi başarmıştır.

Ülke siyasetlerinde İslamileştirme hareketlerine kesinlikle karşı çıkan siyasi oluşumlar ve örgütler olmuştur. Ancak toplumu dönüştürmeyi başaran birçok siyasal İslam grubu, uzun yıllar iktidarda kalarak kökten değişikliklere neden olmuştur. İslami hareketlerin ekonomik olarak çok iyi örgütlenmeleri ve ekonomik sistemlerini aktif hale getirerek toplumsal olarak yardımlaşma düzeni kurmaları, krizde olan ya da siyasi olarak çalkantılı süreçler geçiren mevcut yönetimlere karşı büyük koz ele geçirmelerine neden olmuştur (Haddad ve Khashan, 2002: 822). Tüm bu gelişmelerin Orta Asya'daki yansımaları da farklı olmuştur. Orta Asya'da İslam'ın siyasallaşmasını etkileyen birçok iç ve dış faktör bulunmaktadır ve diğer bölümde bu iç ve dış faktörler incelenecektir.

2.1. ORTA ASYA'DA İSLAM'IN SİYASALLAŞMASINI ETKİLEYEN İÇ VE DIŞ FAKTÖRLER

Soğuk Savaş sonrası süreçte Orta Asya bölgesinde önemli bir konu haline gelen İslam'ın siyasallaşması olgusu tek boyutlu olarak ele alınamayacak bir olgudur. Öncelikle bölgede İslam'ın siyasallaşmasına etki eden birçok iç ve dış faktör bulunmaktadır.

Ama Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları ülke olan Sovyetler Birliği'nin din ve politika ekseninde İslam dinine bakışı periyodik olarak incelenmelidir. Çünkü bağımsızlık ilanından sonra da Sovyetler Birliği kadrolarında yer alan kişilerin ülke iktidarlarına gelmeleri ve önceki devletin devamı niteliğinde ve paralel politikalar izlemeleri İslam'ın siyasallaşmasında önemli bir itici güç olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin İslam dinine yaklaşımının tarihsel tasnifi aşağıdaki gibidir:

- 1. Başlangıç dönemi:** Sovyetler Birliği bu dönemde direkt olarak İslam ile mücadeleye girişmemiştir. Yeni kurulan bir devlet olarak sistemleşmeye ve dünya kamuoyunda kendisini kanıtlamaya odaklanmıştır.

2. **Saldırı dönemi:** Sovyetler Birliği'nin yayılmaya başladığı dönemin başlangıcından itibaren ortaya çıkan dönemdir. Devletin ideolojisine karşı olan tüm yaklaşımlar, sistemler ve dinler hedef haline gelmiştir. Bu hedeflerden birisi de İslam dini ve mensuplarıdır.
3. **Asimilasyon dönemi:** Saldırı döneminden sonrasını kapsamaktadır. İdeolojik gerekçelerle yayılmaya başlayan Sovyetler Birliği, kontrol altına aldığı ülkelerde sadece İslam değil tüm dinlere ve mensuplarına karşı bir asimilasyon politikası yürütmüştür ve çoğu yerde de kısmen başarılı olmuştur.
4. **İyileştirme dönemi:** 1938 yılı sonrası dönemi kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sona ermiş ve Soğuk Savaş ortamı yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.
5. **1980 sonrası ve Sovyet Birliği'nin çöküşü dönemi:** Bu dönemde Sovyetler Birliği daha fazla direnememiş ve çözüme geçmiştir. Bu dönemde özellikle Amerika Birleşik Devletleri tarafından Sovyetler'in yayıldığı topraklarda Müslüman nüfusta etkin olan kişi ve oluşumlar desteklenmiştir ve ateizm politikasına karşı anti propaganda yapılmıştır ve başarılı olunmuştur. Ancak bu dönemde İslam dini radikalleşmiştir ve günümüze kadar radikal gruplar etkinliğini sürdürmüştür. Bu noktada İslam'ın radikalleştiği ülkelerden en önemlisi Özbekistan ve Afganistan'dır (Çaman ve Dağcı, 2014: 9-10).

Çalışmanın bu bölümünde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da İslam'ın siyasallaşmasına etki eden iç ve dış faktörlerin analizi yapılacaktır. Bölgeye yönelik küresel ve bölgesel güçlerin müdahaleleri gibi dış faktörler gibi ülkelerin kendi içlerindeki demokrasi, insan kaynakları ve kimlik sorunları gibi faktörler de ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.1.1. Küresel Ve Bölgesel Güçlerin Müdahaleleri

25 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin resmi olarak dağılmasıyla, dünyada bir dönem sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının dünyada birçok etkileri olmuş, bu durum günümüz politikalarını dahi etkilemiştir. Sovyetler çatısı altında toplanan onlarca devlet bağımsızlığını ilan etmiş, bu süreç Balkanlar'da çok çalkantılı olurken Orta Asya'da görece daha kolay olmuştur.

Öncelikle beş Türk Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmiş; Gürcistan, Ermenistan, Moğolistan gibi birçok küçük devlet de bağımsızlaşma sürecine girmiş,

ulus devlet politikaları ve liberal ekonomi politikalarını izleyerek Sovyet etkisinden uzak stratejiler izlemeye başlamışlardır.

Soğuk Savaş sonrası özellikle NATO ve birçok uluslararası kuruluş yeniden şekillenmiştir. NATO, Soğuk Savaş sonrası oluşan siyasi ve ekonomik atmosfere göre kendisini revize etmiş ve politikalarını bu doğrultuda geliştirmiştir:

Bölge ülkelerinin tekrar Rusya'nın etki alanına girmesinden çekinen Batılı ülkeler, bu ülkeleri kendi siyasal, ekonomik ve güvenlik sistemleriyle bütünleştirmek istemişlerdir. Askeri ve siyasi boyutlarda bu entegrasyonu sağlayabilecek en önemli mekanizmalardan birinin, bu ülkelerin NATO ile ilişkilerini geliştirmek olduğu düşünülmüştür (Özkan, 2010: 116).

Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlıklarını ilan eden Doğu Avrupa ülkeleri Estonya, Litvanya ve Letonya, NATO ve Avrupa Birliği'ne dâhil olarak Rusya'ya karşı tepkisini göstermiştir. Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Arnavutluk gibi, daha önce Sovyet etkisinde olup sosyalist rejimle yönetilen diğer ülkeler de Avrupa Birliği ve NATO'ya girerek yeni düzende farklı politikalara yönelmişlerdir.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında etnik ve siyasi sebeplerden dolayı 4 sene süren Karabağ Savaşı, Soğuk Savaş sonrası yaşanan çatışmaların Orta Asya ve Kafkaslar'daki en somut örneğidir. Sovyetler'in yanlış politikaları bu çatışmaları doğurmuştur. Yugoslavya dağıldığında ise büyük etnik çatışmalar yaşanmış, binlerce insan savaşta ve çatışmalarda ölmüş, büyük uluslararası krizler çıkmıştır:

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra Orta Asya ve Kafkasya'da beş Türk Cumhuriyeti dâhil birçok ülke bağımsızlıklarını kazanmış, bölgede bulunan zengin hidrokarbon rezervleri bölgeyi küresel ve bölgesel aktörlerin ve politik dış güçlerin ilgi odağı haline getirmiştir (Özkan, 2010: 109).

Uzun yıllar Sovyetler ideolojisi ve bütünsellik politikaları ile hareket etmiş Rusya önemli bir değişim sürecine girmiş, Sovyetler Birliği'ne göre daha etkin ve sistemli bir politika izlemeye başlamıştır. Aslında resmi olarak Sovyetler Birliği dağılsa da Rusya ilgi odağı haline gelen Orta Asya bölgesi için her zamanı talepkâr olmuş, nüfuzunu korumaya çalışmış ve gelecek dış tehditlere karşı temkinli davranmıştır.

Orta Asya bölgesi her açıdan zengin bir bölgedir. Bu zengin bölge üzerinde tabii ki en büyük küresel güçler etkili olmak istemektedir. Bunun sonucunda Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya, Orta Asya üzerinde en etkin olan iki ülkedir. Amerika Birleşik

Devletleri tarafından Soğuk Savaş sonrası dönemde ilk etapta pek önemsenmeyen Orta Asya, Hazar bölgesindeki enerji rezervleri, 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan tehdidine karşı bir tampon bölge oluşturulması, kurulması planlanan nükleer tesisler ve askeri üs bölgeleri gibi faktörler dolayısıyla ABD'nin dikkatini çekmeye başlamış ve ülkenin bölgeye karşı yeni politikalar geliştirilmesine sebep olmuştur.

Hazar ve Basra bölgesinde enerji kaynakları, doğalgaz ve petrol rezervleri, bunların diğer ülkelere aktarımı ve Orta Asya'nın belirli bölgelerindeki askeri üs kurma çabaları, ABD'nin bölgeye olan ilgisini artırmış olsa da çatışmacı ve yayılmacı bir politika izlememiş, Orta Asya'da Rus nüfuzunu kırmaya yönelik, ılımlı ve dengeli bir siyaset izlemiştir.

Orta Asya bölgesindeki en etkili devletler ABD ve Rusya olsa da Çin, AB ülkeleri, Türkiye, İran gibi devletlerin de Orta Asya bölgesine ilgileri oldukça yoğun olmuştur. Bölgede çıkar gözeten ülkeler Sovyetler Birliği döneminden kalan politikaları değiştirmek ve Rus egemenliğini kırmak için ya ABD ile ortak politikalar yürütmüşler ya da bağımsızlaşan Orta Asya ülkeleriyle tek yönlü ve ikili siyaseti izlemişlerdir.

Diğer devletlerle olan ilişkilerinde *üstünlük politikası* izleyen ABD, Orta Asya bölgesinde de benzer bir politika izlemiş ve bu politika gereği, hem barışı sağlayan hem de gücü öne çıkaran bir strateji gütmüştür:

ABD'nin eşitler arasında birinci değil; mutlak koşulda ilk sırada gelmesi gerektiğini ve böylece hem kendisi hem de müttefikleri için barışı sağlayabileceğini vurgulayan bu yaklaşımda amaç, ABD'nin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan küresel düzeyde mutlak üstünlüğüdür (Pirinççi, 2007: 213).

Şangay İşbirliği Örgütü vesilesiyle Rusya ile yakınlaşan Çin de çıkarları gereği bölgeye yönelik politikalar yürütmüş ancak asıl amacı Rusya'yla birlikte ABD'nin nüfuzunu kırmak ve bölgeden uzaklaştırmak olmuştur. Çin dünyanın en büyük nüfusuna sahiptir ve enerjiye dünyadaki birçok bölgeden daha fazla bağımlıdır. Tayvan, Güney Kore ve Japonya ekseninde ABD politikaları gereği sıkışan Çin, Orta Asya'da aynı problemleri yaşamamak için Rusya ile yakınlaşmış ve ona göre stratejiler izlemiştir:

ABD'nin İran politikası ve ambargo kararlarına rağmen İran'la 2004 Ekim'inde 70 milyar dolarlık bir petrol anlaşmasına imza atan Çin, aynı zamanda İran'la enerji sektöründeki ilişkilerini ABD'ye karşı bir koz olarak kullanmaktadır (Pirinççi, 2007: 231).

Enerji ihtiyacının çok büyük bir kısmını Orta Doğu'dan sağlayan Çin, Orta Asya'yı Orta Doğu'ya alternatif olarak görüp, yeni pazar alanını Orta Asya olarak düşünmektedir. Çin'in Rusya ile yakınlaşmasının diğer bir amacı ise ABD tarafından etkisi kırılmak istenen İran'ı bölgeye ABD'nin yerine Rusya ile alternatif güç yapmaktır.

Rusya, Orta Asya'yı bir tampon bölge olarak görmekte ve Afganistan üzerinden gelen tehlikeleri Rus sınırına yaklaştırmadan, Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'nün askeri yapısını güçlendirerek, Kırgızistan ile Tacikistan'daki askeri üslerinin süresini uzatarak güvenlik politikalarını sürdürmektedir. Askeri üslerin kullanımına karşılık her iki Orta Asya devletine finansal destek ile hidroelektrik santrallerin yapımının taahhüdünü vermektedir (Göka, Yılmaz, 2014: 158).

Sovyetler'in dağılmasından sonra ideolojik olarak buhran ve arayışa giren dünya devletleri birçok yeni teori ve doktrin geliştirmişlerdir. Komünizm, ırklar üzerinden yürütülen etnik köken unsurlu doktrinler, modası ve ömrü bitmiş ekonomik politikalar yerine farklı politikalara yönelen Rusya yeni teori ve doktrin geliştiren ülkelerin başında gelmektedir. Nüfusunu artırmak ve bölgeye hâkim olmak için karma politikalar oluşturmaya başlamış ve bu politikaların bütünlüğü içermesine dikkat etmiştir. Bununla birlikte güvenliği için çok önemli gördüğü Orta Asya ülkeleri ve Ermenistan, Gürcistan ve Moldova gibi ülkelerin NATO'ya girmesine asla müsaade etmemektedir.

Sovyetler'in dağılmasından sonra Rusya, dağılmayı takip eden süreçte bölgeden uzaklaşarak siyasi bir kaosa düşmüş, 2000'li yılların sonuna doğru ABD ile tekrar nüfuz mücadelesine girişerek kendini göstermiş; 2000'li yıllardan sonra oluşan İslami akımlar, Taliban tehdidi ve Orta Asya'daki siyasi istikrarsızlık Rusya'yı bölgeye daha derinden yaklaştırmış, günümüze gelene kadar olan süreçte de politikaları ve amaçlarını sistemleştirmiştir.

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi nedeniyle Müslümanlar ve Müslüman ülkeler ABD dış politikasının ana unsurlarından birisi haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmadan önceki ideolojisi çerçevesinde Müslüman coğrafyalarda İslami kontrol altına alıp Batı karşıtı ve özgürlükçü grupları desteklemesi, ABD'nin ise aksine Afganistan ve Müslüman coğrafyalarda İslamcı grupları doğrudan desteklemesi ile Müslümanlar tarafından Sovyetler Birliği,

komünizm hareketi, materyalist teoriler, ideolojiler ve ekonomik modellere savaş açılmıştır. Bu bağlamda bir *Yeşil Kuşak Hareketi* oluşmuştur (Kılıç, 2014: 52).

Yeşil Kuşak Hareketi bizzat ABD tarafından teorize edilmiş ve pratik olarak Müslüman nüfusun olduğu topraklarda anti Sovyet hareketi çerçevesinde desteklenmiştir. Yeşil Kuşak Hareketi, Orta Asya ve Orta Doğu'da etkili olurken devletlerin iktidarları tarafından da desteklenerek güçlenmeye başlamıştır.

ABD'nin Yeşil Kuşak Hareketi'ni oluşturması ve desteklemesinin nihai amacı dünya genelindeki komünizm tehdidiydi. Bu noktada ABD kökten dinci İslamcıları desteklemekten çekinmemiş, bu politikasının en belirgin örneği ise Afganistan müdahalesi olmuştur. Sovyetler'in Afganistan'ı komünistleştirme projesine karşılık ülkeye müdahalede bulunan ABD neredeyse Sovyetler'in tüm hareketini yok etmiş ve ülkede köktendincileri destekleyerek dünyada farklı bir dönemi başlatmıştır.

Zaman içerisinde ABD, Yeşil Kuşak Hareketi'ni revize etmek zorunda kalmıştır. Çünkü destekledikleri gruplar kendisine karşı savaşımaya başlamıştır. Bu bağlamda, ılımlı İslam projesini devreye sokarak Müslüman olan her coğrafyada desteklemiştir. Revize projesini çok iyi bir şekilde organize eden ABD, Müslüman coğrafyaların birçoğunda ılımlı İslamcıları devletlerin iktidarlarına taşımıştır. Bu gruplara ekonomik olarak da destek vermiş ve bu destek çerçevesinde *yeşil sermaye* denilen sermaye grubu oluşmuştur (Kılıç, 2015: 52-54).

2.1.2. Demokratikleşme Sorunları ve İç Faktörler

Orta Asya bölgesinde İslam'ın siyasallaşması, radikalizm, terör gibi sorunların ortaya çıkmasında ve etkisini sürdürmesinde diğer devletlerin bölgeye yönelik politikaları ve bölgesel gelişmelerin etkisi olduğu kadar bölge ülkelerinin kendi iç dinamiklerinin de etkisi olmuştur. Bu kapsamda, Orta Asya ülkelerinde iç dinamiklerin İslam'ın siyasallaşmasında dış faktörlerden daha etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. İslam'ın bölgede siyasallaşmasını derinleştiren, radikalizm ve terör gibi sorunları ortaya çıkaran iç dinamiklerin en önemlileri demokratikleşme sorunları ve insan hakları ihlalleridir.

Eski Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'e göre, Orta Asya'da demokrasinin gelişimini etkileyen önemli faktörlerden birisi demokrasi anlayışının olmamasıdır. Orta Asya devletleri bugüne kadar demokratik bir geleneğe sahip

olmamışlardır (Kakabalov, 2004: 22). Tarihsel sürece baktığımızda, hanlıklar döneminde babadan oğula geçen çok otoriter bir yönetim şekli görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde de otoriter ve diktatör yönetim şekilleri devam etmiştir (Bal, 1996: 102). Dolayısıyla Orta Asya ülkelerinde demokratik bir gelenek olmayışı Soğuk Savaş sonrası süreçte kurulan bağımsız devletlerdeki demokratikleşme süreçlerini de etkilemiştir.

Sovyetler Birliği döneminde otoriter ve merkezi bir yönetim yapısı bulunan Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıklarında, demokratikleşme yönünde bir gelişme göstermek yerine otoriter ve merkezi yönetim şekillerini sürdürmeye devam ettirmişlerdir. Sovyetler Birliği süreci sonrası bağımsızlaşma ile birlikte Orta Asya devletlerinin rejimleri için ‘geçiş süreci ülkeleri’ tabiri kullanılmıştır (Alkan, 2011: 5). Bu dönemde Bölge ülkelerinin otoriter rejimlerinin demokrasiye doğru bir gelişim evresi geçireceği öngörülmüştür. *Geçiş süreci ülkeleri*, kavramı tanımlanırken pek çok yaklaşım ileri sürülse de *Kerimov* rejimi örneğinde olduğu gibi Orta Asya ülkelerinin rejimlerini açıklama noktasında literatürde bilhassa illiberal demokrasi, karma rejimler ve zayıf devlet gibi yaklaşımlar kullanılmaktadır (Alkan, 2011: 6).

Liberal demokrasilerde var olan dürüst seçim sistemlerine rağmen tam anlamıyla liberal bir dönüşümün tesis edilememesi, demokratik seçimlerin ayrılıkları derinleştirmesi, otoriter eğilimleri artırması gibi hususlar bağımsızlık sonrası dönem Orta Asya devletlerinde kendisini gösterse de mevcut yönetimler daha ziyade, *karma (hibrid)* rejimler sınıfında değerlendirilmektedir. Otoriter ve demokratik kurumların bir arada yer aldığı bu rejim modelinde dikkat çeken husus, devletin demokratik kurumlara yer vermesine karşın örgütlenme, ifade özgürlüğü, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını kolaylaştıran mekanizmalar için yasal düzenlemelerin yapılması gibi konularda isteksiz davranılmasıdır (Alkan, 2011: 8).

Orta Asya ülkelerindeki seçimler tam anlamıyla şeffaf değildir. Seçimler demokrasinin bir gereği olarak farklı görüşler arasında bir yarıştan çok, iktidarların kendi meşruluklarını onaylattıkları bir prosedür şeklinde gelişmektedir. Orta Asya ülkelerinde muhalefet baskı altına alınmıştır. İktidarların belirlediği sınırlar dışında siyaset ve muhalefet yapmak imkânsız durumdadır. Bu nedenle seçimlerden otoriter iktidar çok yüksek oy oranlarıyla galip çıkmakta ve iktidarlarını uzun yıllar sürdürmektedirler (Bal, 1996: 101).

İktidarda bulunan partilere ve devlet yöneticilerine baktığımız zaman da bunların çoğunun Sovyetler Birliği dönemindeki Komünist Parti yöneticileri oldukları görülmektedir. Bu siyasetçiler yeni partilerle ancak eski yönetme alışkanlıklarıyla ülkeleri yönetmektedir. Buna en iyi örnek Özbekistan'da Komünist Parti Genel Sekreteri olan İslam Kerimov'un Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası kurulan bağımsız Özbekistan'ın da tek yöneticisi olması ve hayatını kaybettiği 2016 yılına kadar ülkeyi tek başına ve otoriter bir biçimde yönetmesidir (Yalçın, 1992: 21).

Orta Asya ülkelerinde basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, insan hakları gibi konularda da ciddi ihlaller bulunmaktadır. İktidarların görüşü dışında görüş bildiren basın yayın organları kapatılma tehdidi ile yüz yüze kalırken, muhaliflere dönük insan hakları ihlalleri de sık sık gündeme gelmektedir (Arifhanova, 2001:69). Orta Asya devletlerindeki demokratikleşme sorunlarının önemli bir nedeni olarak devletlerin bağımsızlığını ve egemenliğini koruma amacı görülmektedir.

Orta Asya ülkelerinin batı tipi demokrasileri model olarak demokratikleşmeleri öngörülürken zaman içinde tam tersine doğu modelleri örnek alınarak daha da otoriter sistemler kurulmuştur. Demokratikleşmeye karşın otoriterliği tercih eden yönetimler, bunun sebebini sıklıkla İslami muhalefetin güçlenmesi ihtimali ve yakalanan bir fırsatta İslami hareketlerin iktidara geleceği kaygısıyla açıklamaktadır (Kodaman; Birsell, 2006: 429). Bu nedenle Orta Asya ülkelerinde İslami muhalefet yoğun baskılarla kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Yeni bir Afganistan örneğiyle karşılaşmak istemeyen Batılı güçlerin bu sebeple otoriter yönetimlere yeterince ses çıkarmadığı sıklıkla öne sürülmektedir (Doğan, 2005: 7).

Orta Asya'da İslam'ın siyasallaşmasını ve siyasal İslam'ın güçlenmesinin bir sebebini de otoriter yönetimlerin uyguladığı baskılara yönelik tepkiler olduğunu söylemek mümkündür. Kendi içlerinde siyasi istikrarı ve demokratik anlayışı oturtamamış, ekonomik olarak kırılgan bir yapıda olan Orta Asya ülkelerinde yaşayan insanlarda siyasal İslam'a yönelik bir sempati ortaya çıkmaktadır (Kodaman; Birsell, 2006: 432).

Mevcut otoriter yönetimlerin laik-milliyetçi karakteri de burada belirleyicidir. Küresel ve bölgesel çapta etkin olan radikal cihatçı hareketlere Orta Asya'da yoğun bir katılım olması dikkate değer bir durumdur. Ayrıca Orta Asya ülkelerindeki yasadışı

veya legal İslami hareketlerin gün geçtikçe güç kazanmaları da yine bu ülkelerin iç dinamikleri ve demokratikleşme sorunları ile yakından ilgilidir.

2.2. ORTA ASYA'DAKİ BÖLGESEL RADİKAL SİYASİ AKIMLAR

Soğuk Savaş sonrası sürecinde, uzun yıllardır Sovyet rejimi altında olan devletler ve milletler siyasi ve ekonomik bir boşluğa düşmüş bu durum devletleri ve milletleri bir arayışa yöneltmiştir. Soğuk Savaş sonrası bölgesel çatışmalar ideolojik eksenden kayıp kimlik eksenine kaymış, bu durum ise dini kimlikler üzerinden var olan siyasi akımları güçlendirmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu siyasi akımlar incelenecektir.

2.2.1. El Kaide

El kaide adlı terör örgütü 1985 ve 1990 yılları arasında olası Sovyet işgaline karşı kurulmuş ve zaman içerisinde güçlenmiştir. SSCB'nin Afganistan'ı fiili anlamda işgal etmesi 24 Aralık 1979 yılında Sovyet nakliye uçaklarının Kabil Havaalanı'na 4000 kişilik acil müdahale gücünü sevk etmesiyle başlatılmıştır. Bundan sonrada Cumhurbaşkanı Babrak Karmal'ın yardım istediği iddiası ile 29 Aralık'ta Sovyetler Birliği 85.000 kişilik bir ordu ile Afganistan'a girmiştir (Öztürk, 2015: 9). Sovyetler Birliği'nin yayılmacı ve ideolojik tabanlı politikaları Afganistan'da zamanla bazı çevrelerce panik etkisi yaratmış ve çevreleri önlem almaya doğru itmiştir. İlerleyen zamanlarda örgütün tabanı ve yöneticilerinde değişiklikler olmuş, ilk kurulduğu günden bu yana birçok değişim ve dönüşüm geçirmiştir.

1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgali üzerine CIA'nin girişimiyle, dünyanın her yerinden radikal Müslümanların Pakistan'a sevki ve Afgan mücahitlerin yanında yer almaları politikasının ortaya konulduğu anlaşılmıştır. Suudiler de hem Vahhabiliğin yükselişe geçeceği hem de kendi radikallerinden kurtulacağı için böyle bir durumun tamamen çıkarlarına uygun olduğuna karar vermiştir ve hem Orta Asya'yı hem de politikaların yürütüleceği ülkeleri büyük çıkmaz ve kaoslara sürükleyecek stratejiler izlemişlerdir (Polat, 2006: 26).

Afganistan, Orta Asya'da çok önemli bir stratejik konumda yer almaktadır. Hint okyanusuna yakınlığı ve petrol bölgelerinin merkezinde olması Afganistan'ı jeopolitik açıdan merkeze almıştır. Sovyetler işgaline karşı ilk etapta mücadele eden örgüt,

zamanla ABD'nin desteğiyle güçlenmiş; 1991'de Sovyetler Birliği yıkılmış ve askerler zorunlu olarak geri çekilmiştir. 11 Eylül saldırılarına kadar Afganistan'da çok güçlenen El kaide, günümüze kadar birçok eylem yapmıştır.

11 Eylül saldırıları örgüt için bütün dünyada yankı uyandıran bir eylem olmuş, örgütün adını bütün dünya bu eylemle tanımıştır. ABD bu eylemlere karşılık olarak Afganistan'da askeri operasyon düzenlemiş ve örgüte büyük darbe vurmuştur. Eleman ihtiyacını büyük ölçüde Orta Asya'dan sağlayan örgüt birçok askeri operasyon ve müdahaleye rağmen halen varlığını sürdürmekte ve eylemler yapmaktadır.

Orta Asya ve Kafkaslar'da İslami radikalizmin yükselişi zincirleme bazı tarihi olaylar neticesinde gerçekleşmiştir. 1989'da Kızıl Ordu Afganistan'dan çekilmiş, ABD ve Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin desteğiyle Afganistan'ın başı çektiği cihatçı ve militarist algı yükselmiş, Tacikistan iç savaşı, Taliban'ın ortaya çıkışı ve kendisine binlerce yandaş bulması, otoriter hükümetlerin baskıcı diktaları, Sovyetler sonrası devletler ve ülkeler arası silahlı çatışmalar İslamcı grupları radikalleşmeye itmiştir. Bu süreci en iyi kullanan örgütlerden birisi El Kaide olmuştur (Köstem, 2010: 183).

El Kaide'nin bölgede çok etkili bir propaganda yapması, Kafkaslar ve Orta Asya'yı da etkisi altına almıştır:

Çeçen bağımsızlık mücadelesinin seküler-milliyetçi bir çizgiden giderek cihatçı bir çizgiye kayması El Kaide'nin ilgisini de kaçınılmaz olarak Kuzey Kafkaslara yöneltmiştir. Hatta El Kaide'nin, Çeçenistan ve çevresinde yer alan özerk cumhuriyetlerdeki radikal İslamcı akım ve grupları kendi kontrolü altına almaya da çalıştığı da düşünülmektedir (Köstem, 2010: 189).

Özellikle Orta Asya'da Rus ve ABD etkisine karşı savunma mekanizması oluşturan kesimler alternatif olarak İslam'ı seçip çekirdek örgütler sayesinde radikalleşmekte ve bir tepki olarak başlayan bu süreçte cihatçı anlayışa doğru kaymaktadırlar.

Orta Asya Türki Cumhuriyetleri'nin, özellikle Özbekistan'ın radikal İslam örgütleri, El kaide ve Çeçen savaşçılarıyla direkt olarak bağlantısı vardır. Birçok kez baskıcı rejimlere, hafıza silme operasyonlarına maruz kalan halklar, bu politikalara ve algı operasyonlarına rağmen İslam dinine daha çok sahip çıkmış ve psikolojik ve siyasi sosyolojik süreçte radikal tutumlar sergilemişlerdir. El Kaide'nin kitle imha silahı

yapacak kadar yükselişe geçmesi bazı ülkelerde rejimi ortadan kaldırmaya varan sonuçlar doğurmuştur.

Özbekistan İslami Hareketi çatısı altında birleşen Orta Asya'daki militan İslamcı grupların El Kaide'yle doğrudan bağlantıları bulunmaktadır. Özbekistan'dan ve Tacikistan'dan kovulan siyasi kanat önderleri tek çatı altında birleşmeye doğru bir zemin hazırlamışlardır. Taliban ve El Kaide çizgisinde Vahhabi-Selefi ideolojiyi benimseyen Özbekistan İslami Hareketi, El Kaide'den para ve silah temin etmiştir (Köstem, 2010: 199).

2.2.2. IŞİD

Irak Şam İslam Devleti (IŞİD), Tevhid ve Cihad Örgütü adı altından 1999 yılında Afganistan'da kurulmuştur (Clarion Project, 2014). Örgütün kurucusu Ebu Musab el-Zerkavi'dir. Örgüt, ilk olarak Irak'ın kuzeyine gelerek ABD güçlerine karşı savaşmıştır. (Laub ve Masters, 2014, Acun, 2014). Sonraki aşamada, El Kaide ile bağlantılı hale gelen örgüt, 2006 yılında Irak İslam Devleti adını almış ve liderliğine de Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir (Zelin, 2014, Kaplan, 2006, The National Counterterrorism Center, 2014).

Irak İslam Devleti kuruluşunun hemen akabinde ABD'nin operasyonları sonucunda etkisi kaybetmeye başlamış (Gürler ve Özdemir, 2014), 2011 yılında ABD'nin ülkeden çekilmesiyle tekrar güçlenmiş, 2014 yılında da kanlı eylemleriyle adını dünyaya duyurmuştur (Clarion Project, 2014, Gürler ve Özdemir, 2014).

Arap Baharı sürecinden son etkilenen ülkelerden olan Suriye'de, mevcut yönetimin iktidarda kalmasıyla kriz iç savaş halini almış ve istikrarsız bir yer haline gelen ülke radikal İslamcı grupların güçlendiği bir yer haline almıştır. Ülkedeki kaostan yararlanan örgüt, 8 Nisan 2013'te Irak ve Şam İslam Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiş (Duman, 2013), bununla da kalmayarak Haziran 2014'te halifeliğini ilan etmiştir (Clarion Project, 2014).

IŞİD, kurmak istediği yapının karşısında duran herkese insanlık dışı yöntemleriyle muamele etmektedir. BM Raporlarına göre 2014'ün ilk sekiz ayında IŞİD'in gerçekleştirdiği eylemler neticesinde Irak'ta 8.493'ü ölüm olmak üzere en az 24.015 sivil kaybının gerçekleştiği belirtilmektedir (OHCHR/UNAMI, 2014). IŞİD'in yarattığı yıkımdan kaçmaya çalışan üç milyonu aşkın Suriyeli (30 Ekim 2014 itibarıyla) ve 1.8

milyon civarında (19 Eylül 2014 itibarıyla) Iraklı ise mülteci durumuna düşmüştür (UN Report, 2014).

Öte yandan, örgüt sadece Irak ve Suriye’de toprak ele geçirmiş gibi görünse de aslında küresel boyutta etki oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çeşitli ülkelerden bünyesine katılan mensupları aracılığıyla dünyanın çeşitli yerlerinde eylemlerini devam ettirmektedir. Silahlı eğitimlerini alarak ülkelere dönen militanların birlikte hareket etme veya *yalnız kurt* adı verilen eylemleri gerçekleştirme olasılıkları yüksektir.

ABD 2015 yılından itibaren IŞİD’e karşı geniş çaplı bir operasyon başlatmış, bu yolla örgüt, 2017 sonlarında Suriye ve Irak’ta kontrol ettiği toprakların büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bunun sonucunda kendine yeni topraklar arayan örgüt, Orta Doğu’dan sonraki hedeflerinin Orta Asya olduğu konusunda açıklamalar yapmıştır. Öte yandan başta Kuzey Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya olmak üzere örgüte çeşitli bölgelerden katılımların devam etmesi, küresel çapta bir tehdit olmaya devam ettiğinin göstergesidir (UN Report, 2014).

Öte yandan, BM Güvenlik Konseyine bağlı çalışan El-Kaide Yaptırım Komitesi’nce Ekim 2004’te yayımlanan tarafından terör örgütü listesine Irak El Kaidesi de, örgütün diğer isimleri de bu başlıkta işlem görmüşlerdir (UN Al-Qaida Sanctions List, 2014).

20 Ocak 2015’te Uluslararası Kriz Grubu tarafından yayınlanan raporda, IŞİD’e katılarak Orta Doğu’da savaşmak üzere bölgeye giden Orta Asyalıların sayısının arttığı belirtilmiştir. Bunda en büyük payın cihatçı politikalar kapsamında, dünya çapında bir İslam devleti kurulması ideolojisinin olduğu söylenebilir (International Crisis Group, 2015: 8).

IŞİD’in Orta Asya’nın istikrarsızlaşması yönünde politikalar izlediği, bu kapsamda bölgeye para tahsis ettiği, bölgede oluşan silahlı gruplar aracılığıyla terör saldırıları düzenleyebileceği konusunda kamuoyunda bir tedirginlik hâkimdir (Vestikg, 2015, Radio Liberty, 2015).

Çeşitli kaynaklara göre; Afganistan-Türkmenistan sınır bölgelerinde IŞİD’e özgü siyah bayrakların bulunduğu, buralarda bulunan savaşçıların kendilerini *İslam Devleti* militanları olarak tanımladığı, bu kimseler arasında Taliban yanlısı ve Orta Asya kökenli birçok militanın da bulunduğu, bu durumda bölgede istikrarsızlığa yol açması şeklinde derin bir kaygıya yol açtığı bilinmektedir (Ydyrs, 2015).

Özbekistan Milli Güvenlik Teşkilatı'nın temsilcisi Alişer Hamdamov'a göre, Taliban ve ÖİH'nin IŞİD'e katılmak ve destek sağlamakla ilgili açıklamaları Orta Asya bölgesi ve yönetimleri için ciddi tehlikeler oluşturmakta, milli güvenliklerini tehdit etmektedir. Bununla birlikte Özbekistan'ın Şarkiyat Akademisinin önde gelen uzmanlarından Bahtiyar Babacanov:

1990'larda çok sayıda ÖİH militanının Çeçenistan'da savaştığını hatırlatarak, şimdi ise Afganistan, Irak ve Suriye'de çatışmalara katılmakta ve profesyonel askeri hazırlıktan geçmekte olduklarını, belirtmiştir (Ydyrs, 2015).

IŞİD'in Orta Asyalı militanlarının çoğu Tacik olmakla birlikte 2015 sonrası dönemde ülkenin aşırıçılıkla ve terörizmle mücadele konusunda attığı adımlar caydırıcı nitelikte olmaktadır. 2014 yılında BDT üyesi ülkelerin Devlet Başkanları nezdinde Minsk'te toplandığı zirvede Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahmon, siyasal İslam'ın, Orta Asya devletlerinin kolektif güvenliği açısından büyük bir tehdit oluşturduğunu, bu kapsamda IŞİD'in varlığına son verilmesi için BDT üyesi ülkelerin askeri güçleri arasında güvenlik bağlamında işbirliği ve koordinasyon yapmaya, aynı zamanda iç işleyişlerinde de caydırıcı politikalar yapmaya çağırmıştır.

Bu çağırının ardından aynı yılın Kasım ayında, Tacikistan'da aşırıçılıkların ülkeye girmesi önlenmeye çalışılarak radikal İslamcı faaliyetleri ortadan kaldırmaya ve böylece IŞİD'le mücadele etmeye çalışılmıştır (Minval.az, 2014). Bu kapsamda, Tacikistan ceza kanununda değişiklikler yapılarak yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yapılan yeni düzenlemeler göre, her bir Tacikistan vatandaşının veya bu ülkede ikamet eden yabancı uyruklu şahsın, ülke dışı silahlı çatışmalara katılımı için 12 yıldan 20 yıla kadar hapis cezası alabileceği kararı alınmıştır (Centrasiaru, 2014).

Terör eylemleri ve küresel terörle mücadele diğer Orta Asya ülkelerinde de kanuni düzenlemelere konu olmuş, Özbekistan Ceza Kanunu'nda terör faaliyetinde bulunmak için eğitim alınması, ayrıca terör eylemi şüphesi oluştuğunda ya da gerçekleştirildiğinde yetkililere bilgi verilmemesine dair cezai sorumluluk getiren değişiklikler yapılmıştır (Rianovosti, 2014). Ayrıca, Kırgızistan'ın Ceza Kanununda Eylül 2014'te yapılan değişiklikler sonucunda ülke dışında silahlı çatışmalara ve askeri operasyonlara katılanlara veya terör kamplarında eğitim alanlara 8 yıldan 15 yıla kadar hapis cezasını verilmesine dair yeni bir düzenleme getirmiştir (International Crisis Group, 2015: 11).

Bölge ülkelerinin nadiren aynı paydada toplandığı konulardan biri IŞİD’le mücadele olmuş, bölge ülkeleri köktendincilik ve uluslararası terörizmle mücadele doğrultusunda örgüte savaş açmışlardır. Bunu yaparken öncelikli olarak caydırıcı olması bağlamında kendi iç düzenlemelerinde ceza kanunlarına yeni maddeler eklemişler, sonrasında sınır güvenliklerini artırma yoluna gitmişlerdir.

Uluslararası terörizm, kökten dincilik ve IŞİD’in bölgedeki etkisini azaltmak için geliştirilen politikaların hepsi caydırıcı ve cezalandırıcı nitelikte olmuş, bu oluşumlara gitmemesi için vatandaşlara verilecek haklar, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, demokratikleşme gibi sosyal ve kültürel açıdan iyileşmenin önünü açacak, insanların radikal gruplara yönelme sebeplerinden bazılarını ortadan kaldıracak çözümler üretilmemiştir. Bu minvalde, dini mevcut yönetim biçimlerine muhalefet etmek, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel haklarına kavuşmak için araç olarak kullanmaya devam eden vatandaşların varlığı devam ettikçe, vatandaşlarını radikal İslami gruplara katılması, terörist eylemlerde bulunması konularının Orta Asya’da çözüme kavuşturulması gereken konular arasında yer almaya devam edeceğini belirtmek gerekmektedir.

2.2.3. Taliban

İdeal İslam toplumu yaratmak amacıyla kurulmuş olan Taliban adlı örgütün tabanını savaş sonrası Pakistan’dan dönen mülteci grupları oluşturmuştur. 1994 yılında yaklaşık on iki bin Afgan ve Pakistanlı resmi olarak Taliban örgütünü oluşturmuştur. İlk yıllarında ABD tarafından güçlendirilmiş olup daha sonra ABD kontrolünden çıkan örgüt Orta Asya ve Orta Doğu’da birçok kitlesel eylem yapmıştır.

1979 yılında SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesiyle birlikte, ABD bölge üzerine çeşitli politikalar geliştirmiş, bu kapsamda, ilk olarak Sovyetlerin Afganistan’dan çıkması için 1980 ile 1992 yılları arasındaki süreçte bölgedeki Afgan mücahitlerine 5 milyar dolar civarında yardım etmiştir. Öte yandan CIA eliyle askeri ve ekipman anlamında da mücahitleri destekleyerek, uzmanlar tarafından askeri eğitim almalarını sağlamıştır. Ayrıca Sovyet uçaklarını düşürmek üzere Stinger ve uçaksavarlar vermişlerdir. ABD’nin Sovyetleri Afganistan’dan çıkarmak için geliştirdiği politikalar bununla da kalmamış başta Pakistan olmak üzere bölge ülkelerdeki cihat yanlısı Müslümanları da Afgan mücahitlerin yanında savaşmak üzere Afganistan’a getirmiştir.

Bu kapsamda Afgan mücahitlere katılmak isteyen kişiler için komşu Pakistan'dan vizesiz geçiş hakkı sağlanmıştır.

Bu politikaların sonucunda 1982 ile 1992 yılları arasında Ortadoğu, Kuzey ve Doğu Afrika, Orta Asya ve Uzakdoğu'daki 43 Müslüman ülkeden yaklaşık 35 bin gönüllü Müslüman Afgan mcahitlerine katılmıştır (Ahmadi, 2011: 62). Bu sonuçlar; Taliban'ın olağanüstü bir şekilde güçlenmesine sebep olmuş, günümüze değin ulaşan Taliban sorunsalının tabanını oluşturmuştur.

Körfez Krizi patladıktan sonra Irak meselesiyle uğraşan ABD'nin ilgisi Afganistan üzerinde azalmış, Afganistan ve Taliban meselesiyle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ilgilenmeye başlamışlardır. Her fırsatta Taliban güçlerine yardım eden bu devletler, çıkarları için birçok kez Taliban'ı kullanmış, çıkarlarının bittiği ve uyuşmadığı noktada Taliban'a karşı yürütülen mücadele görüntüsü altında uluslararası platformlarda kendilerini barışçıl göstermişlerdir.

Taliban 26 Eylül 1996'da Kabil'i işgal etti. Ülkenin üçte ikisini kontrol altına alınan Taliban'ın önlenemez giriş uluslararası arenada dikkat çekmiş ve büyük güçlerin önlem almasına sebep olmuştur:

7 Ekim 2001 tarihinde ABD İngiltere'yi de yanına alarak Afganistan'a "Sonsuz zgrlk Hareketi" adı verilen operasyonu başlatmıştır. Koalisyon güçleri yaptıkları operasyon neticesinde Taliban rejimini devirmiş, ülkeyi yeni bir sürece bırakmışlardır. Ülkenin yeniden inşası maksadıyla BM nderliğinde Afgan gruplarının da katılımıyla 5 Aralık 2001 tarihinde Bonn Antlaşması imzalanmıştır (şahin, 2016: 240).

Taliban'ın Orta Asya devletleri ve Özbekistan üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Kızıl Ordu'ya karşı mücadeleye girişen mücahitler ilk olarak Taliban ve etkisindeki vreler ile bağlantılıdır. Afganistan'da Kızıl Ordu ve ABD'ye karşı savaşan mücahitler, kısmen direnişin birçok noktasında başarılı olmuş, bu sayede Orta Asya'ya nüfuz etkisini artırmışlardır. Özellikle Usame Bin Ladin, Taliban'ı ve Özbekistan'ın cihatçı radikal İslam kanadı Özbekistan İslami Hareketi'ni desteklemiştir:

Özbekistan'da İslam, zellikle Fergana Vadisi'nde geleneksel ve örgütlü biçimleriyle yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Bölge Özbekistan için, zbek yoğunluklu nüfus nedeniyle diğer Orta Asya ülkelerine bir atlama taşı olabilecek niteliktedir. Aynı zamanda sahip olduğu özellikler nedeniyle Tacikistan ve Afganistan'daki radikal

İslamcı oluşumların bölge ülkelerine geçiş yapabilecekleri stratejik bir konumda bulunmaktadır (Alkan, 2011: 132).

Tüm Orta Asya'da ortak bir İslam devleti kurmak isteyen gruplar, ortak bir paydada buluşmayı hedeflemişlerdir. Ortak hareket eden bir mekanizma sayesinde de radikal İslam Orta Asya'da giderek yayılmıştır.

11 Eylül sonrası yapılan operasyonlar Orta Asya'da hâkim olan radikal örgütlerin amaçlarını büyük ölçüde engellemiştir. Özellikle Özbekistan'da güçlü bir etkiye sahip olan El Kaide ve Taliban gibi unsurlar, yerini alternatif unsurlara bırakmıştır. 11 Eylül sonrası ABD'nin başlattığı askeri operasyon sonrası Taliban neredeyse bitme noktasına gelmiş, ancak tekrardan güçlenerek etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Bugün birçok ülkede kanlı eylemler yapan örgüt, özellikle Ortadoğu ve Orta Asya'daki bağlantıları sayesinde kendisine destekçi ve militan sağlamaktadır.

2.3. ORTA ASYA'DAKİ FETÖ FAKTÖRÜ

Orta Asya'da İslam'ın siyasallaşması bağlamında önemli olan faktörlerden birisi FETÖ'dür (Fethullahçı Terör Örgütü). FETÖ, örgütlenme tarzı, propaganda yöntemleri, taktik ve stratejileri ile oldukça özgün bir yapı arz etmekte ve diğer örgütlerden farklılaşmaktadır. Fethullah Gülen tarafından başta dini bir cemaat görünümünde kurulan örgüt, zaman içerisinde nitelik değiştirerek uluslararası bir terör örgütüne dönüşmüştür (Şahin ve diğ., 2018: 15). FETÖ'nün geçirdiği bu tarihsel evreleri; 1970 ile 2000 yılları arasında dini cemaat ve sivil toplum hareketi olarak ortaya çıkış ve yayılma dönemi, 2002 ile 2012 yılları arasında devletin içerisine sızma, kritik kademelerde kadrolaşma hareketi ile karakterize olan gelişme ve paralel devletleşme dönemi ve 2012'den günümüze kadar gelen silahlı eylemler ve diğer yöntemlerle devleti yıkmaya çalışan terör örgütüne dönüşme dönemi olarak ele almak mümkündür (Duyan, 2018: 24).

Kuruluş aşamasından günümüze kadar liderlik kültürü çerçevesinde örgütlenen bir örgüt olan FETÖ (DİB, 2017: 31) Fethullah Gülen'in İslam'ın saptırılmış bir ideolojik yorumuyla oluşturduğu ideoloji üzerine kurulmuştur. Temelinde siyasal İslamcı fanatik bir dini ideoloji, lideri merkeze alan ve kutsayan bir hiyerarşik düzen, gizli örgütlenme yapısı gibi hususlarla klasik bir terör örgütü görünümü sunmasına karşın kullandığı strateji ve yöntemler hususlarında ise klasik bir terör örgütünün ötesinde bir postmodern

terör örgütü ya da yeni nesil terör örgütü niteliğine sahiptir (Laqueur, 1999: 17). Zira örgütün eylemlerini klasik bir örgüt gibi değil daha karmaşık, dolaylı ve kritik şekillerde hayata geçirmesi bu bağlamda önemlidir.

Klasik terör örgütleri, silahlı bir yapılanma içerisinde hedeflerine ulaşmak için halkı korkutma ve yıldırma temelinde açıktan silahlı şiddete başvururken yeni nesil terör örgütü olma özelliği gösteren FETÖ, devletin hukuk, bürokrasi, askeriye gibi kritik kurumlarına sızıp bu kurumların önemli görevlerini üstlenerek sinsi ve daha yıkıcı bir strateji izlemektedir (Metiner, 2015: 54). Tehdit dışarıdan değil de içeriden geldiği için FETÖ gibi yeni nesil terör örgütlerinin eylemlerine karşı koymak çok daha zor olabilmektedir. Diğer yandan bu örgütleri tanımlama noktasında kuramsal boşluk olması da bu örgütlere karşı mücadeleyi zorlaştıran diğer bir faktördür. Paxton tarafından kuramsallaştırılan, devletin içerisinde *truva* atı stratejisiyle örgütlenen yapıları tarif eden *paralel devlet* olgusu da FETÖ'yü tanımlamak için uygun bir çerçeve sunmaktadır (Paxton, 2014: 199). Görünüşte eğitim kurumları, sivil toplum örgütleri, medya kuruluşları, sermaye örgütleri gibi legal yapılar üzerinden örgütlenen FETÖ, 15 Temmuz darbe girişiminde de görüldüğü gibi gerektiğinde kitle katliamlarına varan silahlı şiddet eylemlerine de girişebilmektedir.

FETÖ'yü tehlikeli kılan diğer bir husus da örgütün dini ideolojisidir. Zira ilk bakışta İslam'ın ılımlı bir yorumu gibi algılanan Gülencilik, geniş medya ve propaganda olanakları ile ideolojisini geniş kitlelere meşru gösterebilme kapasitesine sahiptir. Etkisi altındaki medya organları ve düşünce kuruluşları ile kendisini meşru bir İslamcı ideoloji olarak sunabilme yetkinliğine sahip olan Gülencilik, esasında radikal, bağnaz, otoriter bir dini ideoloji niteliğine sahiptir (DİB, 2017: 10-11).

FETÖ aynı zamanda uluslararası bir boyut taşımaktadır. Türkiye'de ortaya çıkıp gelişim gösteren örgüt zaman içerisinde dünyanın çeşitli bölgelerine yayılarak uluslararası bir nitelik taşımaktadır. Hatta örgütün kuruluş süreçlerinden itibaren uluslararası bir örgüt niteliği gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira örgüt henüz yapılanma yıllarında, 1989 yılından itibaren yurt dışına açılmaya başlamış ve bu kapsamda örgüt üyelerinin çalışma yaptıkları ilk ülkeler de Orta Asya ülkeleri olmuştur. Bu süreç FETÖ lideri Fethullah Gülen'in en yakın ekipleri toplumsal dayanışma ağları, yardımlar ve bağışlar aracılığıyla finansal açıdan güçlenerek Orta Asya ülkelerindeki ilk

eğitim kurumlarını açmış ve bölgede bu okullar üzerinden örgütlenmeye başlamıştır (Yanardağ, 2014: 30-31).

Örgüt lideri Fethullah Gülen'in Türkiye'den ayrılarak ABD'ye gitmesinin ardından yurtdışı örgütlenmesi de hız kazanmıştır. FETÖ'nün yurt dışı açılımında ilk yayılma bölgesi de Orta Asya olmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren Sovyetler 'den kopan Orta Asya ülkelerinin Türk ve Müslüman kimlikleri, bu ülkelerin sahip olduğu zengin enerji kaynakları FETÖ'nün ilk olarak bu bölgeye önem vermesinde belirleyici etmenler olmuştur. Bu süreçte, FETÖ'nün Orta Asya'da yaygınlaşmasında önemli bir faktör de Soğuk Savaş'ın sona ermesi olmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından Orta Asya bölgesinde oluşan siyasi boşluk, FETÖ'nün bu bölgede daha hızlı yayılmasına neden olmuştur (Duyan, 2018: 25). Diğer yandan, 1990'lı yıllarda Özal yönetiminin Orta Asya'da aktif bir dış politika hedefi doğrultusunda örgütün eğitim kurumlarına yardım etmesi de örgütün Orta Asya'da yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Orta Asya'da bu süreçte faaliyete geçirilen FETÖ okullarını ve şirketlerini; Nahcivan'da Feza A, Kazakistan'da Feza Gazetecilik A.Ş. , Eflak A.Ş. , Türk-Kazakistan Liseleri, Kırgızistan'da Sebat A.Ş. , Azerbaycan'da Çağ Eğitim Kurumları, Özbekistan'da Slim A.Ş. , Türkmenistan'da Başkent Eğitim A.Ş. olarak sıralamak mümkündür (Şahin ve diğ., 2018: 55-56). Görüldüğu gibi FETÖ, Orta Asya'da oldukça yaygın bir örgütlenme sürecine girmiştir. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin radikal İslamcı terör örgütlerine karşı ılımlı İslam'ı kullanması, FETÖ'nün bölgedeki okullarının sayısının artırarak örgütlenmesini üst boyutlara taşımasına zemin hazırlamıştır.

FETÖ'nün Orta Asya'daki örgütlenme sürecinde Özbekistan önemli bir yere sahiptir. Zira FETÖ'nün saklamaya çalıştığı gerçek yüzü ilk olarak Özbekistan'da açığa çıkmıştır. Türkiye'de olduğu gibi Özbekistan'da benzer strateji ve yöntemlerle hareket eden örgüt ülkeye girişinden kısa süre sonra Özbekistan resmi kurumlarının ve istihbaratının takibi altına girmiştir. Bu takipler sonucunda, özellikle örgütün okullarında, Özbekistan'ın birliğine zararlı faaliyetler yürütüldüğu ve ABD'nin politikaları doğrultusunda hareket edildiği saptanmıştır. Keza, 1999 yılında Özbekistan'da gerçekleşen darbe girişimi ve İslam Kerimov'a yönelik suikast girişiminde de FETÖ izlerine rastlanmıştır. 15 Temmuz darbe girişimine benzer şekilde gerçekleşen bu darbe girişiminin ardından Özbekistan devleti tarafından FETÖ'nün ülkedeki okulları kapatılmış ve örgüt bünyesinde faaliyet yürüten kişiler sınır dışı

edilmiştir. Kerimov'a yönelik suikast girişiminde yer alan bazı istihbarat kadroları da tutuklanmıştır. Bu gelişmelerin ardından Türkiye ile Özbekistan arasındaki ilişkiler de kopma noktasına gelmiştir (Şahin ve diğ., 2018: 57). Özbekistan darbe girişiminden Türkiye'yi sorumlu tutmuştur. Görüldüğü gibi FETÖ'nün terör stratejileri ilk olarak Özbekistan'da gün yüzüne çıkmıştır. Örgüt, ülkeye sızıp örgütlendikten bir süre sonra devlete karşı darbe girişiminde bulunmuştur. Darbe girişimi başarısız olsa da dönem içerisinde Türkiye ile Özbekistan ilişkilerinin bozulması da örgütün bir anlamda başarılı olduğunu göstermektedir. Sonuç itibariyle, Orta Asya, FETÖ'nün Türkiye dışında ilk örgütlendiği bölge olma özelliği göstermektedir. Örgüt, Orta Asya'da okullar ve şirketler üzerinden kazandığı güç ile etkinliğini artırma deneyimlerini ilk defa Orta Asya'da edinmiş, terör eylemlerini de Özbekistan'da olduğu gibi ilk kez Orta Asya'da hayata geçirmiştir. FETÖ'nün Orta Asya'daki örgütlülük düzeyi günümüzde de önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte terör örgütünün gerçek yüzünün tüm dünyada gün yüzüne çıkmasının ardından benzer olayların Orta Asya ülkelerinde de yaşanabileceği ihtimali bu ülkelerin yönetimleri tarafından ciddi olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda darbe girişiminden sonra birçok Orta Asya ülkesi FETÖ'nün okul ve şirketlerini kapatma ve örgütün faaliyetlerini engelleme kararı almış olsa da bazı ülkeler bu kararlara katılmamıştır.

FETÖ'nün ciddi bir örgütlülük düzeyinin bulunduğu Kırgızistan, Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişiminin ardından FETÖ okullarını kapatma talebini 'anlamsız' bularak kabul etmemiştir (BBC Türkçe, 2016). Orta Asya bölgesinin FETÖ'nün uzun yıllardan beri örgütlendiği ve faaliyet yürüttüğü bir bölge olma özelliğinden dolayı örgütün günümüzde ve gelecekte Türkiye'de kırılan gücünü onarmak ve toparlanmak için buraya öncelik vereceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ÖZBEKİSTAN'IN İÇ VE DIŞ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA SİYASAL İSLAM

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Soğuk Savaş sonrası süreçte Özbekistan'ın iç ve dış politikaları bağlamında siyasal İslam'ın yerine ve rolüne odaklanılacaktır. Bu kapsamda öncelikle Özbekistan'ın iç ve dış politikasının analizi yapılacaktır. Özbekistan'ın iç politik dinamiklerinin ülkenin dış politikasını ne yönde etkilediği ve ülkenin bağımsızlık sonrası dış politikasının temel parametreleri ABD, Rusya ve bölge ülkeleri ile dış ilişkiler temelinde irdelenecektir. Özbekistan'daki siyasal İslamcı örgütler Özbekistan İslami Hareketi ve Hizbu't Tahrir ele alınacak ve siyasal İslam'ın Özbekistan'daki güncel durumu değerlendirilecektir.

3.1. ORTA ASYA'DA İSLAM'IN SİYASALLAŞMASI BAĞLAMINDA ÖZBEKİSTAN'IN DIŞ İLİŞKİLERİ

Özbekistan'ın Soğuk Savaş sonrası süreçteki iç ve dış politikasını analiz etmek için yaşanan gelişmelerin kökenlerine inmek gerekmektedir. Bağımsızlık sürecinin ardından Özbekistan'ın iç ve dış politikasına ulus inşa süreci damgasını vurmuştur. Sovyetler Birliği içerisinde bir Sovyet cumhuriyet olan Özbekistan, bağımsızlık süreciyle birlikte Özbek kimliğinin unsurlarını güçlendirmeyi ve kaynaştırmayı öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Aslında, Özbek uluslaşmasında Sovyetler Birliği döneminin önemli bir etkisi olmuştur. Zira Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Özbekistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyetinin, sahip olduğu bayrak, anayasa, parlamento gibi devlet sembolleri bağımsızlıktan sonraki Özbekistan devleti için bir ön adım olma özelliği taşımıştır (Fumagalli, 2007: 211). Özbekistan'ın Sovyetler çatısı altında geçirdiği sürecin bağımsızlık sonrası sürece bir diğer etkisi ise kadrolar üzerinden olmuştur. Bağımsızlık sonrası Özbekistan'da ulus inşasını yapılandıran ve yeni devleti şekillendiren kadrolar başta İslam Kerimov olmak üzere Sovyetler Birliği döneminin kadrolarıdır. Diğer bir ifadeyle Özbekistan Komünist Partisi kadrolarının bağımsızlıktan sonra Kerimov liderliğinde iç ve dış politikaya yön verdiğini söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır (Kurzman, 1999: 77). Dolayısıyla, Özbekistan'ın Sovyetler Birliği sürecinde yaşadığı deneyimlerin bağımsızlık sonrası ulus inşasında önemli etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Özbekistan'ın bağımsızlık ve ulus inşası sürecindeki önemli bir husus 20. yüzyılda yaşanan, genellikle savaş ve çatışma temelli süreçlerden farklı olmasıdır. Özbekistan örneğinde bağımsızlaşma Sovyetler Birliği'nin dağılması ile savaşız ve çatışmasız bir şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ulus kimliği bir mücadele içerisinde değil bağımsızlıktan sonra devlet eliyle inşa edilmiştir. Diğer bir deyişle, Özbekistan'daki uluslaşma sürecinin, Hobsbwan'un milliyetçilik milletlerden değil milletler milliyetçilikten ortaya çıkar tezini doğrular bir şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Hobsbwan, 1990: 10). Bununla birlikte, Özbekistan'ın Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarına kavuşan diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha homojen bir demografik yapıya sahip olması, Sovyetlerin çöküş sürecinden ekonomik anlamda daha az zarar görmesi ve ulus inşası için önemi olan tarihi karakterlere sahip olması gibi etmenler, ülkenin bağımsızlık ve ulus inşası sürecini kolaylaştırmıştır. (Kurzman, 1999: 81).

Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası ulus inşa süreci Özbek ulus kimliğini, tarihini ve değerlerini temel alan bir çerçevede gelişmiştir. Bu noktada özellikle tarih yazımının önemli bir yeri olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Özbek ulusal tarih yazımında Özbeklerin diğer Türk halklarından farklı ve özgün bir tarihe sahip oldukları ve Özbeklerin farklı etnik grup ve coğrafya ayrımları ile parçalı değil bütünleşik ve ortak bir ulusal tarihe sahip oldukları hususları önemli yer tutmaktadır (Kuru, 2002: 74).

Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası girdiği uluslaşma süreci ülkenin iç ve dış politikasını da derinden etkilemiştir. Ülke içinde Özbek ulusal kimliği temelinde milliyetçi ve devletçi bir politika izlenmiştir. Dış siyasette de iç siyasetteki politikaların da etkisiyle korumacı ve egemenliğin tesis edilmesini önceleyen bir dış politika izlenmiştir (İşyar, 2010: 214). Özbekistan'ın Soğuk Savaş'ın ardından küresel güç mücadelesinin yoğunlaştığı Orta Asya bölgesinin kalbinde yer alan jeostratejik bir konuma sahip olması, bölgesel ve küresel etkilerin bu bölgede ulaştığı düzey gibi sebepler ülkenin dış politikasını da etkilemiştir. Bu bağlamda Özbekistan'ın dış politikada ABD ve Rusya gibi küresel güçlerle ve Orta Asya'daki komşu ülkeler ile ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.1. Özbekistan-ABD İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası konjunktürde Özbekistan ile ABD ilişkilerinde ABD'nin Orta Asya bölgesine yönelik bakışının önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. ABD, Soğuk Savaş'ın ardından Orta Asya bölgesine sabit bir politikayla yaklaşmaktan ziyade dönemlere göre değişen farklı politikalar izlemiştir. ABD'nin farklı politikalar yürütmesinin altında bölgeye dair farklı bakış açıları, algılanan çıkar ve tehditlerin zamana göre değişim göstermesi gibi nedenler yatmaktadır. Soğuk Savaş'ın hemen ardından Clinton döneminde ABD, Rusya'nın Batı dünyası ile bütünleşmesi temelinde demokratik ve liberal bir piyasa ekonomisine dönüşümü temelinde bir politika izlemiştir. Bu dönemde ABD, Rusya'nın dönüşümünü öncelediği için Orta Asya bölgesine çok önem vermemiştir (Erhan, 2004: 135). Bu dönemde, bölgede Soğuk Savaş sürecinde öne çıkmayan radikal İslamcı hareketler ve terör meselelerinin öne çıkmaya başlaması, ABD'nin bölgeden uzak durmasına neden olmuştur. ABD, bu dönemde bölgedeki sorunlarla daha çok Rusya'nın meşgul olmasını istemiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın hemen ardından gelen dönemde Orta Asya, ABD açısından stratejik bir bölge olarak algılanmamıştır (Pirinççi, 2007: 216).

ABD'nin Orta Asya'ya karşı bakış açısı 1990'lı yılların ortasından itibaren değişim göstermeye başlamıştır. 1996 yılından itibaren ABD'nin bölgeye bakışında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan güç boşluğunu geliştirmekte olan Rusya'nın doldurmasının engellenmesi fikri giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Rusya'ya karşı bağımsız Orta Asya devletlerinin desteklenmesi ve bu ülkelerin egemenliklerinin güçlendirilmesi düşüncesi ABD'nin bölge politikasında öne çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda bölgedeki akrabalık ilişkileri dolayısıyla da Türkiye'nin bölgede etkin bir güç olarak desteklenmesi politikası gündeme gelmiştir (Talbot, 1997).

Orta Asya ülkelerinin egemenliklerinin güçlendirilmesi için bu ülkelerin NATO şemsiyesi altındaki Barış İçin Ortaklık (BİO) uygulamasına katılması, bölgedeki zengin yer altı kaynaklarının ABD merkezli şirketler tarafından piyasalara transfer edilmesi, mevcut rejimlerin devamlılığının sağlanması, Sovyet Birliği'nin dağılmasının ardından kalan silahların terör gruplarının eline geçmemesi, bölgenin küresel ekonomik sisteme entegre edilmesi gibi hususlar ABD'nin bölge politikasının temelini oluşturmuştur (Pirinççi, 2007: 224). Zamanla ABD'nin Orta Asya'ya olan ilgisi giderek artmış dolayısıyla ABD'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri de gelişim göstermiştir. 1998 yılında

ABD'nin Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde Orta Asya'nın enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara aktarılmasının ve bölgedeki istikrarın sürdürülmesinin vurgulanması da bölgenin ABD açısından önemini göstermektedir (White House, 1998: 42).

ABD ile Özbekistan arasındaki ilişkiler ABD'nin yukarıda açıklanan bölge politikaları ekseninde gelişim göstermiştir. ABD, Özbekistan'ı bağımsızlık ilanının ardından, 25 Aralık 1991'de resmen tanımış ve 1992 yılında da başkent Taşkent'te büyükelçilik seviyesinde diplomatik misyonlarını yapılandırmıştır. Bunu 1993 yılında Kerimov'un BM Genel Kurul toplantısına katılmak için New York'u ziyaret etmesi ve 1994 yılında iki ülke arasında yapılan çeşitli antlaşmalar izlemiştir. ABD'nin özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren Orta Asya'ya olan ilgisinin artmasına paralel olarak ABD ile Özbekistan arasındaki ilişkilerde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. 3 Kasım 1998 tarihinde ABD Meclis Başkanı Robert Livingston Özbekistan'ı ziyaret ederek önemli temaslarda bulunmuştur. Livingston burada ABD'nin egemen ve bağımsız Orta Asya devletlerini bölgenin istikrarı için destekleyeceği açıklaması ile açıkça ABD'nin bölge politikasının değiştiğini belirtmiştir. Livingston, ayrıca bölgedeki radikal İslam ve teröre karşı da bölge ülkelerinin desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir (Daly, 2006: 71). Keza bu gelişmeleri ABD ile Özbekistan devletlerinin terörle mücadele hususunda yaptıkları görüşmelerin artması izlemiştir. 1998 yılı Özbek yetkililerin ABD ile radikalizm ve terörle mücadele konusunda görüşmelerinin arttığı bir yıl olmuştur.

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 1999 yılında Kerimov'a yönelik gerçekleştirilen suikast girişimi de ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Özbekistan devleti, saldırıdan Özbekistan İslami Hareketini sorumlu tutarak bu örgütün ABD tarafından terör örgütü olarak tanınmasını talep etmiştir. Saldırının ardından Kerimov, NATO'nun 50.kuruluş yılı etkinlikleri için gittiği Washington'da Dışişleri Bakanı Allbright ile çok sayıda yetkili ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler neticesinde Özbekistan, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde Rusya'nın etkisini azaltmak için Batı politikaları ekseninde Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından kurulan Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM) örgütüne katılma kararı almıştır. Özbekistan'ın katılımı ile birlikte örgütün adı GUUAM olarak değişmiştir (Nickol, 2012: 17). Bu ülkelerin amacı bölgedeki Rusya etkisini sınırlandırmak için

Batı ile işbirliği yapmak ve egemenliklerini korumak için NATO şemsiyesi altına girmek olmuştur (Nogoyeva, 2010: 67).

Özbekistan'ın da içinde yer aldığı GUUAM, bölgedeki Rusya etkisine karşı ABD tarafından yoğun şekilde desteklenmiştir (Güler, 2007: 135). Bu destekler kapsamında ABD, Özbekistan'ın da içinde yer aldığı üye ülkelere 45 Milyon dolarlık ekonomik yardımda bulunmuştur (Tanrısever, 2006: 340).

ABD ile Özbekistan ilişkilerinde önemli bir nokta da radikal İslamcılık ve terörle mücadele hususlarıdır. ABD, GUUAM'da yer alan Özbekistan ile Taliban'a karşı mücadele bağlamında da iş birliği programını hayata geçirmiştir. Taliban'ın engellenmesi için Özbekistan sınırlarının güvenliği noktasında ABD tarafından insansız hava aracı desteği sağlanmıştır. Buna karşılık 2000 yılında BM toplantısında konuşan Kerimov da, Afganistan'daki Taliban terörünün hem Orta Asya'nın hem de dünyanın güvenliğine bir tehdit oluşturduğunu dile getirerek ABD'nin politikalarını desteklemiştir. Burada gerçekleşen görüşmelerin ardından ABD, Özbekistan'a radikal İslam ve teröre karşı destek sözü vermiş ve Özbekistan İslami Hareketi'ni terör örgütleri listesine almıştır. ABD'ye yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 saldırıları küresel çapta etkili olduğu gibi Özbekistan-ABD ilişkilerini de etkilemiştir. Saldırıların hemen ardından dönemin ABD Başkanı Bush'u arayan Kerimov ülkesinin teröre karşı ABD'ye gereken her türlü desteği vereceğini ifade etmiştir (Ülkü, 2002: 14).

Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkeleri 11 Eylül'ün ardından ABD'yi aktif şekilde desteklemişlerdir. Bush'un saldırıların ardından ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada saldırıların sorumlusu olan El-Kaide'yi Özbekistan İslami Hareketi ile ilişkili saymasının ardından ABD Savunma Bakanlığı Rumsfeld'in Özbekistan ziyareti sonucunda Özbekistan, ABD'nin bölgede yapacağı operasyonlar için ABD birliklerine hava sahasını ve askeri üslerini açacağını ve istihbari işbirliği yapacağını açıklamıştır (Daly, 2006: 71). Bu dönemde Özbekistan ve ABD ilişkilerinin karşılıklı çıkarların gerçekleştirilmesi temelinde geliştiğini söylemek mümkündür. Zira Özbekistan'ın ABD'ye yönelik desteğine karşılık ABD'de Taliban ve El-Kaide'ye yönelik operasyonlarda Özbekistan İslami Hareketi üyelerinin de öldürüleceği taahhüdünde bulunmuştur (Bıçakçı, 2008: 9). Keza, ABD'nin Afganistan'a yönelik saldırılarında diğer radikal İslamcı örgütler gibi Özbekistan İslami Hareketi de önemli kayıplar vermiştir. ABD'nin Afganistan'daki hava saldırılarında Özbekistan İslami Hareketi'nin

Namangani başta olmak üzere birçok önemli üyesi öldürülmüştür (Akıner, 2002: 115). ABD, ayrıca Özbekistan'a yönelik önemli askeri yardımlarda da bulunmuştur. 11 Eylül'ün ardından ABD'nin bölge politikalarındaki değişimden Özbekistan'ın en iyi şekilde yararlandığını söylemek yanlış olmayacaktır (Bıçakçı, 2008: 8). Askeri ve ekonomik yardımların yanı sıra, ABD ile özellikle radikal İslam ve teröre karşı mücadelede yapılan işbirliği Kerimov yönetiminin uluslararası sistemde meşruiyetini güçlendirmesine de neden olmuştur. Bu şekilde ülke içinde yaşanan demokrasi ve insan hakları sorunları daha az görünür hale gelmiştir (Birsell, 2005: 126).

ABD ile Özbekistan ilişkileri 11 Eylül'ün ardından doruk noktasına ulaştıktan sonra bazı etmenlerden dolayı bozulmaya başlamıştır. ABD'nin Afganistan işgalinin temposunu kaybetmesi ardından Özbekistan'a yönelik yardımları azaltması, eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yönetim değişikliklerine destek vermesi gibi hususlar iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Kerimov yönetimi ABD'nin bu politikalarından tedirgin olarak ilişkileri gözden geçirmeye başlamışlardır. Gürcistan'da ABD'nin de desteğiyle iktidar değişiminin yaşanmasının ardından bunu kendisine bir tehdit olarak algılayan Kerimov yönetimi, GUUAM örgütündeki faaliyetlerine son vermiş ve Şangay Beşlisi'ne yaklaşmaya başlamıştır (Daly, 2006: 54).

Kerimov yönetimindeki Özbekistan'ın ABD ile ilişkilerinin bozulması Ukrayna ve Kırgızistan'daki iktidar değişikliklerinin ABD tarafından desteklenmesi ile hız kazanmış, Özbekistan'ı derinden sarsan Andican olayları sonrasında ise ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Kerimov yönetimi, ABD'nin Karşı-Hanabad askeri üssünü boşaltması için altı ay süre vermiştir (Cooley, 2008: 230). Özbekistan'ın Andican olaylarını ABD'nin desteklediği veya onay verdiği bir ayaklanma olarak algılaması sonrasında ABD'nin üslerini kapatması iki ülke arasında 11 Eylül sonrasında zirveye çıkan ilişkilerde önemli gerilimlere yola açmıştır.

Soğuk Savaş sonrası konjunktürde, Özbekistan ile ABD ilişkileri yukarıda da görüldüğü gibi istikrarlı bir seyirden ziyade inişli çıkışlı bir yapı arz etmektedir. İki ülkenin Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra gelişen, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'a yönelik müdahalesi ile zirveye çıkan ilişkileri, daha sonraki yıllarda Özbekistan'ın ABD'nin bölgedeki rejim değişikliklerini desteklemesinden tehdit algılaması ile kötüleşmeye başlamıştır. Özbekistan ile ABD ilişkilerinde temel noktaları, ABD'nin bölgede Rusya nüfuzunu engelleme çabası, Özbekistan'ın

egemenliğini koruma çabası, ekonomik ve askeri yardımlar, radikal İslam'a ve teröre karşı ortak tehdit algılamasına yönelik mücadele, enerji kaynaklarının dünya piyasalarına aktarılması olarak özetlemek mümkündür. ABD'nin yanı sıra Rusya da Özbekistan'ın dış politikasında önemli bir yere sahiptir.

3.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Özbekistan- Rusya İlişkileri

Özbekistan ile ABD arasındaki ilişkilerde ABD'nin Orta Asya'ya bakış açısının ve politikalarının önemli yeri olduğu gibi Özbekistan ile Rusya arasındaki ilişkilerde de Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik bakış açısı ve politikalarının önemli bir yeri vardır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra onun mirası üzerine kurulan Rusya Federasyonu'nun nasıl bir Orta Asya politikası izleyeceği noktasında farklı görüşler öne çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın hızlı bir şekilde Batı dünyası ve serbest piyasa ekonomisi ile bütünleşmesini savunan Atlantikçiler (Rahr, 1998: 41) ile Rusya'nın Batı'ya yakınlaşmasından ziyade Avrupa ve Asya arasında stratejik bir köprü görevi görmesini savunan Avrasyacıların farklı görüşleri farklı dış politikalara da neden olmuştur (Kortunov, 1998: 5).

Yeni kurulan Rusya Federasyonu'nun ilk döneminde Atlantikçilerin görüşleri etkili olsa da kısa süre sonra Atlantikçiler ve Avrasyacılar, Rusya'nın bölge politikaları noktasında benzer düşüncelerde buluşmuşlardır. Bu bağlamda özellikle *yakın çevre* olarak adlandırılan ve Orta Asya'yı da kapsayan Rusya'nın komşu ülkelerinin güvenlik açısından büyük önem taşıdığı düşüncesi iki görüşün de ortak noktası olmuştur (Tuncer, 2000: 439). Yakın çevre olgusu bu şekilde 1993 yılında Yelstin yönetimi döneminde "Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti" nde yer alarak resmen devletin dış politikası haline dönüşmüştür (Valdez, 1995: 85). Buna göre, Rusya'nın yakın çevresindeki ülkelere dış politika bağlamında öncelik verilmiştir, bu ülkelerin sınırları Rusya'nın 'ulusal güvenlik sahası' olarak ele alınmıştır. Ayrıca konsept ile birlikte Rusya, yakın çevresinde bulunan ülkelere kendisine dair herhangi bir tehdit algıladığında askeri müdahale seçeneğini kullanacağını belirtmiştir (Tuncer, 2000: 441).

Putin yönetimi tarafından 2000 yılında yürürlüğe konulan başka bir dış politika doktrininde de devletin dış politikadaki önceliği Orta Asya bölgesine verdiği görülmektedir. Bu doktrin ekseninde ortaya konulan askeri doktrin ise Kolektif Güvenlik Antlaşması'na dayanarak Rusya'nın bölgedeki egemenlik amaçları

desteklenmiştir (Öztürk, 2001: 28). Putin dönemi ile birlikte Rusya'nın Orta Asya politikasına, bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerin askeri olarak Rusya'ya bağımlı olması, bölgedeki Rusya ekonomik ve ticari çıkarlarının öncelenmesi, Rusya'nın siyasi olarak bölgede liderlik konumuna sahip olması, Rusçanın ve Rus kültürünün yaygınlaşması gibi hususlar temel oluşturmuştur (Soltan, 2002: 206). Bu bağlamda, Soğuk Savaş'ın bitmesinin hemen ardından Rusya'nın öncülüğünde Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna tarafından 1993 yılında kurulmuş olan Bağımsız Devlet Topluluğu(BDT), Rusya'nın bölgesel amaçlarına ulaşmak için en önemli araçlardan birisi olarak görülmüştür (Purtaş, 2005: 64).

Rusya ile Özbekistan arasındaki ilişkiler de Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik bakışından ve bu bölgedeki hedeflerinden bağımsız değildir. Rusya ile Özbekistan arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı 30 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasıdır. 1992 de başlayan ilişkiler 1993 yılında Kerimov'un diğer Orta Asya devletlerine Rusya'yı kapsamayan bir Orta Asya Birliği kurulması önerisi, Özbekistan sınırlarında kendi sınırlı gücünü kurarak Rus askerlerinin sınırları korumasına izin vermemesi gibi hususlar ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. 1994 yılında Kerimov tarafından Rusya'ya yapılan ilk resmi ziyaret sırasında da Rusya tarafından Özbekistan'daki Rus azınlık konusu gündeme getirilip çifte vatandaşlık talep edilse de Özbekistan bunu reddetmiştir (Purtaş, 2005: 201). Rusya tarafından Özbekistan'a Başbakan düzeyinde ilk resmi ziyaret de 1995 yılında gerçekleştirilmiştir.

Soğuk Savaş'ın ardından ilk yıllarda düşük bir yoğunlukta seyreden ilişkiler 1990'lı yılların ortalarından itibaren artmaya başlamıştır. Dönem içerisinde gerçekleşen Tacikistan'daki iç savaş da iki ülkenin ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. 1996 yılında Özbekistan Tacikistan'daki barış gücünü geri çekeceğini ve BDT barış gücünde yer almayacağını deklare etmiştir (Birsell, 2005: 109). Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini etkilemiştir. 1998 yılında dönemin Rus Başbakanı Yelstin tarafından Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e yapılan resmi ziyarette iki ülke arasında askeri işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki ülkenin radikal İslamcı örgütlere ve köktendinci teröre karşı yaptıkları bir antlaşma niteliği göstermektedir. Bu antlaşma ile Rusya'nın Tacikistan'a desteği hukuki bir nitelik kazanmış olsa da daha sonra

Tacikistan meselesinde Rusya ile Özbekistan'ın görüş ayrılığına düşmesi antlaşmanın etki gücünü azaltmıştır (Purtaş, 2005: 204).

Rusya ile Özbekistan ilişkilerinde etkili olan bir diğer husus da Orta Asya ülkeleri ile Rusya arasında 1992 yılında imzalanan ve 1994 yılında yürürlüğe giren, Rusya'ya Orta Asya ülkelerine gerektiği durumlarda müdahale yetkisi veren Kolektif Güvenlik Antlaşmasıdır. 1999 yılında beş yıllık süresi dolan antlaşmanın süresini uzatmayan ve antlaşmadan ayrılan ülkeler arasında Özbekistan'ın da olması Rusya ile Özbekistan ilişkilerinde gerilim yaratan bir diğer husus olmuştur (Birsell, 2005: 114). Keza aynı dönem içerisinde Özbekistan Dışişleri Bakanlığı'nın Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki bazı askeri hamlelerini desteklemediklerini ve iki ülkenin arasında görüş farklılığı olduğunu ileri sürerek Taşkent Antlaşması'nın dışında kalacağı yönündeki açıklamalar ilişkilerin olumsuz gidişatını gözler önüne sermiştir (Birsell, 2005: 115). 1999 yılında Astana'da gerçekleştirilen Orta Asya Birliği zirvesinde konuşan Kerimov'un Taliban'ın bölgedeki etkinliği ve Özbekistan sınırına dayanması karşısında Rusya'yı duyarsız kalmakla eleştirdiği ve Kolektif Güvenlik Antlaşması'nın etkisizliğine vurgu yaptığı açıklama da iki ülke ilişkilerindeki olumsuz atmosferi yansıtmıştır. Kerimov, Taliban'ın Özbekistan'ı da içerecek bir şekilde 'Büyük Buhara İslam Devleti' kurma planına ve kendisine yönelik suikasta karşı Rusya'nın gerekli tepkileri vermediğini dile getirmiştir (Purtaş, 2005: 215).

Özbekistan ile Rusya arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir diğer husus da Özbekistan ile ABD arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve Özbekistan'ın ABD'nin BDT'ye alternatif olarak desteklediği GUAM grubuna katılması olmuştur. Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki etkisini minimize etme amacı taşıyan örgüte Özbekistan'ın da katılması iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Özbekistan'ın Kosova Krizi'nde NATO'dan yana tavır alması da iki ülke ilişkilerinde gerilim yaratmıştır. Rusya'da iktidarı devralan Putin'in ilk resmi yurtdışı ziyaretini Özbekistan'a gerçekleştirmesi ile ikili ilişkiler düzeltilmeye çalışılmıştır (Karasar, 2001: 234).

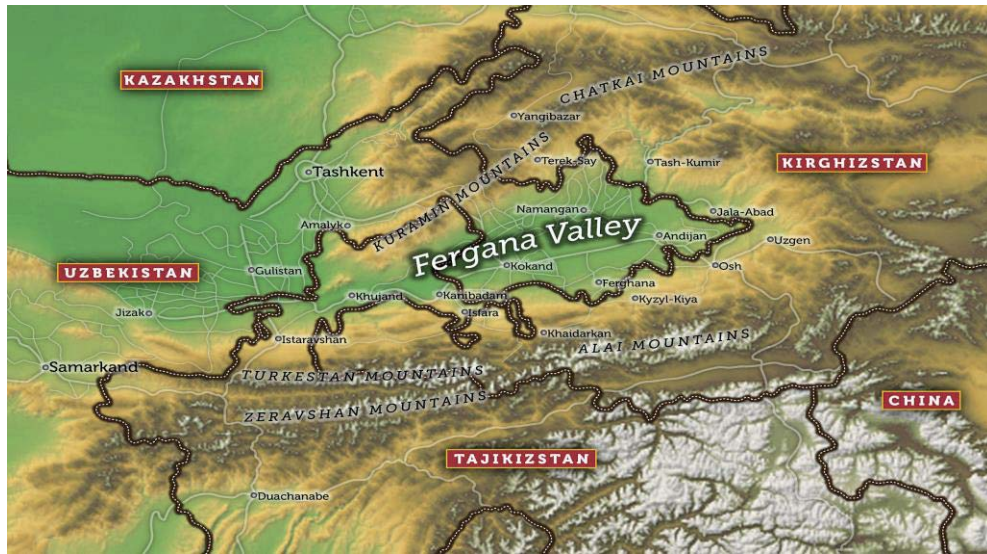
Rusya ile Özbekistan ilişkileri 2000'li yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlamıştır. Rusya'nın Putin liderliğinde Avrasyacı bir dış politika izlemesi ve yakın çevre anlayışı çerçevesinde Orta Asya'yı ve Özbekistan'ı kendi etki alanında tutmaya çalışması ilişkilerin yoğunluğunu artırmaktadır. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD ile Özbekistan ilişkilerinin önce yoğunlaşıp sonra bozulması da Rusya ile Özbekistan

ilişkilerini etkilemiştir. Rusya, Orta Asya'nın en önemli ülkelerinden olan Özbekistan'ı ABD etkisinde bırakmamak için çaba göstermektedir. İki ülkenin zaman zaman ayrılıklara düşmeler de radikal İslamcı örgütlere ve teröre karşı benzer noktalarda oldukları ve iki ülkenin de radikal örgütleri zorla bastırmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür.

3.1.3. Özbekistan'ın Komşu Ülkeler İle İlişkileri

Özbekistan'ın, Orta Asya bölgesinde sahip olduğu coğrafi konum ülkenin diğer bölge ülkeleri ile ilişkilerini önemli hale getirmektedir. Özellikle bölgedeki radikalizm ve terör sorunu, su sorunu ve sınır anlaşmazlıkları gibi sorunlar ülkeler arasında sorunlara neden olmaktadır. Özbekistan'ın Kuzeydoğu sınır komşusu olan Kırgızistan arasındaki ilişkiler önemli sorunlara sahne olmuştur. İki ülke bağımsızlıklarından itibaren özellikle radikal İslamcı örgütler sebebiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Özbekistan İslami Hareketi'nin Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırlarını kapsayan Fergana Vadisi'nde üslenmesi ve Özbekistan'daki terör faaliyetlerini bu bölgeden koordine etmesi önemli bir sorun olmuştur (Akçalı, 2003: 148). Fergana Vadisi'nin Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sınırlarını kapsayan bir noktada bulunması bölgeyi oldukça hassas bir yer haline getirmiştir. Üç ülke arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve radikal İslamcı terör gibi konular bu bölgede yoğunlaşmaktadır (Şekil 1: Kaynak Sheikh, 2017: 9).

Şekil 1. Fergana Vadisinin Coğrafi Konumu

Özbekistan İslami Hareketi'nin Fergana Vadisi'nden hem Özbekistan hem de Kırgızistan sınırları içerisine sızarak gerçekleştirdiği terör eylemleri, yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Starr, 1996: 136). Bu bağlamda iki ülkenin teröre karşı ortak mücadele etmesini engelleyen bazı gelişmeler yaşanmıştır. Özbekistan İslami Hareketi liderlerinin asıl hedeflerinin Kırgızistan değil Özbekistan olduğu yönünde açıklamaları Kırgızistan'ın terörle mücadelede yeterli desteği göstermemesine neden olmuş bu da iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Kerimov'un Kırgızistan'da radikal İslamcı terör örgütlerine karşı kararlı davranılması talebine Kırgızistan'dan karşılık gelmeyince Özbekistan'ın Kırgızistan sınırları içerisindeki Özbekistan İslami Hareketi hedeflerine hava saldırısı düzenlemesi iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir (Ülkü, 2002: 293).

Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki önemli sorunlardan birisi de Kırgızistan'da yaşayan büyük Özbek azınlığıdır. Kırgızistan sınırları içinde olan Oş kentinin nüfusunun büyük bölümünü Özbeklerin oluşturması, Özbeklerin kurduğu Özbek Adalet Partisi'nin Kırgızistan yönetimi ile olan anlaşmazlıkları iki ülkenin ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Özbek Adalet Partisi'nin Özbeklere özerklik verilmesi, Özbekçenin resmi dil olarak tanınması gibi talepleri Kırgızistan tarafından tehdit olarak algılanmaktadır (Bacık, 1999: 105). Diğer yandan Özbekistan'da Kırgızistan içerisindeki azınlık durumunu bir koz olarak elinde bulundurmaktadır. Bu durum da iki ülkenin ilişkilerini sorunlu bir hale getirmiştir (Roy, 2000: 237). 11 Eylül saldırılarının ardından bölgede artan ABD angajmanı iki ülkeyi ABD politikaları ekseninde yakınlaştırmış olsa da sorunların tamamen çözüldüğünü söylemek mümkün değildir. Zira 2005 yılında Kırgızistan'da Askar Akaev rejiminin devrilmesi ile sonuçlanan gösterilerin Özbek azınlığın çoğunlukta olduğu Oş ve Celalabat kentlerine patlak vermesi de gösterilerin Özbekistan tarafından desteklendiği şeklindeki yorumlara sebep olmuş ve iki ülke ilişkileri arasında olumsuz bir etki yaratmıştır (Kıraç, 2005: 7).

Özbekistan'ın bir diğer komşusu Tacikistan'dır. Sovyetler Birliği içerisinde 1929 yılında Özbekistan'dan ayrılarak ayrı bir Sovyet cumhuriyeti olan Tacikistan'da önemli bir Özbek nüfusu bulunmaktadır. Ülke nüfusunun yaklaşık üçte birini Özbekler oluşturmaktadır. Ayrıca Tacikistan'ın resmi dili Farsça olmasına rağmen ülkenin en çok konuşulan dili de Özbekçedir (Starr, 1996: 135). Dolayısıyla iki ülke arasında önemli yakınlıklar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Orta Asya bölgesindeki radikal

İslamcı örgütler iki ülke arasındaki ilişkilerde de bozucu bir unsur olmuştur. Özbekistan İslami Hareketi'nin lider kadrosunun Tacikistan'da bulunması, Tacikistan devletinin sınırlarını örgüt mensuplarının geçişine karşın yeterince iyi korumadığı ve örgütlerin ülkeden lojistik destek gördüğü suçlamaları iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Kerimov Tacikistan'ı terör örgütlerine karşı kararlı olmamakla suçlamıştır (Uysal, 2004: 8). 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin bölgedeki radikal İslamcı terör gruplarına karşı uyguladığı politikalar iki ülke arasındaki terör sorunun kısmen çözülmeye başlamasına ve ilişkilerin iyi yönde gelişmesine neden olmuştur.

Özbekistan'ın diğer bir komşusu da güneyinde yer alan Afganistan'dır. İki ülke ilişkileri Orta Asya bölgesinin siyaseti için oldukça önemlidir. Özbekistan ile Afganistan'ın küçük bir sınırları bulunmasına rağmen tarihten gelen akrabalık ve Afganistan'da yaşayan 2 milyondan fazla Özbek azınlık iki ülke ilişkilerini önemli hale getirmektedir (Starr, 1996: 135). Afganistan uzun yıllar sağlayamadığı istikrar ve radikal İslamcı terör örgütlerinin en güçlü olduğu ülke konumunda olması nedeniyle Orta Asya bölgesindeki diğer devletler için de büyük tehlikeler oluşturmaktadır (Arı, 1996: 37).

Afganistan'da 1992 yılında patlak veren iç savaş iki ülke ilişkilerinde belirleyici bir yere sahip olmuştur. İç savaşta Afganistan'daki Özbekler Raşid Dostum'un liderliğinde, Rusya ve Özbekistan'ın da desteğiyle Taliban'a ve diğer radikal İslamcı örgütlere karşı mücadele etmiştir. Uzun yıllar Afganistan'daki Özbeklerin radikal İslamcı örgütlere karşı yürüttüğü mücadele Özbekistan'dan destek almıştır. Bu bağlamda, Kerimov yönetimi, diğer Orta Asya ülkeleri ile birlikte Taliban ve Türkistan İslami Hareketine karşı ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Ancak, Özbekistan yönetiminin bu girişimler sonuç vermemiştir. Afganistan'daki Özbeklerin Taliban karşısında yenilgiye uğraması sonrası Taliban'ın tek güç olarak ülkede yönetimi ele geçirmesi iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiştir (Raşid, 2001: 243). Zira Özbekistan en büyük endişesi olan radikal İslamcı örgütlerin saldırılarına daha açık bir hale gelmiştir. Taliban'ın Afganistan'da hâkimiyet kurması ile birlikte bu durum, bütün radikal İslamcı örgütlerin hem maddi hem de manevi anlamda güçlenmelerine neden olmuştur. Afganistan'da ele geçirilen silahlar ve lojistik malzemelerin yanı sıra bu ülkenin terör eylemlerine üs olarak kullanılması radikal İslamcı örgütlerin yükselmesine neden olurken, bölge ülkelerini de tehdit eden en büyük husus haline gelmiştir (Raşid, 2001:

244). Afganistan'da Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi ve ülkenin radikal İslamcı örgütlerin üssü haline gelmesi bölgede İslam'ın siyasallaşmasında önemli bir dönüm noktası olurken bu durum bölgeyi sadece terörizm yönüyle değil uyuşturucu trafiği yönüyle de etkilemiştir. Taliban'ın yönettiği uyuşturucu ağları Orta Asya bölgesinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Keza, Özbekistan'da uyuşturucu bağımlılığı oranının %11'e çıkması bu bağlamda oldukça çarpıcıdır. Dolayısıyla bu durum da ilişkilerde olumsuz bir faktör olarak öne çıkmıştır. Zira Orta Asya bölgelerinin uyuşturucu tehdidine karşı büyük önlemler alması gerekli hale gelmiştir (Raşid, 2001: 201).

Afganistan'ın radikal İslamcı terör örgütlerinin üssü haline gelmesi durumu 11 Eylül saldırılarına kadar Orta Asya ülkelerinin en büyük sorunlarından birisi olmuştur. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'da El Kaide, Taliban ve Özbekistan İslami Hareketi başta olmak üzere tüm radikal İslamcı örgütlere karşı savaş açması Orta Asya ülkeleri tarafından bir fırsat olarak görülmüştür. En büyük tehdit algılamalarına karşı ABD'nin operasyonlarını destekleyen ve ABD birliklerine topraklarını açan Orta Asya ülkelerinin başında Özbekistan'ın gelmesi tesadüf değildir. Orta Asya bölgesinde İslam'ın siyasallaşmasından ve radikalleşmesinden en büyük tehdit algılamasına sahip olan Özbekistan, ABD'nin Özbekistan İslami Hareketi'ne büyük darbeler vurmasından oldukça karlı çıkmıştır (Ülkü, 2002: 227).

3.2. ÖZBEKİSTAN'DA RADİKAL İSLAMÎ HAREKETLER

Özbekistan'ın İslam'ın siyasallaşması bağlamında ABD, Rusya ve komşu ülkeler ile dış ilişkilerinde radikal İslami örgütler önemli bir yer tutmaktadır. Soğuk Savaş'ın ardından uzun yıllar Özbekistan'ın en büyük tehdit algılamasını oluşturan radikal İslami örgütler, 11 Eylül terör saldırıları ile birlikte küresel bir tehdit boyutunda algılanmaya başlanmıştır. Özbekistan'ı hedef alan radikal İslami örgütlerin tarihsel gelişim süreçlerini analiz etmek Orta Asya'daki İslam'ın siyasallaşmasını ve radikalleşmesini anlamak için de önemlidir.

3.2.1. Özbekistan İslamî Hareketi

Özbekistan İslami Hareketi de diğer radikal İslami örgütler gibi başlangıçta grup halinde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta *İslam Leşkerleri* isimli grup altında bir araya gelen örgüt mensupları daha sonra hareketin liderleri olacak Yoldaş'ın Adalet ve

Namangani'nin Tövbe grupları altında toplanmışlardır. Bu gruplar zamanla özellikle Namangan bölgesinde İslam Devleti kurma amacı doğrultusunda propaganda ve örgütlenme faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu kapsamda Özbekistan'ın çeşitli bölgelerinde cami ve medrese gibi ibadethaneler kurmuşlardır. Başlangıçta şiddet eylemlerinden ziyade meşru örgütlenme şeklinde halkın güvenini kazanmaya çalışan örgüt mensupları 1990 ile 1992 yılları arasında özellikle işsiz genç nüfustan önemli bir destek görmüşlerdir (Fredholm, 2010: 2). Kurgan Tepe bölgesinde örgütlenme çalışmalarına hız veren kadrolar, örgütün üye sayısını 3 yıl gibi kısa bir sürede 5000'e çıkarmışlardır. Bu aşamada örgüt Tavildere Vadisi'nde üslenmeye başlamıştır (Abdovakhitov, 2003: 5). Bu şekilde ortaya çıkan ve gelişim gösteren Özbekistan İslami Hareketi, resmi olarak 1999 yılında Kandahar bölgesinde Yoldaş ve Namangani liderliğinde kurulmuştur. Örgüt, eylemlerini Özbekistan'da yoğunlaştırırsa da Fergana Vadisi üzerinden Tacikistan ve Kırgızistan'da da faaliyetler bulunmuştur (Fredholm, 2010: 12).

Özbekistan İslami Hareketi, kurulduğu ilk dönemlerde Özbekistan'daki Kerimov rejimine karşı mücadeleye odaklanmıştır. Örgütün esas amacı, Orta Asya ülkeleri ve Çin'in Uygur Sincan özerk bölgesini kapsayan topraklarda şeriat temelinde bir İslam devleti kurmaktır (Abdovakhitov, 2003: 10). Şeriat temelinde radikal bir İslam birliği siyaseti izleyen Özbekistan İslami Hareketi, özellikle Özbekistan'daki baskıcı rejimin uygulamalarından ve Orta Asya ülkelerindeki sorunlardan faydalanmak ve İslami değerlerle insanların gözünde sempati kazanmak yönünde bir strateji izlemiştir (Abdovakhitov, 2003: 11). Yani, Kerimov yönetiminin ülkedeki baskıcı ve otoriter iktidarın anti-demokratik uygulamalarının bir anlamda ülkede radikal örgütlerin İslam'ı siyasallaştırmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Özbekistan İslami Hareketi kuruluşundan itibaren silahlı gerilla eylemleri, sabotaj ve rehine eylemleri gibi terör yöntemleri kullanmıştır (Fredholm, 2010: 15). Bu bağlamda, örgütün en çok yankı uyandıran eylemi, 16 Şubat 1999 tarihinde Kerimov'a yönelik olarak gerçekleştirilen bombalı suikast girişimi olmuştur. 16 kişinin hayatını kaybettiği ve 130'dan fazla kişinin yaralandığı saldırı Özbekistan'ı derinden sarsmış ve devlet tarafından radikal İslamcı siyasallaşmanın daha büyük bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur (Fredholm, 2010: 16). Örgüt bu eylemden sonra da eylemlerini sürdürmüş ve özellikle yabancıları hedef almıştır. Bu kapsamda Batken

içlerinde dört Japon yer bilimcinin de olduğu yirmi kişi ardından da aynı bölgede 4 ABD vatandaşının da aralarında bulunduğu 16 turist örgüt tarafından rehin alınmıştır (Akçalı ve Efeğil, 2003: 150). Bu eylemler ile dünya kamuoyunda da adını duyuran örgüt, 25 Ağustos 1999 tarihinde Özbekistan ve Kırgızistan devletlerine karşı cihat başlatmıştır. Örgüt, cihat ilanı ile birlikte Özbekistan ve Kırgızistan topraklarındaki yabancı ülke vatandaşlarını da hedef alacaklarını belirtmiştir (Abduvakhitov, 2003: 12).

Özbekistan İslami Hareketi'nin bu eylemleri süresince Özbekistan devleti özellikle ABD'den ve Rusya'dan örgüte karşı kararlı bir tavır sergilemelerini talep etmiştir. Bu çabalar sonucunda, ABD, 2000 yılında örgütü terör örgütleri listesine almıştır. Kararın ardından konuşan dönemin ABD Başkanı Bush da Özbekistan İslami Hareketi'nin El-Kaide ve lideri Usame Bin Ladin ile bağlantılı olduğunu dile getirmiştir (Köstem, 2010: 188). Özbekistan İslami Hareketi de El Kaide ve Taliban gibi finansal kaynaklarını büyük oranda uyuşturucu ticaretinden sağlamaktadır. Özbekistan'da uyuşturucu bağımlılığı oranının %11 gibi yüksek bir orana yükselmesi kuşkusuz bu durumdan bağımsız değildir. Özbekistan İslami Hareketi, sadece Özbekistan'da değil bütün Ortadoğu bölgesindeki uyuşturucu trafiğini kontrol etmektedir (Köstem, 2010: 189).

Özbekistan İslami Hareketi, Özbekistan sınırları içerisindeki eylemlerini 2001 yılına kadar tırmandırarak devam ettirmiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD'nin bölgedeki radikal İslamcı örgütlere savaş açması ile Özbekistan İslam Hareketi de ağır darbeler almıştır. ABD'nin El Kaide ile birlikte hedef aldığı örgütün lideri Namangani 2001 yılında Mezar-ı Şerif'te öldürülmüştür (Fredholm, 2010: 18). Namangani'nin öldürülmesi örgüt için büyük bir darbe etkisi yaratmıştır. Örgüt daha sonra 20 Mayıs 2001 tarihinde ismini Türkistan İslam Partisi olarak değiştirmiştir (Köstem, 2010: 190).

ABD'nin bölgedeki operasyonları ile ağır darbeler alan örgüt üyeleri Kırgızistan ve Pakistan gibi ülkelerde yeniden toparlanma faaliyetlerine girişmiştir. 2004 yılına kadar genellikle yabancılara yönelik eylemler ve sabotaj eylemleri düzenleyen örgüt mensupları, daha sonra çeşitli fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. 2004 yılında örgütten ayrılan bir grup cihatçı, Özbekistan'da faaliyet yürütmek amacıyla İslami Cihat Birliği isimli bir örgüt kurmuşlardır (Fredholm, 2010: 20).

Namangani'nin öldürülmesi ardından örgütün lideri olan Yoldaş da 2009 yılında Kaniguram'a gerçekleştirilen hava saldırısında öldürülmüştür. Bu şekilde örgütün kurucu kadrolarının ve liderlerinin büyük kısmının öldürülmesi örgütün fiilen sona erdiği şeklinde yorumlansa da bu doğru değildir. Zira Türkistan İslam Partisi, Arap Baharı sürecinde özellikle iç savaşın yaşandığı Suriye'de tekrar sahneye çıkmıştır. Suriye'de El Kaide uzantılı Heyet Tahrir Şam örgütü ile birlikte İdlib bölgesinde emirlik ilan eden örgüt hala burada etkili olmayı sürdürmektedir (Weiss, 2018: 3). Suriye'deki savaşın sona ermesi durumunda örgüt mensuplarının Özbekistan'a ve Orta Asya'ya dönerek terör eylemleri gerçekleştirebileceklerinden endişe edilmektedir.

3.2.2. İslamî Kurtuluş Partisi(Hizb-Ut Tahrir)

Tam adı, İslami Kurtuluş Partisi manasına gelen Hizb-ut Tahrir el İslami olan Hizb-ut Tahrir Özbekistan'da ve Orta Asya'da etkili olan önemli radikal İslamcı örgütlerdendir (Olcott, 2007: 4). Örgüt, Takıyuddin el Nahbani tarafından Doğu Kudüs'te 1952 yılında kurulmuştur. Nahbani'nin kendisi Müslüman Kardeşler üyesi olmasa da örgüte katılanların birçoğu Müslüman Kardeşler'den ayrılarak örgüte katılmıştır. Nahbani örgütün kuruluş yıllarında neşrettiği kitaplar ile şariat temelinde bir halifelik kurma hedefini ifade etmiştir. Nahbani'nin eserlerinde selefi bir tarzda dört halife dönemindeki yönetim tarzının hayata geçirilmesi savunulmuştur. Örgüt Nahbani'nin düşünceleri doğrultusunda İslam'ın ilk dönemlerindeki yönetim tarzını esas alarak modern dönem düşünceleri olan demokrasi, milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm gibi düşünceleri reddetmişlerdir (Olcott, 2007: 5).

Hizb-ut Tahrir de diğer radikal İslamcı örgütler gibi İslam'ın birliğini amaçlamıştır. Orta Asya'da yaklaşık 20 bin gibi oldukça önemli bir örgüt mensubu sayısına ulaşan Hizb-ut Tahrir'in mensupları genellikle esnaf, işsiz ve eğitimli kişilerdir (Akçalı ve Efegil, 2003: 146). Hizb-ut Tahrir kitlesel örgütlenme yerine, 5 ila 7 kişilik gruplar halinde gizli hücreler şeklinde örgütlenmektedir. Örgüt mensuplarının birbirlerinden habersiz oldukları bu sistem örgüt açısından güvenlik sağlamaktadır (Olcott, 2007: 14). Hizb-ut Tahrir de diğer radikal İslamcı örgütler gibi yabancıları özellikle de ABD'lileri hedef almaktadır. Eylem yoğunluğu ve şiddeti olarak Özbekistan İslami Hareketi'ne karşı daha geride duran örgüt propaganda, gösteri eylemleri, hapisane eylemleri gibi daha az şiddet içeren eylem yöntemleri

kullanmaktadır. Bu bağlamda duvarlara asılan afişler ve kapı altlarından atılan Şebname isimli mektuplar örgütün önemli propaganda faaliyetlerini oluşturmaktadır (Akçalı ve Efegil, 2003: 147).

Hizb-ut Tahrir lideri Nahbani'nin 1977 yılında hayatını kaybetmesi ile birkaç yıllık sessizlik dönemine girmiş olsa da 1980'li yıllardan itibaren Şeyh Yusuf Abdul Kadim Zellum liderliğinde etkinliğini tekrar arttırmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından giderek daha da güçlenen örgüt, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan başta olmak üzere birçok ülkede etkinliğini artırmıştır. Hizb-ut Tahrir örgütü Özbekistan'daki faaliyetlerini daha çok Ekremiler kolu üzerinden yürütmektedir. Ekrem Yoldaşev tarafından Hizb-ut Tahrir'in alt kolu olarak kurulan Ekremiler, İslamcı kimliklerinin yanında Özbek milliyetçisi bir kimliğe de sahiptirler. Özbekistan'ın Andican bölgesinde özellikle esnaf sınıfı içerisinde önemli bir destek yakalayan örgüt, kardeşlik ismiyle kurduğu fonlarla ihtiyacı olan kişilere maddi destek sağlamıştır (Baran ve Starr, 2006: 25). Tüm bu faaliyetlerine rağmen Hizb-ut Tahrir'in Ekremiler kolu radikal İslamcı bir örgüttür. 1988 ve 1993 yıllarında uyuşturucu suçlamasıyla tutuklanan Ekrem Yoldaşev daha sonra af ile serbest bırakılmış ancak 1999 yılında Kerimov'a yönelik gerçekleştirilen bombalı suikast girişimi ile bağlantılı görülerek tekrar tutuklanmıştır. Suikast girişiminde rolü olduğu suçlamasıyla 17 yıl hapis cezası almıştır. Örgüt zengin esnaflardan aldığı parasal desteği fakirlere dağıttığı için halk arasında belirli bir meşruiyet kazanmıştır (Mcglinchey, 2005: 338). 2004 yılında 23 Andicanlı iş insanının tutuklanmasının ardından bu kişilerin 2005 yılında Ekremilerin desteğiyle firar etmeleri örgütün en çok konuşulan eylemlerinden olmuştur. Ekremilerin firarlarına yardım ettiği bu iş insanları daha sonra Andican'daki gösterilere liderlik etmişler ve hükümet binasını kuşattıktan sonra devlet güçleri tarafından öldürülmüşlerdir. Bu kişilerin de aralarında bulunduğu 300 ile 500 gösterici Andican olayları sırasında hayatını kaybetmiştir (Baran ve Starr, 2006: 26). Özellikle Andican, Oş ve Namangan bölgelerinde etkili olan Ekremiler örgütü Andican olaylarından sonra etkisini kaybederek Hizb-ut Tahrir şemsiyesine katılmıştır (Baran ve Starr, 2006: 27).

3.3. ÖZBEKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA SİYASAL İSLAMLA MÜCADELE

Özbekistan dış politikasının genel bir değerlendirmesi yapıldığında karşımıza çok karmaşık bir sistem çıkmaktadır. Hem komşu ülkelerle hem de büyük devletlerle olan ilişkiler, ülkenin kendi iç politikaları ve tutumları mevcut kadroların izlediği politikaları anlamayı zorlaştırmaktadır. Öte yandan, devleti en etkin aktör olarak kabul eden, güç, ulusal güvenlik ve millî çıkarları ön planda tutan realist teori çerçevesinde Özbekistan dış politikası açıklanabilir.

Realist teoride uluslararası ilişkilerin temelini ulusal çıkarlar oluşturmaktadır. Bu minvalde uzlaşma ve ekonomik anlaşmalardan yana olan liberal teorilerin aksine birçok alanda sekülerleşme yoluna gidilmiştir. Ayrıca, devletlerin uluslararası arenada karşılaştıkları tüm sorunlar içerisinde temel alınan nokta ulusal güvenlidir. Ulusal güvenlik yararına olan tüm iç ve dış müdahaleler devletin istikrarı sağladığı noktada yararlıdır (Aydın, 2004: 41).

Yeşil Kuşak Hareketi'nin etkinliğinin arttığı bir dönemde Özbekistan'da güçlenen İslami gruplar için Özbekistan tehlikeyi görüp bir dizi önlemler almıştır. Özbekistan'ın önlemleri realist teori bağlamında açıklandığında, kendi ulusal çıkarlarını ön plana çıkarıp tehlike karşısında diğer güçlerle ittifak yaparak pragmatik bir yol izlediği anlaşılmaktadır.

Özbekistan gibi merkezîyetçi devletlerde, devletin istikrarı en önemli önceliktir. Devletin istikrarını sağlayan unsurlar ise sadece araçtır. Devletin istikrarı, devletin diğer ulusal çıkarlarını gözettiği noktada başarılı olmaktadır. Bu noktada yükselişte olan İslam, Özbekistan için bir tehdit olarak algılandığı noktada devlet müdahalesi gerçekleşmiştir.

Kökleri Antik Yunan site devletlerine kadar uzanan realist teori çerçevesinde, tehdit ve istikrar konuları günümüze kadar bozulmadan gelmiştir. Ayrıca realist teoride iç tehdidin yanı sıra dış tehditlere karşı da devletin istikrarı için birçok husus göz ardı edilebilir. Devlet, istikrarını sürdürmek için caydırıcı ve güçlü olmalıdır yoksa diğer devletler tarafından açık hedef haline gelmektedir (Aydın, 2004: 41-44). Zamanla iç tehdidin bir dış tehdit olması ihtimaline karşılık radikal ve ılımlı İslam, Özbekistan için önlem alınması gereken bir tehdit haline gelmiştir. Bu noktada Özbekistan tehdit olarak

algıladığı İslam için hem içeride hem de dışarıda bir dizi önlem almıştır ve bunu uygulamıştır.

Özbekistan'ın jeopolitik ve sosyokültürel durumu yukarıda da açıklandığı gibi ülkeyi radikal siyasal İslamcı örgütlerin hedefi haline getirmektedir. Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırlarında yer alan Fergana Vadisi radikal İslamcı örgütler için önemli bir üslenme alanı özelliği göstermektedir. Diğer yandan, Orta Asya ülkeleri arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve diğer politik sorunlar ayrıca ülkelerin kendi iç sorunları da İslam'ın siyasallaşmasını ve radikal örgütlerine yükselişini etkilemiştir.

Soğuk Savaş'ın hemen ardından kimlik sorunlarının uluslararası ilişkilerde giderek belirginleşmesi bir anlamda Orta Asya'da siyasal İslam'ın yükselişinin de habercisi olmuştur. Küresel bir fenomen olarak etkisini artıran radikalleşme Soğuk Savaş'ın ardından özellikle Orta Asya ve Ortadoğu gibi uluslararası sistem için oldukça önemli bölgelerde etkili bir sorun haline gelmiştir. Kuşkusuz bu durumda, ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin de önemli bir payı bulunmaktadır. Zira ABD'nin uzun yıllar Sovyetler Birliği'ne karşı Yeşil Kuşak Projesi çerçevesinde Afganistan'daki cihatçılar başta olmak üzere bölgedeki radikal siyasal İslamcı güçlere örtülü ve açık desteği ve Sovyetler Birliği'nin baskı politikaları radikal İslam'ın Soğuk Savaş sonrası konjonktürdeki yükselişini hazırlayan faktörler olmuştur (Amanov, 2007: 32).

Orta Asya bölgesinde ve özellikle Özbekistan'da Soğuk Savaş'ın ardından özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yükselen siyasal İslam'dan Özbekistan devleti başta olmak üzere bölge ülkeleri daha çok tehdit algılamaya başlamışlardır. Fergana Vadisi'ndeki durum ve Afganistan'da Taliban'ın kontrolü ele geçirmesi gibi etmenler de bölge ülkelerinin siyasal İslam'a karşı mücadele etmelerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Hem Fergana vadisinde hem de Afganistan'da radikal İslamcı örgütlerin güçlenmesi Özbekistan başta olmak üzere bölge ülkelerini işbirliğini güçlendirmeye itmiştir (Yaman, 2010: 36).

Soğuk Savaş'ın ardından Özbekistan dış politikasında bağımsızlığını yeni kazanan devletin güvenliği ve bütünlüğü temel alınırken, buna en büyük tehdit olarak da bölgedeki siyasal İslamcı güçler görülmüştür. Başta Özbekistan İslami Hareketi olmak üzere, bölgedeki cihatçı örgütlerin güçlerinin sınırlandırılması ve Özbekistan sınırlarından uzak tutulması Özbekistan'ın dış politikasının temel önceliklerinden olmuştur. Bölgedeki radikal siyasal İslamcı örgütlerin mensuplarının önemli bir

kısımının Özbek vatandaşları olması ve bunların farklı ülkelere dağılmış şekilde olması da Özbekistan dış politikasında etkili olmuştur. Özbek kökenli cihatçıların Kırgızistan'a yönelik artan saldırılarına karşı Özbekistan devletinin askeri destek de olmak üzere her türlü desteğe hazır olduğu mesajını vermesini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür (Kurubaş, 2006: 58).

Bölgede artan saldırıların ardından 28 Ağustos 1999'da Orta Asya ülkelerinin bakanları Kırgızistan'ın Oş kentinde bir araya gelerek bölgedeki siyasal İslam'ın güçlenmesini değerlendirmişlerdir. Toplantı sonunda açıklanan sonuç metninde Özbekistan'ın da diplomatik çabaları sonucunda Özbekistan İslami Hareketi üyesi militanlar 'terörist' olarak tanımlanmıştır. Görüşmeler sonucunda Orta Asya ülkelerinin terörizme karşı ortak mücadele vurgusu da bölgedeki siyasal radikal İslamcı örgütlerle mücadele açısından önem taşımaktadır (Yaman, 2010: 38).

Özbekistan dış politikasında siyasal İslam ile mücadele temel bir konu olmasına karşın Özbekistan bu konuda diğer Orta Asya ülkeleri ile fazla ortaklaşmamıştır. Ülkeler arasındaki sınır sorunları gibi sorunlar ortak tutumu zorlaştıran faktörler olarak öne çıkmaktadır. Özbekistan İslami Hareketi üyelerinin Tacikistan sınırları içerisinde üslenmesine Tacikistan devletinin gerekli tepkiyi göstermemesini bu bağlamda ele almak mümkündür. Özbekistan ve Kırgızistan'ın ortak dış politik çabaları ve baskıları sonucu Tacikistan'ın ÖİH üyelerinden topraklarını terk etmesini istemesi bu anlamda Özbekistan ve Kırgızistan'ın siyasal İslam'a karşı ortak dış politikasının da başarısını göstermiştir (Levent, 2011: 16). Ancak bu ortak dış politik tutumların sistematik olmaktan uzak olduğu ve duruma göre geliştiğini de söylemek mümkündür.

Özbekistan'ın 1990'lı yılların sonundan itibaren siyasal İslam ile mücadelesi açısından BDT'nin de önemli bir yeri vardır. Özbekistan'ın BDT nezdindeki diplomatik çabaları sonucu Rusya'nın da etkisiyle ÖİH'nin terörist olarak kabul edilmesinin örgüte karşı mücadelede önemli payı olmuştur. Özbekistan'ın yoğun çabaları sonucunda BDT ülkelerinin ÖİH'yi terörist olarak tanımlamaya başlaması örgütün bölgedeki gücünü önemli oranda azaltmıştır. BDT ülkelerinin ortak tavrı sonucu bölgedeki gücü azalan ÖİH stratejisini değiştirmek zorunda kalmıştır (Djalili ve Kellner, 2009: 72). Ancak bölgede yaşanan rejim değişiklikleri ve renkli devrimler Özbekistan devletinin tehdit algılamasının devam etmesine neden olmuştur.

Bölgede yaşanan rejim değişikliklerinde ABD'nin destekleyici tavrı Özbekistan'ın Rusya eksenine kaymasına neden olmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın öncülüğünde bölgesel işbirliği ve ortak güvenliği sağlamak amacıyla 2002 yılında kurumsallaştırılan *Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün (KGAÖ)* kuruluş sürecinde Özbekistan önemli bir rol almıştır. Örgütün kuruluş antlaşması Taşkent'te Özbekistan, Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla 15 Mayıs 1992'de imzalanmıştır (Yesevi, 2013: 17). Bu antlaşma ile birlikte taraf ülkelerden birisine yönelik bir saldırının tüm taraf ülkelere yapılmış gibi kabul edileceği ve ortak müdahale edileceği hüküm altına alınmıştır. Daha sonra diğer bölge ülkelerinin de katılımları ile 2002 yılında KGAÖ'ye dönüştürülmüştür. Özbekistan, örgüte 1994 yılında üye olmuş, 1999 yılında ayrılmış 2006 yılında tekrar üye olmuş ve 2012'de bir kez daha ayrılmıştır. Özbekistan, KGAÖ'yü güvenliğini sağlamak ve siyasal İslam ile mücadele etmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan Özbekistan'ın NATO'ya alternatif olarak kurulan örgüte yönelik tavrında ABD ve Rusya ile ilişkileri de belirleyici olmuştur (Askarov, 2014: 70). Bu bağlamda, Özbekistan 1999 yılında ABD ile yakınlaşmasının da etkisiyle KGAÖ'den ayrılarak ABD'nin desteğiyle kurulan Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü'ne (GUAM) üye olmuştur (Amanov, 2007: 39).

Özbekistan'ın dış politikasında siyasal İslam ile mücadeleyi etkileyen önemli hususlardan birisi de 2005 yılında yaşanan Andican olayları olmuştur. Yaşanan olayları bir ayaklanma olarak değerlendiren Kerimov yönetimi olayları şiddetle bastırılmış ve yaşanan olaylar Batı basınında sert bir şekilde eleştirilmiştir. Özbekistan resmi makamları olaylarda hayatını kaybedenleri radikal militanlar olarak tanımlamıştır. Batılı ülkelerin olaylardan dolayı Özbekistan'ı suçlayan tavrı nedeniyle Özbekistan bu süreçte Batı yanlısı GUAM'dan uzaklaşarak 2006 yılında tekrar KGAÖ'ye katılmıştır. Özbekistan KGAÖ'ye yeniden katılmış olsa da örgütün ortak müdahale gücü gibi askeri boyutlarında bulunmamış ve gözlemci statüsünde kalmıştır. Özbekistan'ın KGAÖ içindeki ortak müdahale gücüne mesafeli yaklaşmasında siyasal İslam tehdidi önemli bir yere sahiptir. Zira Özbekistan siyasal İslamcı güçlerin bahane edilerek ülkenin ortak müdahale gücünün müdahalesine açılmasından endişe duymaktadır. (Demirtepe ve Özkan, 2013: 65).

Özbekistan'ın dış politikasında siyasal İslam ile mücadelede önemli bir dönüm noktası da ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası bölgeye yönelik operasyonları ve yeni küresel terörle mücadele konsepti olmuştur. ABD'nin Afganistan'a yönelik operasyonlarına bölgedeki en büyük desteği veren ülkelerden birisi Özbekistan olmuştur. Özbekistan ABD'ye ülke topraklarını askeri operasyonlara destek için açmıştır. Özbekistan'ın ABD'ye yönelik desteğinin altında ABD'nin bölgeye yönelik müdahalesinin kendisine yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü ÖİH başta olmak üzere siyasal İslamcı güçlere yönelik mücadelesine olumlu etkisi yatmaktadır. Zira ABD, El Kaide ile ÖİH arasında bağlantı olduğunu söyleyerek Afganistan'a yönelik operasyonlarda ÖİH üyelerini de hedef almış ve örgütün birçok yöneticisini öldürmüştür (Akiner, 2002: 116). Dolayısıyla Özbekistan dış politikasında siyasal İslam ile mücadelede ABD'nin Afganistan'a yönelik müdahalesi bir dönüm noktası olmuştur. ABD'nin saldırıları karşısında ağır darbeler alan siyasal İslamcı güçler karşısında Özbekistan'ın eli gittikçe güçlenmiştir. Özbekistan ABD'nin bölge müdahalelerinden en iyi şekilde yararlanmış ve bu süreçte ABD ile oldukça iyi dış politik ilişkiler geliştirmiştir. Ancak Kerimov yönetiminin bölgedeki rejim değişikliklerini bir tehdit olarak algılaması ve ABD'nin de bu değişimleri desteklemesi, ilişkileri bozmuş ve Özbekistan yeniden Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. 2010'lu yıllarda ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin gündeme gelmesi sonucunda Özbekistan siyasal İslam ile mücadelesinde bir güç boşluğunun oluşmaması için Rusya ile dış politik ilişkilerini artırmıştır. Ancak 2012 yılında Özbekistan'ın bu kez ABD'nin geri çekilme sırasında askeri silah ve malzemeleri Özbekistan'a bırakma beklentisi ile KGAÖ üyeliğini askıya alması ile Özbekistan ile Rusya ilişkileri olumsuz etkilenmiştir (Demirtepe ve Yılmaz, 2015: 48).

Özbekistan'ın dış politikasında temel parametre olarak realist bir yaklaşımla milli çıkarlarını, ulusal güvenliğini ve gücünü güvence altına almak için siyasal İslamcı güçlerle mücadele etmesi ülkenin farklı zamanlarda farklı aktörlerle dış politik ilişkilere ve ittifaklara yönelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Özbekistan'ın siyasal İslam'la mücadelesindeki dış politikasında temel yönelimin realist teorinin varsayımları ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Soğuk Savaş döneminde ideolojik, ekonomik ve politik olarak iki kutba ayrılan uluslararası ilişkiler sisteminde bloklar arası mücadelelerden dolayı adeta dondurulmuş durumdaki dinî ve etnik meseleler, Soğuk Savaş sonrası konjonktürde uluslararası ilişkilerin en önemli sorunları arasına girmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri de bu sorunlardan oldukça etkilenmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi'nde devlet politikaları ile baskı altına alınan dini uygulamalara, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından da demokratik bir temelde yaklaşılmamıştır.

Diğer Orta Asya devletlerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da eski rejimin devamı niteliğindeki kadroların şekillendirdiği devlet politikaları dini baskı altına almaya devam etmiştir. Hem devletlerin dine karşı olan politikaları hem de küresel ve bölgesel güçlerin politikaları İslam'ın bu bölgede hızla siyasallaşmasına ve radikalleşmesine neden olmuştur. Bu durum, Özbekistan'da Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir gibi radikal İslami örgütlerin güç kazanmasına neden olmuştur. Özbekistan'a Orta Asya bölgesinde uzun yıllar tehdit algısı oluşturan radikal İslamcı örgütler ülkenin dış ilişkilerinde de önemli bir yere sahip olmuştur. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin devreye koyduğu teröriste karşı küresel savaş konsepti ile birlikte Orta Asya'da darbe alan radikal İslamcı örgütler, farklı ülkelerdeki ve bölgelerdeki krizlerden beslenerek güç kazanmaya devam etmişlerdir.

Bu çalışma çerçevesinde Özbekistan örneği temel alınmıştır ve Özbekistan'ın iç ve dış politikası, tarihsel arka planı ile değerlendirilerek din, uluslararası ilişkiler ve siyasal İslam üçgeninde bağlantılar kurularak Özbekistan'ın siyasal İslam ile mücadelesine dair kapsamlı bulgulara ulaşılmıştır. Çalışma çerçevesinde Özbekistan'ın dış politikası ve siyasal İslam ile mücadelesi realist teori çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde; siyasal İslam teorik ve tarihsel çerçevede incelendiğinde, geçmişten itibaren radikal İslami akımların İslam devleti kurma hedefi gütmüş oldukları görülmüştür. Ayrıca, Soğuk Savaş sürecinde ve sonrasında tüm dünyada ve Orta Asya'da ortaya çıkan radikal İslami akımların teorik olarak aynı temelden beslendikleri ve siyasi muhtevalarının benzer olduğu anlaşılmaktadır. Radikal hareketlerin sosyolojisine bakıldığında hareket mensubu ve sempaticanı olan grupların genellikle alt sınıfsal kesimlerden oluştuğu görülmüştür.

Çalışmanın sonraki bölümünde Orta Asya'da siyasal İslam'ın durumu üzerinde durulmuş, bu durumu etkileyen iç ve dış faktörler açıklanmış ve dış faktörler küresel ve bölgesel güçlerin müdahaleleri, iç faktörler demokratikleşme ve toplumsal alandaki diğer sorunlar olarak belirtilmiştir. Bu bölümde Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin İslam'a karşı politikaları iç faktörler arasında kabul edilmiştir. Bağımsızlık ilanından sonra Sovyetler Birliği kadrolarının yeni kurulan ülke kadrolarına gelmiş olması ve devamı niteliğinde benzer politikalar izlemesinin İslam'ın siyasallaşmasında önemli bir itici güç olduğu görülmüştür.

Orta Asya bölgesinde İslam'ın siyasallaşması, radikalizm, terör gibi sorunların ortaya çıkmasında ve etkisini sürdürmesinde diğer devletlerin bölgeye yönelik politikaları ve bölgesel gelişmelerin etkisi olduğu kadar bölge ülkelerinin kendi iç dinamiklerinin de etkisi olmuştur. Bu kapsamda, Orta Asya ülkelerinde iç dinamiklerin İslam'ın siyasallaşmasında dış faktörlerden daha etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. İslam'ın bölgede siyasallaşmasını derinleştiren, radikalizm ve terör gibi sorunları ortaya çıkaran iç dinamiklerin en önemlileri demokratikleşme sorunları ve insan hakları ihlalleridir.

Orta Asya ülkelerinde basın özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, insan hakları gibi temel hak ve özgürlük konularında ciddi ihlaller bulunmaktadır. İktidarların görüşü dışında görüş bildiren basın yayın organları kapatılma tehdidi ile yüz yüze kalırken, muhaliflere dönük insan hakları ihlalleri de sık sık gündeme gelmektedir. Orta Asya ülkelerinin batı tipi demokrasileri model alarak demokratikleşmeleri öngörülürken zaman içinde tam tersine doğu modelleri örnek alınarak daha da otoriter sistemler kurulmuştur.

Sovyetler birliğinin yıkılmasının ardından başta ABD ve Rusya olmak üzere küresel güçlerin ilgilerinin Orta Asya bölgesine kayması ve kendi çıkarları doğrultusunda aktif politikalar izlemesi başlıca etkili dış faktördür. Zira bölge hidrokarbon rezervleri ve bunların aktarılması açısından oldukça önemlidir. ABD'nin Özbekistan'ı da etkilemiş olan Yeşil Kuşak politikası bölgede radikal İslami hareketlerin hem finansörü olmuş, hem de kitlelere ulaşmasına imkân tanımıştır. ABD zaman içinde radikal İslamcılarını desteklemekten vazgeçip, ılımlı grupları bunlara alternatif olarak gösterse de radikalleşen gruplar Orta Asya bölgesindeki varlıklarını sürdürmüşler, bölge halkalarını ve politikalarını etkilemeye devam etmişlerdir.

Çalışmanın son bölümünde, Özbekistan'ın iç ve dış politikaları bağlamında siyasal İslam analiz edilmiş, Özbekistan'ın siyasal İslam'la mücadelede izlediği dış politika incelenmiştir. Bu kapsamda, bağımsızlık sürecinin ardından Özbekistan'ın iç ve dış politikasını en çok etkileyen husus ulus inşa süreci olmuştur. Ülke içinde Özbek ulusal kimliği temelinde milliyetçi ve devletçi bir politika izlenmiş, dış siyasette de iç siyasette de korumacı ve egemenliğin tesis edilmesini önceleyen bir dış politika izlenmiştir. Bununla birlikte, Özbekistan'ın milli çıkarlarını, ulusal güvenliğini ve gücünü güvence altına almak için siyasal İslamcı güçlerle mücadele etmesi ülkenin farklı zamanlarda farklı aktörlerle dış politik ilişkilere ve ittifaklara yönelmesine neden olmuştur. Öte yandan, Fergana Vadisi'ne konuşlanan radikal İslamcılar, Afganistan'da Taliban'ın kontrolü ele geçirmesi, Andican olayları Özbekistan'ın dış politikasında siyasal İslam ile mücadeleyi etkileyen önemli hususlardır.

Sonuç itibarıyla, Orta Asya'da ve Özbekistan özelinde İslam'ın siyasallaşması olgusunun Soğuk Savaş sonrası dönemde en üst noktaya ulaştığı, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin küresel terörle mücadele politikaları neticesinde güç kaybetse de tamamen ortadan kalkmadığı anlaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikalar açısından sahip olduğu hidrokarbon rezervleri ve diğer doğal kaynaklar ile bu kaynakların aktarımı açısından önem kazanan Orta Asya bölgesinde İslam'ın siyasallaşması olgusu, din-siyaset ve uluslararası ilişkiler ekseninde temellendirilmiş, bu duruma sebep olan iç ve dış faktörler kapsamlı şekilde analiz edilmiş, Özbekistan özelinde dış politikada siyasal İslam'la mücadele için izlenen yöntemler açıklanmış ve bu açılardan literatürde oluşan boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

Orta Asya'da ve Özbekistan özelinde İslam'ın siyasallaşması olgusu Soğuk Savaş sonrası dönemde en üst noktaya ulaşmıştır. Siyasal İslam, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin küresel terörle mücadele politikaları neticesinde güç kaybetse de tamamen ortadan kalkmamıştır. İslam'ın siyasallaşmasına sebep olan etkenler arasında demokratikleşme sorunları, insan hakları ihlalleri, sosyo-ekonomik şartların yetersizliği, temel hak ve özgürlüklerin kullanılamaması gibi problemlerin ön sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Bununla beraber, başta ABD ve Rusya olmak üzere diğer devletlerin bölgedeki çıkarları ve bu çıkarları gerçekleştirmek için oluşturdukları politikaların ülkedeki İslamcı grupların radikalleşmesinde etkili olan faktörler arasında olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan çıkarımlar neticesinde siyasal İslam'la mücadelenin sadece ulusal güvenlik ve güç kavramları çerçevesinde ele alındığı; din, ekonomi, sosyal haklar gibi konularının göz ardı edildiği, bunun neticesinde kişilerin radikal gruplara yönelmelerinde temel olan sorunların devam ettiği ve dinin muhalif gruplar tarafından bir araç olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu olgunun ve örneklemin realist teori bağlamında ele alınması uygun bulunmuş ve kuramsal çerçeve olarak realizm kullanılmıştır.

Öte yandan, çalışmanın genelinde İslam'ın siyasallaşması olgusu din temelinde analiz edilmiş, bununla birlikte sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sebepler üzerinde yeterince durulamamış ve literatürde bu konuda var olan boşluğun başka bir tezin konusu olabileceği değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AMANOV Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.
- ANDERSON Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*, Verso, London, 2006.
- ARI Selçuk, ARSLAN Okan, *Uluslararası İlişkiler ve Din, Tanrı Tarafsız mı?*, Platin Yayıncılık, Ankara, 2005.
- BİRSEL Haktan, *Gizli Çember ve Özbekistan*, IQ Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇİĞDEM Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- DABAŞI Hami, *İslam'da Otorite*, çev. Süleyman Gündüz, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- DALY John, "Anatomy of A Crisis: U.S.- Uzbekistan Relations 2001-2005", Uppsala University Press, 2006.
- DEMİRTEPE M.Turgut, ÖZKAN Gural, *Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik*, Uşak Yayınları, İstanbul, 2013.
- DIAMOND Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, Revised Edition. W. W. Norton & Company, 2005.
- DJALİLİ M. Reza, KELLNER Thierry, "Yeni Orta Asya Jeopolitiği", çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- DOĞAN İsa, Mürcie ve Ebu Hanife, Kardeş Matbaası, Samsun, 1992.
- EDWARD Said, *Oryantalizm*, çev: Nezh Uzel, İrfan Yayınevi, 1998..
- EL-BAĞDADİ Abdülkahir, *Usûlü'd-Din*, İstanbul, 1928.
- GOLDSTEİN Joshua S., Pevehouse, J. C., *International Relations*, 9th Edition, Longman Publish, 2010.
- GÜÇLÜ Abdülkaki; UZUN Erkan, UZUN Serkan, YOLSAL Ümit Hüsrev, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 845.
- GÜLER Müjdat, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Yayınevi, İstanbul, 2007.
- HOBSBAWM Eric J., "Nations and Nationalism Since 1780", Cambridge University Press, Cambridge, 1990, ss. 9-10.
- HUNTINGTON Samuel P., "Medeniyetler Çatışması mı?", Der. Murat Yılmaz *Medeniyetler Çatışması*, Vadi. Ankara, 1995.
- İŞYAR Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Dora Yayınları, Bursa, 2010.
- KATZENSTEİN Peter J., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press, 1996.
- KEYMAN E. Fuat, "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik / Fark", der. Atilla Eralp, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

- KNUTSEN Torbjorn L., A History of International Relations Theory, Manchester University Press, 1999.
- LAPID Yosef, KRATOCHWİL Friedrich, The Return of Culture and Identity in Ir Theory (Critical Perspectives on World Politics), Lynne Rienner Publish, 1996.
- MARDİN Şerif, Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları. İstanbul, 1991.
- METİNER Mehmet, Palamut Mesihi, İstanbul: Elips Yayınları, 2015.
- MORGENTHAU Hans J., Politics Among Nations, 7th Edition, McGraw-Hill Education, 2005.
- PURTAŞ Fırat, Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu, Platin Yayınları, Ankara, 2005.
- RAHR Alexander, “Rus Dış Politikasında Atlantikçilere Karşı Avrasyacılar”, Der. Erol Göka ve Murat Yılmaz, Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya, Kızılelma Yayınları, İstanbul,1998.
- RAŞİD Ahmed, Taliban/İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun, Everest Yayınları, 2001.
- ROY Oliver, Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi, Metis Yayınları, Mart 2000, İstanbul.
- SHANİ Giorgio, “Transnational Religious Actors and International Relations”, der. Jeffrey Haynes, Routledge Handbook of Religion and Politics. Routledge, London & New York, 2009.
- TUNCER İdil, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”,(Der) Gencer Özcan ve Şule Kut, En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, Buke Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- ÜLGER İrfan Kaya, “Kritik Teori,” Uluslararası İlişkiler “Giriş, Kavram ve Teoriler” der., Haydar Çakmak, Ankara: Platin Yayınları, 2007.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, Sosyoloji Sözlüğü, MEB. Yayınları, İstanbul, 1969.
- ÜLKÜ İrfan, Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- WALTZ Kenneth N., Theory of International Politics, 1st Edition, Waveland Press, 2010.
- WATT W. Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2013.
- YANARDAĞ Merdan, Kuşatılan Türkiye Gülen Hareketinin Perde Arkası, İstanbul: Destek Yayınları, 2018.

MAKALELER

- ABDUVAKHİTOV Abdujabar, “Uzbekistan: Center of Confrontation Between Traditional and Extremist Islam in Central Asia”, The Nixon Center, ABD, 2003.
- ASKAROV Sabir, Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2014.
- AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği” Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1,2004, ss.33-60.

- BARAN Zeyno, STARR S.Frederick vd., “Islamic Radicalism in Central Asia and the Caucasus”, Caucasus Institute & Silk Road Studies Programme, Silk Road Paper, Sweden, 2006.
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel, ÖZEN Çınar, “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2004.
- DEMİRCİ Levent, “Özbekistan, Kırgızistan Ve Tacikistan’ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana”, Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 11, sayı 2 2012.
- DEMİRTEPE M. Turgut, YILMAZ Murat, “Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı”, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015.
- EFEGİL Ertan, AKÇALI Pınar, Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2003, s.129-157.
- ERHAN Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt:1, Sayı:3, 2004, ss. 123-149.
- DEMİR Hilmi , “Selefilere ve Selefi Hareketi İşid Ne Kadar Sünnidir?”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Rapor, No: 21, Ağustos 2014.
- FREDHOLM Michael, “From The Ferghana Valley To Waziristan and Beyond”, Islamism and Politics in Eurasia Raporu, No:22, 25, 2010, ss. 2-5.
- FUMAGALLİ, Mathieu, “Etnisite, Devlet Yapılanması ve Dış Politika: Özbekistan ve Ülke Dışındaki Özbekler”, Çev. Nermin Aydemir, OAKA, 2007, ss. 202-224.
- GADDİS J. Lewis, “International Relations Theory and the End of Cold War”, International Security, 17, No. 3, 1993, ss. 5-58.
- Hasan Ali Karasar, “Bağımsızlık Sonrası Türkistan’da Rus Siyaseti”, Avrasya Dosyası, Cilt:6, Sayı:4, 2001.
- HOFFMAN Micheal, “Critical Theory and International Relations”, Millenium, Vol. 16, No. 2., 1987.
- KARACA Kutay, “11 Eylül Sonrası Değişen ABD Dış Politikası ve Türkiye”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:1. Sayı:3, 2005.
- KHAN Muğtar A., “Jihad for Jerusalem: Identity and Strategy in International Relations”, Praeger, Westport, 2004.
- KILIÇ Mehmet, “Uluslararası İlişkiler, Yeşil Kuşak Teorisi ve Örnekleri”, International Journal Of Political Science Researches, Cilt 1, Sayı 1, 2015, ss. 50-72.
- KIRAÇ Gürol, “Rusya- ABD Rekabetinin Kırgızistan’a Yansıması”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 2005.
- KURU Ahmet T., “Between The State and Cultural Zones: Nation-Building in Turkmenistan”, Central Asian Survey, Vol: 21, No: 1, 2002, ss. 71-90.
- KURUBAŞ Erol, “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Hukuk ve Dış Politika Dergisi, Cilt: 2, Sayı:5, 2006.
- KURZMAN Charles, “Uzbekistan: The Invented of Nationalism in an Invented Nation, Critique”, Cilt: 15, 2007, ss. 76-98.
- KÖSTEM Seçkin, “Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide”, Orta Doğu Etütleri, Cilt:2, Sayı:3, Ankara, 2010, s. 188.
- MCGLINCHEY Eric, (June 2005). “Autocrats, Islamist and the Rise of Radicalism in Central Asia”, Current History, Monterey USA, 2005.

- NİCHOL Jim, “Uzbekistan: Recent Developments and U.S Interests”, Kongre Raporu, CRS, 2012, s. 17
- NOGAYEVA Ainur, “ABD’nin Orta Asya’daki Demokratikleştirme Politikaları: Araçlar, Devrim Denemeleri ve Sonuçlar”, USAK, Cilt:5, Sayı:10, 59-91, 2010,s. 67.
- OLCOTT Martha Brill, “The Roots of Radical Islam in Central Asia”, Carnegie Papers, Sayı:77, Washington, 2007.
- ÖZTÜRK Osman Metin, Rusya Federasyonu Askeri Doktrini, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
- PİRİNÇÇİ Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, AÜ SBF Dergisi, Cilt: 63, Sayı:1, 2007, ss. 208-235.
- SARI İsmail, “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi. Cilt:2. Sayı:1, 2015, ss:95-135.
- SHEİKH Mansoor Alam, “Jostling for Power and the end of Democracy in Post-Soviet Kyrgyzstan; 1990 and 200 Conflicts in Ferghana Valley”, (Yüksek Lisans Tezi), The Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin, Texas, 2010.
- SOLTAN Elnur “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, Avrasya Dosyası Kazakistan, Kırgızistan Özel Sayısı, Cilt: 7, Sayı:4, 2002, 205-217.
- STARR S. Frederic, “Avrasya’da İstikrarın Sağlanması”, Avrasya Dosyası, Cilt:3, 1996.
- Şahin, M., Tinas., M. Sarı, B., İrdem, İ., Şahin, Y., Kırıyıcı, H. ve Öztürk, M. “Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ”, Ankara: Polis Akademisi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Raporu, Polis Akademisi Yayınları2018.
- TANRISEVER Oktay F. “Orta Asya ve Çevresindeki Bölgesel İşbirliği Arayışlarında Rusya Faktörü”, Der. Ertan Efeğil, E. Hatun Kılıçbeyli, Pınar Akçalı, Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, 2006, s. 340.
- UYŞAL Faruk, “Özbekistan”, Avrasya Bülteni, Sayı:26, 2004.
- YAMAN Ali, “Fergana Vadisi: Orta Asya’nın Jeopolitik ve Stratejik Merkezi”, Dünya Çalışmaları, Cilt:1, 2010.
- YDYRYS Kanat, “İŞİD ve Orta Asya”, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2017.
- YESEVİ Ç. Gül, “Avrasya’da İş Birliği ve Bütünleşme Sürecinde Uluslararası Örgütlerin Rolü, Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı”, İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 251-270.

DİĞER KAYNAKLAR

- ACUN Can, “Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)”, Seta Perspektif, Sayı, 2014.
- ADIGÜZEL Vefa, “Din-Siyaset İlişkisinin Sosyolojik Bir Analizi: Şerif Mardin Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi, 2015.

- AKİNER Shirin, “The Politicisation of Islam in PostSoviet Central Asia”, Central Asian Survey, Cilt:24, Sayı:4, 2002.
- BBC Türkçe, 2016 “Bazı Ülkeler Gülen Okullarını Kapatmaya Neden Direniyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36950705> (e.t 03.05.2019).
- BIÇAKÇI Salih, “Andijon’da Nima Bo’ldi? Özbekistan’da Terör, Güvenlik ve Demokrasi”, OAKA, Cilt:3, Sayı:6, 2008, ss. 1-22.
- Centralasionline.com., Rahmon vıstupayet za borbu s İGİL (Rahmon İŞİD’le mücadeleleyi desteklemekte), 2014. http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/main/2014/11/25/feature-01?change_locale=true (e.t Mayıs 2018).
- Centrasia.ru. (2014), Tadjikistan opredelil nakazaniye za uçastiye v “djhade” (Tacikistan, “cihada” katılımın cezasını belirledi). <http://www.centrasia.ru/news2.php?st=1407301260> (e.t Mayıs 2018).
- Clarion Project, (2014). The Islamic State, <http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamicstate-isis-isl-factsheet-1.pdf>. (e.t Mayıs 2018).
- COOLEY Alexander, “Base Politics: Democratic Change the U.S. Military Overseas”, Cornell University Press, Ithaca, 2008.
- ÇEVİK Uğur, İslamiyet’in Uluslararası İlişkilerdeki Rolü ve Önemi, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015.
- Diyamet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 12.07.2017/27 ”Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı”, Ankara, 2017.
- DUMAN Bilgay, “Irak İslam Devleti ve El-Nusra Cephesi birleşiyor mu?”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2013. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4407> (e.t Mayıs 2018).
- DUYAN, D. “Yeni Nesil Terör Örgütü: Fetullahçı Terör Örgütü ve Türkiye’deki Paralel Devlet Yapılanması”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- ERALP Atila, Devlet, Sistem ve Kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- FOX Jonathan, SANDLER Shmuel, J., Bringing Religion into International Relations, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- GÜRLER R. Tayyip, ÖZDEMİR Ö. Behram, ”El Kaide'den Post-Kaide'ye dönüşüm: İŞİD”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 2014, ss. 113 - 155.
- HADDAD Simon, KHASKAN Hilal, “”Islam and Terrorism: Lebanese Muslim Views On September 11”, The Journal of Conflict Resolution, Vol: 46, No: 6, 2002. <https://islamdergisi.com/genel/cihat-nedir/>
- International Crisis Group, “Syria Calling: Radicalisation in Central Asia”, Crisis Group Europe and Central Asia Briefing, No:72, 2015, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b72-syria-calling-radicalisation-in-central-asia.pdf>. (e.t Mayıs 2018).
- KAPLAN Eben, “Abu Hamza al-Muhajir, Zarqawi's mysterious successor (aka Abu Ayub al-Masri)”, Council on Foreign Relations, 2006. <http://www.cfr.org/iraq/abu-hamza-al-muhajir-zarqawis-mysterioussuccessor-aka-abu-ayub-al-masri/p10894>. (e.t Mayıs 2018).

- KURTUNOV Andrei, "Russia and Central Asia: Evolution of Mutual Perceptions, Policies, Interdependence", The James Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 1998.
- Laub, Z., Masters, J. (2014), Islamic State in Iraq and Greater Syria. Council on Foreign Relations. <http://www.cfr.org/iraq/islamic-state-iraq-greater-syria/p14811>. (e.t Mayıs 2018).
- LAQUER Walter, The New Terrorism Fanaticism an the Arms of Mass Destruction, Oxford University Press, 1999.
- LEWIS Bernard, İslam'ın Siyasal Söylemi, Çev. Ünsal Oskay, 2.Basım, İstanbul, 1997.
- Minval.az., Tadjikistan vklyuçayetsya v borbu protiv İGİL (Tacikistan İŞİD'e karşı mücadeleye katılmakta). <http://minval.az/news/70654/> (e.t Mayıs 2018).
- Nezavisimaya Gazeta, Çerniye znamenâ İGİL poyavilis u granits Turkmenistana, 2015, (İŞİD'in siyah bayrakları Türkmenistan sınırı yakınlarında). http://www.ng.ru/cis/2015-02-19/1_igil.html. (e.t Mayıs 2018).
- NİETZSCHE Friedrich, Güç İstenci, Çev. Nilüfer Epcelli, 3. Baskı, Say Yayınları, 2017.
- PAXTON Robert O., The Anatomy of Fascism, Vintage Books, 2004.
- OHCHR/UNAMI, Report on the protection of civilians in armed conflict in Iraq: 6 July–10. http://www.ohchr.org/Documents/Countries/IQ/UNAMI_OHCHR_POC_Report_FINAL_6July_10September2014.pdf (e.t Mayıs 2018).
- Radio Liberty, Spetsslujbı Uzbekistana: İG planiruet provesti vesnoy teraktı (Özbekistan Güvenlik Hizmetleri: İslam Devleti bahar aylarında terör saldırısı planlamakta). <http://rus.azattyk.org/content/article/26829137.html>. (e.t Mayıs 2018).
- Rianovosti (2014), Uzbekistan vvel ugolovnyuyu otvetstvennost za obuçeniye terroristov (Özbekistan teröristlerin eğitğimesine ilişkin cezai sorumluluk uyguladı). <http://ria.ru/world/20140121/990361763.html#14264775083313&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration>. (e.t Mayıs 2018).
- ROY Oliver, Siyasal İslam'ın İflası, Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları,
- ŞAHİN Mehmet, Din–Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2007.
- TALBOTT Strobe, "A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia", U.S. Department of State, 21.06.1997, <https://1997-2001.state.gov/regions/nis/970721talbott.html> (Erişim tarihi: 03.05.2019).
- İstanbul, 1995.
- TC Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, İslam İşbirliği Teşkilatı. <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> . (e.t 22.03.2018)
- The National Counterterrorism Center, "Al-Qa'ida in Iraq (AQI)", <http://www.nctc.gov/site/groups/aqi.html> (e.t Mayıs 2018).
- THOMAS Scott M., "Taking Religious and Cultural Pluralism Seriously: The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Society", Vol 29, No 3, 2000, ss. 815-841.
- UN Al-Qaida Sanctions List, List Of Individuals, Entities And Other Groups, 2014. <http://www.un.org/sc/committees/1267/1267.htm> (e.t Mayıs 2018).

- UN Report, The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al Nusrah Front for the people of the Levant: Report and recommendations submitted pursuant to resolution 2170, 2014.
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/815 (e.t Mayıs 2018).
- VALDEZ Jonathan, "The Near Abroad, the West and National Identity in Russian Foreign Policy", (Der) Adeed Dawisha ve Karen Dawisha, The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia, M.E. Sharpe, New York, 1995, ss. 84-109.
- VENDULKA Kubalkova, "Toward an International Political Theology", Der. Hatzopoulos, Pavlos; Petito, Fabio Religion in International Relations: The Return from Exile, Palgrave Macmillan. New York. 2003.
- Vesti.kg, İGİL planiruet organiztsiyu teraktov v Ferganskoy doline, 2015, (İŞİD, Fergana Vadisi'nde terör saldırısı gerçekleştirmeyi planlamakta)
http://vesti.kg/index.php?option=com_k2&view=item&id=32109:igil-planiruet-organizatsiyu-teraktov-v-ferganskoy-doline&Itemid=125. (e.t Mayıs 2018).
- YAŞAR Yakış, "Ortadoğu'da Değişimde Siyasal İslam'ın Rolü ve Geleceğe Yönelik Beklentiler", Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt:4. Sayı:39, 2012, ss: 63-66.
- YILDIZ Mehmet Cengiz, AYDEMİR Cahit, "Sosyal Bilimlerde / Sosyolojide Sosyal Kuram-Sosyal Pratik İlişkisi Ve Uygulamalı Araştırma Bulgularının Yorumlanmasına İlişkin Bazı Problemler", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek [Ulusal] Sempozyumu Bildirisi, Anafartalar Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, 2003.
- ZELIN Aaron Y., "The war between ISIS and al-Qaeda for supremacy of the global jihadist movement", The Washington Institute for Near East Policy, Sayı:20, 2014,
http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ResearchNote_20_Zelin.pdf (e.t Mayıs 2018).
- ZUBAİDA Sami, "Islam and the Politics of Community and Citizenship", Middle East Report, No: 221, 2001.
- WEISS Caleb, "Turkistan Islamic Party Parades In Northwestern Syria", Long War Journal, <https://www.longwarjournal.org/archives/2017/11/turkistan-islamic-party-parades-in-northwestern-syria.php/amp> (e.t 04.05.2019).
- White House, "National Security Strategy for New Century", 1998, <http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf>, (Erişim tarihi: 03.05.2019).

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Esra PULAT
Tez Adı	Safale Savaş Sarı, Dönemde Orta Aşya İle İlgili Sosyal Bilim: Özbekistan Örneği
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ömer Güler, İ. S. YAL
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 27.06.2015

İmza :